Hymnologiske Meddelelser

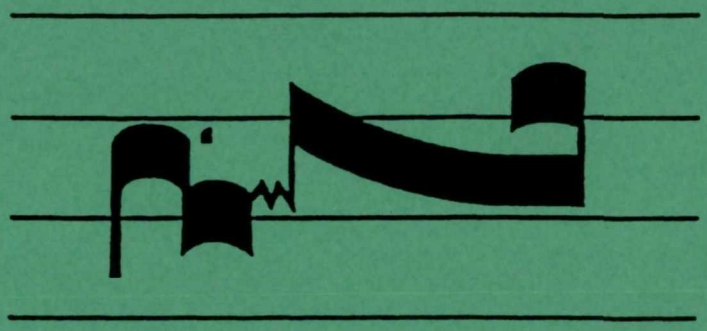

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

30. årg. oktober 2001 nr. 3

Hymnologiske Meddelelser

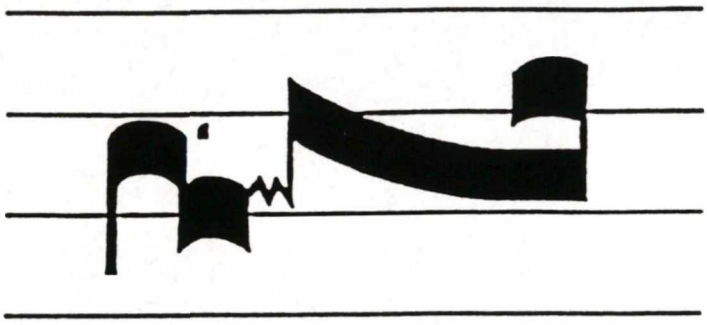

udgivet af Salmehistorisk Selskab og
Nordisk Institut for Hymnologi

30. årg. oktober 2001 nr. 3

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER

Tidsskrift om salmer
udgivet af Salmehistorisk Selskab
og
Nordisk Institut for Hymnologi
30. årgang 2001 nr. 3

Indhold

Tekster og melodier

Lisbeth Smedegaard Andersen: "Vinger af løvfald" s. 200

Artikler

Henrik Glahn: Fortalen til "Melodeyen Gesangbuch" s. 205

Peter Weincke: Koralbog. Lærebog eller spillebog? s. 221

Jens Lyster: Skillingsviser som kilder til Sthens salmer s. 229

Anmeldelser

Anne Marie Petersen: "Kom min due"
(Flemming Lundgreen-Nielsen) s. 261

Lisbeth Smedegaard Andersen: "Vinger af løvfald"
(Lone Vesterdal, teksterne) s. 264

Lisbeth Smedegaard Andersen: "Vinger af løvfald"
(Birgitte Ebert, melodierne) s. 267

Forfatternes adresser s. 269

ISSN 0106 - 4940

PETER B. LANGE 1999

Roligt

Vin - ter- mørk er da - gen eng- le- tom og klar

luk - ker Nor- dens him - mel sig om ja - nu - ar.

Må - ge- skrig og kul - de - jor- den ven- ter sne -

her har Kri - stus væ - ret her skal Or- det ske.

Fra Lisbeth Smedegaard Andersen: "Bag vinger af løvfald", Anis 1999.

JANUAR

Vintermørk er dagen
engletom og klar
lukker Nordens himmel
sig om januar.
Mågeskrig og kulde
- jorden venter sne -
her har Kristus været
her skal Ordet ske.

Kærligt lød hans budskab:
"Gå fra sted til sted
hjælpsomhed og omsorg
skal I bringe med".
Enkel blev hans lære
hver gang vi forstod
sådan lever Ordet
klædt i kød og blod.

Langsomt stiger lyset
kaster genskær ind
i de mørke kroge
i forskræmte sind
ånder mildt på hjertet
kalder det for sit
så det atter banker
barneglad og frit.

Vel er mørket mægtigt
men hvor Kristus er
ser vi klart Guds visdom:
Tjørnens sidste bær
vidner rødt om høsten
under frost og rim
gemmes næste sommer
skjult som spæde kim

Regnklar lysner dagen
vi er børn af ham
der har elsket verden
fri for angst og skam
tar vi imod året
stoler på hans ord:
Opløft jeres hjerter
lyset går mod nord!

Fra Lisbeth Smedegaard Andersen: "Bag vinger af løvfald", Anis 1999.

ERIK HAUMANN 1999

De sov kun lidt om nat - ten og stod op, før det blev

gry og de - res skridt gav gen - lyd i den

mor- gen - stil - le by.

Fra Lisbeth Smedegaard Andersen: "Bag vinger af løvfald", Anis 1999.

PÅSKEDAG

De sov kun lidt om natten
og stod op, før det blev gry
og deres skridt gav genlyd
i den morgenstille by

med salvekrukke gik de
til hans grav, men fandt den tom
for han stod op ved natte-
tid, endnu før lyset kom.

Med tørre urter kom de
da de vendte sig igen
sprang træer ud i duft og regn
hvorend de kikked hen

var jorden hvid af blomster
skønt den før var gold og bar
hvor deres fødder trådte
blev der liv, hvor intet var.

Kun krukken stod tilbage
dér ved stenen til hans grav
og alabasten lyste
gult, da solen steg af hav

og skinned mildt på folk og
børn, der fulgtes med dem frem
mod byens åbne port som
mod det ny Jerusalem.

For Kristus er opstanden
og går foran os pany.
Hør påskeklokker kime
i den morgenstille by!

Fra Lisbeth Smedegaard Andersen: "Bag vinger af løvfald", Anis 1999.

NU VINTRER DET OM OS

Nu vintrer det om os - det isner
når frostvingen strejfer en kind
og sollyset falmer, som visner
det langsomt i kulde og vind.

Men advent er nu - når du kommer
skal grangrene kranse din vej
det blir som en forsmag på sommer
hvor hjerterne venter på dig.

Du kommer stilfærdigt, vi sanser,
at du er os nær med Guds fred.
Da tænder vi kærter og danser
til glæden, som du bringer med

og be'r dig, at du vil velsigne
vort år, så dit vældige ord
kan skabe os om til at ligne
det billed, Gud drømte i jord.

Drag ind i hver by, i hver gade!
- vi står, hvor du kommer forbi
med øjne, så blanke og glade,
at stjernerne spejles deri.

Vort år går på hæld, men du kommer
og lys blomstrer frem på din vej
det er som den evige sommer
hvor solskinnet kommer fra dig.

Matt 21, 1-9

Fra Lisbeth Smedegaard Andersen: "Bag vinger af løvfald", Anis 1999..

HENRIK GLAHN

Fortalen til "Melodeyen Gesangbuch", Hamburg 1604, oversat til dansk med en kritisk vurdering af dens betydning som musikhistorisk kilde

Forhistorie.

Det var min gode ven og kollega, professor *Folke Bohlin* i Lund, der for et stykke tid siden tilskyndede mig til at tage det emne op, som fremgår af denne artikels overskrift. Jeg vil gerne indledningsvis takke Folke Bohlin, denne ildsjæl i nordisk koralforskning, som i forbindelse med et koralseminar i Lund marts 2001 tilsendte mig kopier af en række diskussionsindlæg i svenske kirkemusikalske tidsskrifter m.v. om fortolkningen af visse afsnit i fortalen til den nævnte tyske sangbog, og på samme tid animerede mig til at søge udarbejdet en dansk oversættelse af den omdisputerede tyske fortale. Med væsentlig sprogkyndig bistand, som vil blive specificeret nedenfor, gik jeg da i gang med denne opgave, hvis løsning skal præsenteres i det efterfølgende.

Men udover arbejdet med den interessante, tidstypiske og tilmed fornøjelige tekst medførte opgaven en granskning i fortalens udnyttelse samt de divergerende tolkninger af fortalens indhold i den hidtidige musikhistoriske litteratur. Denne side af sagen vil blive indbefattet i den opsummering og kommentar, som bringes i fortsættelse af selve fortalen på tysk og dansk. En skepsis, som jeg ikke er ene om, over for dens relevans som kilde til belysning af en så tidlig forekomst af orgelledsaget menighedssang, vil således fremgå både af kommentarerne og de afsluttende bemærkninger.

Eftersom en mindre del af selve det musikalske indhold i Hamburg-sangbogen desuden har sat sit direkte præg på nogle danske 1600-tals salmeudgivelser, har jeg fundet det naturligt i det afsluttende afsnit også at medtage dette salmehistoriske perspektiv.

Lidt om "Melodeyen Gesangbuch" og dens historiske baggrund.

"Melodeyen Gesangbuch" er et såkaldt *kantionale*, hvori ligger, at de lutherske melodier er placeret i overstemmen og udsat for fire stemmer i en enkel, overvejende akkordisk stil, i princippet meget lig den udsættelsesmåde af det 16. århundredes melodier, vi kender i nutidige koralbøger. Satstypen blev almindelig udbredt i Tyskland i tiden henimod 1600 og blomstrede endnu i første del af det 17. århundrede med J.H. Scheins "Kantional" 1627 som en milepæl i genrens udvikling. Kantionaltypen introduceredes formentlig tidligst af Lukas Osiander i samlingen *Fünfzig geistliche Lieder und Psalmen,* Nürnberg 1586. Formålet med den enkle diskantsats var at befordre menighedens medsyngen i kirkens salmesang. Udsættelserne sigtede på - som Osiander udtrykker det i sin fortale - at "eine christliche Gemein durchaus mitsingen kann". Udgiveren lægger dermed afstand til den hidtil herskende tradition for kunstfærdige udsættelser af de lutherske melodier, hvorefter disse helt overvejende var anbragt i Tenorstemmen. Jeg behøver her blot at henvise til de kendte centrale samlinger med satser over klassiske lutherske melodier af Johann Walter 1524 ff., J. Rhaw 1544, M. le Maistre 1566 m.fl., som med prægtige a cappella-satser udelukkende var skabt for de til de større kirker knyttede kantorier.

Men også kantionalerne var primært bestemt for kirkens kor, hvilket bl.a. umiddelbart fremgår af de trykte samlingers indretning med separate enkeltstemmer (Diskant, Alt, Tenor, Bas - se facsimile nedenfor). Det er ligeledes typisk, at satserne grundlæggende er vokalt konciperede og endnu stærkt bundet til det kirketonale univers. Dette gælder også satserne i "Melodeyen Gesangbuch", der - som det fremgår af titelbladets gengivelse nedenfor - skyldes organisterne ved de fire "Caspelkirchen" i Hamburg ("Caspel" er den plattyske form af højtysk "Kirchspiel", d.v.s. sogn). Disse var *Hieronymus Prætorius* (1560-1629, St Jakobi kirke, i samlingen repræsenteret med 22 koraler), *Joachim Decker* (?-1611, St. Nikolai k., 30 koraler), *Jakob Prætorius* (1586-1651, St. Petri k., søn af Hieronymus P., 19 koraler) samt *David Scheidemann* (?-ca. 1629, St. Katharina k, 13 koraler). Herudover indeholder "Melodeyen Gesangbuch" fem anonyme satser.[1]

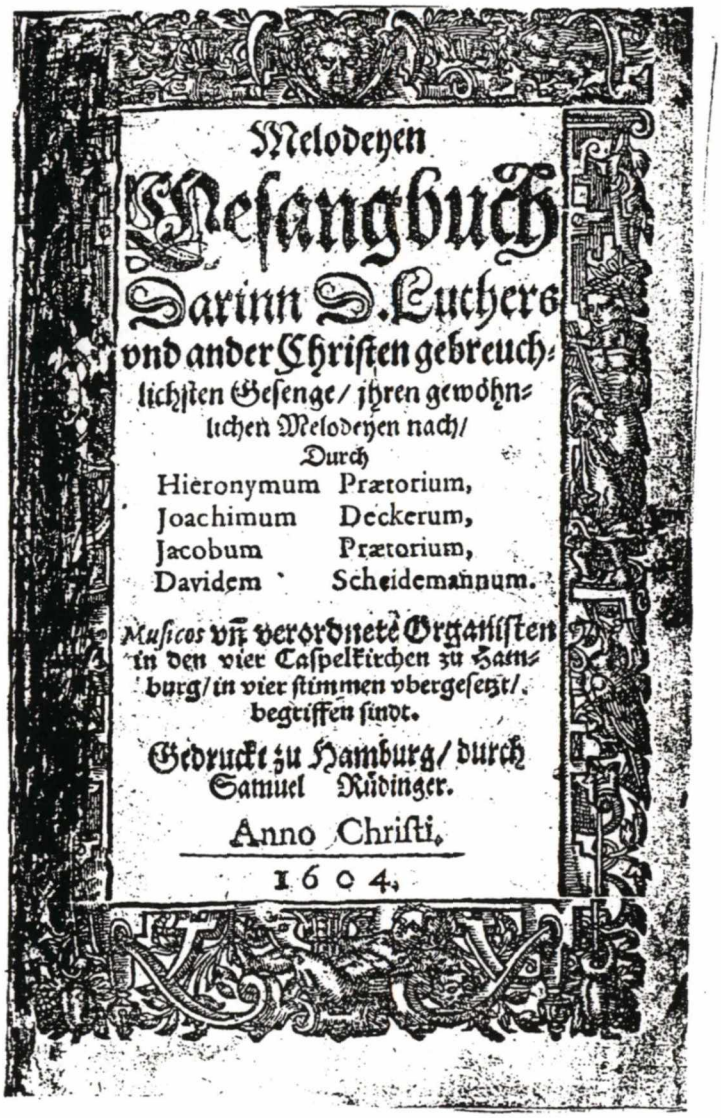
Melodeyen
Gesangbuch
Darinn D. Luthers
vnd ander Christen gebreuch-
lichsten Gesenge / jhren gewöhn-
lichen Melodeyen nach /
Durch
Hieronymum Prætorium,
Joachimum Deckerum,
Jacobum Prætorium,
Davidem Scheidemannum.
Musicos vñ verordnete Organisten
in den vier Caspelkirchen zu Ham-
burg / in vier stimmen vbergesetzt /
begriffen sindt.
Gedruckt zu Hamburg / durch
Samuel Rüdinger.
Anno Christi.
1604.

Gengivelse fra eksemplar i Musikhistorisk Museums bibliotek. Orig. størrelse.

[1] Samlingen er nyudgivet komplet af Klaus Ladda og Klaus Beckmann med transskription af alle satser: *Melodeyen Gesangbuch*...Bodensee-Musikversand, Singen 1995. - Et originalt eksemplar af bogen befinder sig i Musikhistorisk Museum, København (som det eneste i DK). Jeg takker Musikhistorisk Museum for hjælpsomhed og tilladelse til i denne artikel at bringe gengivelser i facsimile af sider fra sangbogen. - I øvrigt findes *Melodeyen Gesangbuch* i tre svenske biblioteker, bl.a. UB i Lund, samt naturligvis i en række tyske m.v., jf. RISM *Das deutsche Kirchenlied* 1604^{05}.

Die XXXVIII. Melodey/

D. HIlff Gott daß mir gelinge / du edel
Die Sylben Reimen zwingen/zu lob den
Schöpffer mein / Daß ich mag frölich
Ehren dein /
heben an / von deinem Wort zu singen/

T. HIlff Gott daß mir gelinge/ du edel
Die Sylben Reimen zwingen/zu lob den
Schöpffer mein / Daß ich mag frölich
Ehren dein/
heben an / von deinem Wort zu singen/

Dauid Scheideman comp.

A. HIlff Gott daß mir gelinge/ du edel
Die Sylben Reimen zwingen/zu lob den
Schöpffer mein / Daß ich mag frölich
Ehren dein/
heben an / von deinem Wort zu singen/

B HIlff Gott daß mir gelinge / du edel
Die Sylben Reimen zwingen/zu lob den
Schöpffer mein / Daß ich mag frölich
Ehren dein/.
heben an / von deinem Wort zu singen /
HErr

Die XXXVIII. Melodey.

D. HErr du wollst mir beystahn.

T. HErr du wollst mir beystahn.

Dauid Scheideman. comp.

A. HErr du wollst mir beystahn.

B. HErr du wollst mir beystahn.

Gengivelse fra eksemplar i Musikhistorisk Museums bibliotek

Fortalen til "Melodeyen Gesangbuch" gengivet efter det originale eksemplar.

An den Christlichen Leser

[1]

ICH kann es nicht groß nöthig erachten / Christlicher lieber Leser / daß ich dir diß vierstimmige Melodeyen Büchlein / viel vnd weitleufftig rühme. Das Werck wird sich ohne zweiffel selbst genug loben. Jedoch muß ich dauon nur ein wenig sagen. Du wirst darinn finden die allerbesten / vnd in den Teutschen Kirchen gebreuchlichsten Geistlichen Gesenge / von dieser löblichen Stadt verordneten vier Organisten in vier stimmen also abgesetzt / daß den Discant *auch ein jeder Christ / wann er schon der* Music *vnerfahren / vnd nicht Schrifftkündig / dennoch mit den andern dreyen vnterschiedlichen stimmen fein vberein lautend / gleich mit Musiciern / vnd neben vnd sampt jhnen / im süssen vnd lieblichen* Tono *Gotte dem HErren singen / vnd mit Hertzen vnd Mund jhn herrlich loben vnd preisen kan.*

[2]

Denn es hat vnd singet der Discant, *welcher stets oben stehet / die gewöhnliche vnd sonderlich dieser örther bekandte Melodey / welche dann auch gar nicht mit* coloraturn *vnd weit vmbher fahrenden Kunstgengen schwär gemacht vnd verlenget / sondern fein schlecht / wie sie auff vns kommen sind / vnd dem gemeinen Volcke in Kirchen vnd Heusern vblich / ohne jenige auch die geringeste verenderung allhie behalten werden. Wer nun verstandt hat / der kan leichtlich die rechnung machen / was grosser nutz vnd frommen den Christen hierauß entstehen köndte / wann nur ein jeder / seinem beruffe nach / Gotte zu dienen ernstlich gemeinet sein müchte.*

[3]

In der Kirchen Gottes wird es zwar ohne grosse frucht nicht abgehen können. Denn wann solche Christliche Gesenge / entweder die liebe Jugendt auffm Chor her quinckeliret / oder auch der Organist auff der Orgel künstlich spielet / oder sie beyde ein Chor machen / vnd die Knaben in die Orgeln singen / vnd die Orgel hinwiederumb in den Gesang spielet (als nunmehr in dieser Stadt gebreuchlich / wie dann nicht allein der Heydnische Orpheus *vnd* Pindarus ad lyram, *sondern auch Dauid vnd die Propheten* ad citharam, *ja* ad buccinam, psalterium, cymbala & organa *haben zu singen pflegen / es auch ja sehr anmütig ist / lieblich klinget / vnd einem Christlichen hertzen sanfft thut / auch zur andacht des Worts nicht wenig mit hilfft / wann eins nur auffs ander fleissig auffmercken hat) alsdann mag auch ein jeder Christ / seine schlechte Leyenstimme nur getrost vnd laut gnug erheben / vnd also nunmehr nicht als das fünffte / sondern als das vierdte vnd gar fügliche Radt den Musicwagen des lobes vnd preises Göttliches Namens gewaltiglich mit fortziehen / vnd biß an den Allerhöhesten treiben vnd bringen helffen.*

[4]

Ebenmessigen nutz wird auch mancher in seiner Haußhaltung bey diesem Gesangbüchlein erfahren. Dann so etwan ein Vater mit einem oder zween Schülerlein seinen lieben Söhnlein / zwo oder drey Stimmen halten kan / kan auch die liebe Haußmutter / vnd das Gesind / ja die lallenden Kinderlein / mit abwartung des Discants auch das jhre mit dazu thun.

Fortalen på dansk

Forbemærkning

Adskillige ret knudrede passager i grundteksten har krævet et dybere kendskab til ældre tysk, end jeg besidder. Det skal derfor indledningsvis stærkt understreges, at hvis den her forelagte danske gengivelse af teksten forekommer både korrekt, tilforladelig og af passende sproglig klarhed, skyldes det i første række kyndig bistand fra professor i tysk litteratur *Sven-Aage Jørgensen,* som med sin ekspertise og store tålmodighed har bistået mig med opgaven og i sidste instans også har fundet oversættelsen tilstrækkeligt dækkende til, at den kunne fremlægges her i publiceret form. Jeg retter jeg derfor en varm tak til min gode kollega og ven for hjælpen, herunder også de leksikalske henvisninger, der bringes i forbindelse med de efterfølgende kommentarer til teksten.

Til den kristne læser

[1]

Jeg anser det ikke for strengt nødvendigt overfor dig, kære kristne læser, vidt og bredt at berømme denne lille firstemmige melodibog. Værket vil uden tvivl i tilstrækkeligt omfang rose sig selv. Alligevel må jeg sige lidt om det. Du vil deri finde de allerbedste og i de tyske kirker mest gængse åndelige sange, der af de fire, af det høje bystyre her ansatte organister er blevet udsat således for fire stemmer, at enhver kristen - omend han måtte være uerfaren i musik og ikke læsekyndig - dog med de tre andre stemmer i fin samklang straks kan musicere og jævnsides og sammen med dem i søde og liflige toner synge for Gud Herren og med hjerte og mund herligt lovprise Ham.

[2]

Thi det er diskanten, der altid står øverst, som gengiver og synger den sædvanlige og især på disse kanter kendte melodi, som da heller ikke er gjort vanskelig og trukket i langdrag med koloraturer og vidtløftige kunstfærdigheder, men er bevaret i sin fine enkelhed uden den mindste ændring, således som de [melodierne] er overleveret os, og som de her på lag er i almindelig brug af det jævne folk i kirker og hjem. Ethvert forstandigt menneske kan nu let forestille sig, hvilken nytte og gavn, de kristne vil kunne få heraf, om blot enhver i sit kald og stand måtte være sindet alvorligt at tjene Gud.

[3]

(kursiveringerne i dette afsnit [3] skyldes oversætteren)

I Guds kirke vil det visselig ikke kunne gå for sig, uden at det bærer megen frugt. Thi *hvadenten* sådanne kristelige sange kvinkeleres [kvidres] i høje toner på korpulpituret af den kære ungdom *eller* spilles af organisten på orglet efter alle kunstens regler *eller* begge parter danner kor, [idet] drengene synger med orglet, og orglet på den anden side spiller til sangen, som det nu bruges her i staden...,[2] hvilket jo også er såre yndigt, lifligt klingende og indsmigrende for et kristent hjerte, ligesom det i ikke ringe grad bidrager til ordets andagt, når det ene blot er godt samstemt med det andet, *da* kan også enhver kristen kun trøstigt og lydeligt nok løfte sin jævne lægmandsrøst og altså fra nu af - ikke som det femte, men som det fjerde og helt passende hjul på musikvognen - med al kraft være med til at prise og love Guds navn og hjælpe med til at bringe lovprisningen op til den Allerhøjeste.

[4]

Mangen vil også i sin husstand erfare en lignende nytte ved denne lille sangbog. Thi når eksempelvis en fader med sine kære små sønner sammen med en eller to små skoledisciple kan holde to eller tre af stemmerne, så kan også den kære moder og tyendet, ja (endog) de pludrende små unger, ved at synge diskanten bidrage deres dertil.

[2] [indskud:] sådan som jo ikke alene den hedenske Orfeus og Pindar med lyren, men også David og profeterne med citer, ja med trompet, psalterium, cymbler og orgler har plejet at synge -

[5]
Vielleicht konten auch diese vierstimmige Geistliche Gesenge dem reisenden Manne zu allerhandt guter andacht vrsach geben / welcher sonst wol pfleget frembde Frantzösische Melodeyen zu gebrauchen / die doch vnser örther vnbekandt sind / vnd umb des willen offtmahls nur von einem im gantzen comitat, *oder allein in einer Stimm / vnd nicht also von jhnen allen vnd in vier Stimmen / wie vnsere Teutsche Melodeyen gesungen werden können.*
[6]
Ich wil nicht sagen von den Knaben in den Schulen / welchen / wann sie teglich zu gewissen sonst vacierenden stunden mit jhrem Discant *andern stimmen ein vnd zu singen / so wol die* Musica, *als auch viel feine Gesenge / ohne jhr Kopffbrechen vnd arbeit / ja mit lust vnd vnvermerckt können beygebracht werden.*
[7]
Wann nun solche vnd dergleichen frucht / wie vorgedacht / der lieben Christenheit hierauß entstehen mag / muß man bey dieser edition *gedult haben / obs Meister Klügeling für ein schlecht thun halten / vnd was bessers vnd kunstreichers gerne haben wolte. Kunst wil es allezeit nicht außmachen / sonderlich wann man für Gott zu schaffen hat. Tempele oder Kirchen vnd schlechte Christen lasse man mit vberaus grosser angemaster Kunst vnverworren / man spare dieselbe viel lieber auff andere örther. Daselbst muß es zwar vnd sol alles schlecht vnd recht / langsam vnd grauitetisch im lesen / predigen / singen vnd spielen zugehen. Wo nicht feine ernsthaffte* Motteten *vnd hertzrührende bewegliche Psalmen vnd Gesenge / sondern leichtfertiglich einher hüpffende Stücke vnd Lieder auff Chor vnd Orgeln gesungen / vnd mit frembden Welschen Buhlensprüngen vnd Ticktacken / oder wunderlichen Fugen / als wans zum Tantz gienge / gespielet werden / da kan nicht allein keine andacht folgen / sondern muß auch noch wol damit ein eckel für der lieblichen vnd herrlichen* Musica *in die anwesenden hertzen hinein geschoben vnd gepfropffet werden. Vnd were zwar diesen vier* Musicis *allhie zu Hamburg / vnd sonderlich* Dn. Hieronymo Prætorio *solchs gar wol zu thun gewest / ja sie hetten auch viel lieber daran ein jeglicher seine Kunst besser sehen lassen / dann wie geschehen / wann sie nicht auff frommer Christen trewhertziges ermanen / umb andacht willen / derselben zu dienen / sich der lieben einfeltigkeit also befleissigen müssen. Es wird aber dennoch auch ein verstendiger / da er anders wil recht vrtheilen / bekennen müssen / daß diese vierstimmigen Gesenge nicht ohne Kunst gemacht / vnd zusammen gebracht sein worden. Aber wie dem allen / so wirstu Christlicher lieber Leser / wie ich hoffe / dieser vier* Autoren *angewandten fleiß / vnd sehr wolgemeintes vorhaben dir gefallen lassen / vnd jhrer arbeit / in Kirchen vnd Schulen / oder auch Heusern deiner gelegenheit nach gebrauchen. Gott gebe / daß dir vnd vielen andern Christen dieses Werck zu allem guten gedeyen müge / Amen. Dat. Hamburg /* Anno Christi 1604. *den* 1. Septemb.

Gabriel Husduvius
Modderanus.

[5]
Måske kunne disse firstemmige åndelige sange også give den mand, der er på rejse, anledning til god andagt, han, som ellers plejer at bruge fremmede franske melodier, der dog her på lag er ukendte og af den grund ofte kun kan synges af en enkelt af hele rejsefølget, eller som kun vil kunne synges enstemmigt og således ikke af alle og i firstemmighed som [nu her] vore tyske melodier.
[6]
For nu slet ikke at tale om skoledrengene, hvem både musikken og de mange smukke sange vil kunne bibringes uden hovedbrud og besvær, ja, med lyst og helt af sig selv, når de daglig i visse fritimer med deres diskant istemmer sangen og lader andre stemmer indgå i den.
[7]
Når der nu til gavn for den kære kristenhed af dette kan fremvokse sådanne frugter som ovenfor omtalt, må man vise langmodighed med denne udgivelse, selvom Mester Bedreviden kun anser den for en ringe bedrift og hellere ville have noget, der er bedre og mere kunstfærdigt. Kunstfærdighed gør det ikke alene, især ikke når det skal være til Guds ære. Templer eller kirker og jævne kristne skal man lade i fred med alt for anmassende kunstfærdighed, som hører andetsteds hjemme. Her må og skal det altsammen visselig gå enkelt og ligetil for sig, langsomt og gravitetisk i læsningen, prædiken, sang og spil. Hvor der ikke synges fornemme, alvorsfulde motetter og psalmer og sange, der bevæger hjertet, men derimod letfærdige stykker, der hopper afsted og [verdslige] sange for kor og orgel, og hvor der spilles fremmede vælske [italienske] utugtige hopsaer og klimprerier eller besynderlige kanons, som skulle det være til dans, dèr kan ikke blot ikke fremkomme nogen andagt, men dèr må der tilmed i de tilstedeværendes hjerter indgydes og indpodes en afsky for den skønne og herlige musik

For disse fire musikere i Hamburg, og i særdeleshed for *Hr. Hieronymus Prætorius*, havde det været en smal sag at komponere noget sådant. Enhver af dem havde også langt hellere vist deres kunst mere end sket er, hvis de ikke på opfordring af oprigtige kristne, i andagts øjemed og for at fremme denne, havde måttet beflitte sig på den rette enkelhed. Et forstandigt menneske må imidlertid, om han ellers vil dømme ret, også tilstå, at disse firstemmige sange (dog) ikke er blevet gjort og sammenstillet uden kunst. Men når alt er sagt, håber jeg da, at også du, kære kristne læser, vil finde behag i disse fire autorers anvendte flid og i deres med stor umage frembragte værk, og at du, når lejlighed byder sig, må finde anvendelse for deres arbejde i kirker og skoler eller hjem. Gud give, at dette værk må blive dig og mange andre kristne til gavn. Amen.

Hamburg den 1. september 1604.

Gabriel Husduvius
Modderanus

Opsummering af fortalens indhold med nogle kommentarer

[1] *Almen anbefaling af bogen*

Den af de fire stedlige organister sammenstillede melodibog med de centrale tyske gejstlige sange er bragt i firstemmige satser, som - hvilket er bogens overordnede formål - efter deres art gør det muligt selv for den musikalsk ukyndige at synge med i flerstemmig udførelse til lovprisning af Gud.

[2] *Kort beskrivelse af udsættelsernes art*

I dette afsnit giver forfatteren en karakteristik af den satstype, der er gennemgående i samlingen, hvor melodien i enkel form placeres i diskanten og i pagt med den symgemåde, der var almindelig kendt i menighederne i Hamburg på den tid. Samtidig fremhæver han den fordel, det er for "jævne folk", der vil synge med i salmesangen, at melodierne her fremtræder uden udsmykninger og kunstfærdighed.

Kommentar: Når det understreges, at samlingen betjener sig af "die gewöhnliche vnd sonderlich dieser örther bekandte Melodey", refererer det til det faktum, at kirkesangen i Hamburg havde udviklet sin egen musikalske "dialekt", der i enkeltheder ofte afviger fra syngemåden i de højtyske sangbøger. "Melodeyen Gesangbuch" gengiver generelt de melodiformer, der var nedfældet i den for hamburgsk kirkesang normgivende samling, *Cantica sacra.....Psalmi D. Martini Lutheri,* trykt 1588, og udgivet af kantoren *Franz Eler.* Denne samling rummer foruden en afdeling med latinske liturgiske sange 87 enstemmige melodier til lutherske salmer i nedertysk sprogdragt. Det bør dog tilføjes, at Eler i alt væsentligt baserer indholdet i *Cantica sacra* på en håndskreven samling af kirkesange fra 1587 udarbejdet af *Hieronymus Prætorius*, - som siden skulle blive hovedmanden bag tilblivelsen af "Melodeyen Gesangbuch", jf. nedenfor.

I forbindelse med den specielle meloditradition i Hamburg på den tid bør det tilføjes, at den berømte *Michael Prætorius* i sit store værk "Musae Sioniae" (1607-1610) har forsynet en række kantionalsatser over lutherske koraler med angivelsen "Seestädte", d.v.s. satser, som gengiver just de melodiformer, der er nedfældet i "Melodeyen Gesangbuch"[3] .

[3] *Samlingens brug i kirken*

Den enkle sats med melodien i diskanten vil i kirkesangen kunne udføres på forskellig vis:

a) de unge - hvormed må menes de skoledisciple, der dengang pligtmæssigt udgjorde kirkens kor ved gudstjenesterne - kan synge satserne firstemmigt , d.v.s. a cappella.

Her indskyder jeg et notabene til oversættelsen: Ordet *quinckeliret* gengiver Harald Göransson på svensk med "figurera", hvor vi kan oversætte umiddelbart til dansk med det gammelkendte udtryk "kvinkelere" eller "kvidre", hvori ligger, at drengenes sang klinger i høje toner, i højt liggende diskantstemmer. Betegnelsen "figurere" forbindes i dansk sprogbrug almindeligvis med mere eller mindre frit udformede udsmykninger af melodien. Men det er vel næppe det, der er tale om i denne sammenhæng?[4]

b) Satserne kan også spilles på orglet. Denne udførelse forudsætter naturligvis, at organisten forud har foretaget en udskrivning af satserne i tabulatur, da stemmerne - som det allerede er fremgået - er trykt hver for sig. Den orgelsolistiske udførelse er formentlig indgået i en form for alternatim-

[3] Jf. bl.a. Henrik Glahn: *Melodistudier til den lutherske salmesangs historie fra 1524 til ca. 1600,* Kbh. 1954, I s. 285.

[4] Jf. H. Göransson:*Koralpsalmboken 1697.* 1992 s. 169: "...Ty när sådana kristliga sånger antingen figureras av ungdomarna i kören eller av organisten konstfärdigt spelas på orgeln..." I Jacob u. Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch* Bd. 13, Sp. 2372 (Repr. 1984) defineres ordet således: "quinkelieren: fein singen, trillen, zwitschern wie junge vögel, hoch und gekünstelt singen...

praksis. En sådan er f. eks. forudsat i mange af tidens orgelkompositioner over Magnificat- og Hymne-melodier, en genre, hvortil i øvrigt både Hieronymus og Jakob Prætorius hver især bidrog på fremragende vis.

c) Kordrengene kan synge satserne i samklang med organistens fremførelse (teksten angiver denne fremførelsesmåde med retorisk omstændelighed: koret+orgel resp. orglet+koret) med fremhævelse af, at dette nu var blevet praksis i Hamburg. Det tilføjes, at denne måde at synge salmerne på "klinger lifligt" og bidrager til andagten, - vel at mærke, når udførelsen sker i samstemthed!

d) Som fjerde hjul på den "musikvogn", der skal bringe lovsangen op til Gud, nævnes til sidst muligheden af, at den læge kristne menighed kan deltage i afsyngelsen af salmerne. Just denne passage i fortalen har været underkastet forskellig fortolkning i den debat, der har stået på i Sverige, og som jeg nævnte i indledningen.[5] I det følgende skal jeg søge at give mit besyv med i diskussionen og - her i første omgang - kort gøre rede for, hvordan jeg mener, at denne del af teksten bør forstås, idet jeg siden skal underbygge min tolkning ud fra en kritisk vurdering af fortalen i dens helhed:

Efter ordlyden i afsnittets punkt d) - som unægtelig er overordentlig vidtløftig og tildels sløret af ophavsmandens hang til retorik - kan teksten her teoretisk, d.v.s. ud fra en rent logisk analyse af teksten, ganske vist tolkes, som om lægfolket skulle kunne synge med på melodierne *alene* til orglets fremførelse af satserne, således som dette er beskrevet under det foregående punkt b). Men læst *i sammenhængen*, hvorefter lægfolkets medsyngen på diskanten jo nævnes i umiddelbar forlængelse af omtalen af den i Hamburg praktiserede og særligt yndede fremførelsesmåde c), må tolkningen for mig at se imidlertid være den, at fortalens forfatter - den indtil nu ukendte Husduvius - i denne passage af teksten blot forestiller sig *menighedens medvirken - som det "fjerde hjul på musikvognen"! - når både kor og orgel er i funktion.*

Hvis man kan tilslutte sig denne udlægning af teksten, er den således *ikke* forenelig med den i en de fleste musikhistoriske fremstillinger jævnligt fremførte påstand, at fortalen til "Melodeyen Gesangbuch" indeholder den tidligste entydige beskrivelse af brugen af rent orgelledsaget menighedssang, således som den praktiseres i vore dage.

I denne forbindelse har det moret mig - i den udstrækning det var mig muligt - at eftergå den musikhistoriske litteratur med fremstillinger og udlægninger af Hamburg-sangbogens fortale. Resultatet af denne ransagning skal derfor indskydes på dette sted:

Den vistnok tidligst i litteraturen fremkomne udlægning af dette afsnit i fortalen findes i G. Rietschel: *Die Aufgabe der Orgel im Gottesdienst,* Leipzig 1893 s. 53: "Sie [komponisterne] schaffen ihr [d.v.s. menigheden] die Möglichkeit, ihre Stimme mit denen des Chors und der Orgel, die gemeinsam ihre Selbständigkeit haben und behalten, zu vereinen." Denne udlægning går ikke videre end teksten kan bære. - Det samme gælder tildels Nat. Fransén: *Koralbok till Then Swenska Ubsala Psalmboken* , Stockholm 1940, der s.134ff. gengiver det omdiskuterede afsnit i Husduvius' tekst i svensk oversættelse og sammenfatter indholdet således: "Av detta företal framgår således, att just vid denna tid i Hamburg under inflytande av den harmoniska riktningen (Sweelinck och den s. k. nordtyska organistskolan) den humanistiska syllabiska körsången, församlingen och det alternerande orgelspelet kommit varandra så nära, att en tredje form åtminstone tillfälligtvis framvuxit, så kören (församlingen) och orgeln kunde klinga *samtidigt.* Härur eller ur den

[5] Senest har der i det svenske *Kyrkomusikernas tidning* 2000:10, 2001:1 og 2001:2 udfoldet sig en livlig diskussion om fortolkningen af de pågældende passager i fortalen. Argumenterne og konklusionerne i debatten, som iøvrigt ikke skal refereres nærmere her, står stejlt mod hinanden. Således konkluderer Harald Göransson: "Aldrig kunde orgeln vid denna tid ha ensam beledsagat församlingssången", mens Folke Bohlin i et følgende indlæg hævder, at "Ett av alternativen var alltså att orgeln ensam beledsagade forsamlingssången."

humanistiska av simultana ackord bestående körsången är det som så småningom orgelackompanjemanget av kyrkovisan eller den evangeliska koralen framvuxit." Som det ses, afstår Fransén fra en konkret udlægning og nøjes forsigtigvis med at antyde, at der er tale om et skridt på vejen til den senere orgelledsagede menighedssang.

Myten om, at sangbogens fortale kan tages til indtægt for brugen af orgelakkompagneret menighedssang grundlægges - såvidt jeg kan se - i Friedrich Blume: *Die evangelische Kirchenmusik,* Potsdam 1931, der s. 74 omtaler kantionalformen som den vigtigste forudsætning for udviklingen af en "Orgelbegleitung zum Gemeindegesang" og i fortsættelse heraf fastslår følgende: "Das Hamburger "Melodeien-Gesangbuch" 1604 spricht ausdrücklich von der Orgelbegleitung zum Liedgesang." - Manred F. Bukofzer følger i *Music in the Baroque Era,* N.Y. 1947, s. 80 helt Blumes fremstilling: "[Osiander's] practice led to the organ accompaniment of the chorale, already present in the Hamburg *Melodeien-Gesangbuch* (1604). ....The organ accompaniment of the chorale was an invcention of the early baroque period". - Lidt forsigtigere end Blume og Bukofzer formuleres sagen af H.J. Moser: *Die evangelische Kirchenmusik in Deutschland,* Berlin 1953 s. 421: ""Eine ungefähr früheste Spur der Orgelbeteiligung beim Kirchenlied bietet eine ...Bemerkung zum chorisch gesetzten Hamburger Melodienbuch von Hieronymus und Jakob Prætorius...etc. (1604)". Blumes fremstilling strammes yderligere i W. Blankenburgs artikel *Gemeindegesang* i MGG 4 (1955) sp.1666, hvor "Melodeyen Gesangbuch" anføres som kilde til "die ersten Nachrichten für Deutschland über Orgelbegl. beim Gemeindegesang."

I Fr. Blume: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik,* Kassel 1964 (en stærkt udvidet version af ovennævnte *Die evangelische Kirchenmusik,* 1931) fremstilles sagen ligeledes kategorisk: "Im Hamburger "Melodeien-Gesangbuch" (1604) ist die Begleitung feststehender Gebrauch" (i den engelske udg. 1974: "an established practice"). Sammenfaldende hermed er fremstillingen i 2. neubearbeitete Ausg. af MGG, Sachteil 3 (1995, Sp. 1179), art. *Gemeindegesang* af Daniela Garbe [Walter Gerstenberg]: "Auf lutherischem Gebiet erfährt man erstmals im bereits erwähnten Hamburger *Melodeyen Gsb.,* daß die Orgel zur Begleitung des Gemeindegesangs eingesetzt wurde". Tilsvarende kan læses i artiklen i *The New Grove* om *Hieronymus Prætorius* vedrørende Hamburger-sangbogen: "It is the first German collection to specify organ accompaniment to congregational singing of chorales" (1980[I] bd. 15 s. 185; 2001[II] vol. 20 s. 257) . Helt den samme opfattelse følges endelig af udgiverne i indledningen til nyudgaven 1995 af "Melodeyen Gesangbuch" (jf. note 1), hvor det hedder: "Sodann bezeugt die höchst informative *Vorrede* den Gebrauch der bereitgestellten mehrstimmigen Bearbeitungen als Orgelbegleitsätze für den Gemeindegesang sowie schließlich noch als aufführungspraktische Variante, daß *Knaben in die Orgeln singen."*

I forlængelse af den diskussion, der har fundet sted blandt svenske kirkemusikere (jf. note 3), må citeres Harald Göransson, der i sin doktorafhandling 1992 (såvelsom i den standende debat) efter min opfattelse sætter tingene på plads. I afhandlingen 1992 citerer Göransson således bl.a. den omdisputerede passus fra fortalen og anfører i sin kommentar hertil følgende: at det "ibland andrages som bevis för att orgelackompanjerad församlingssång skulle ha förekommit redan i början af 1600-talet"...."Vad som sägs här är ju dock endast att orgel och kör kan samverka i vissa verser av psalmen (det är alltså det som är brukligt i Hamburg, inte att församlingen sjunger med!) och att församlingen då kan stämma in." (op. cit. s. 168).

Yderligere kommentarer til dette afsnit i fortalen kræves næppe her. Blot bør det vel tilføjes, at den eneste egentlig interessante information i afsnit [3] rummes - såvidt jeg kan se - i forfatterens bemærkning om, at det i Hamburg var praksis, at "die Knaben in die Orgeln singen". Hvorvidt denne udførelsesmåde også var ny eller enestående i tysk salmesang på den tid, er dog uvist. Men den fremhæves i hvert fald i musikhistorisk litteratur både som et af de tidligste vidnesbyrd om samspillet mellem kor og orgel og som specifik for traditionen i Hamburg.[6]

[4] *Samlingens nytte i husstandens andagtsøvelser*

Teksten må her tale for sig selv, og det er vist overflødigt at kommentere de absurditeter, der danner udgang på dette afsnit!

[6] Jf. bl.a. art. *Hamburg* i *MGG* Bd. 5 (1956), Sp. 1389: "Zu den Möglichkeiten beim Absingen des Chorals zählte nun auch in Hamburg das *In-die-Orgel-Singen* eines oder mehrerer Knaben."

[5] *Bogen til nytte for den rejsende mand*
Når Husduvius anbefaler "den rejsende mand" at anskaffe sig samlingen, tænkes der formentlig først og fremmest på en standsperson på rejse, f. eks. en adelig på dannelsesrejse, siden der i dette afsnit ligefrem tales om et "følge" ("comitat"). En sådan person bør - siges det - holde sig til de tyske (lutherske) salmer, d.v.s. just af den slags, samlingen rummer, fremfor at hengive sig til den "franske mode", d.v.s. de reformertes psalmemelodier.

Der sigtes hermed til Ambrosius Lobwassers tyske version af det franske psalter, der udkom i 1573 og snart herefter vandt indpas mange steder i de protestantiske områder. Samtidens lutherske teologer reagerede imidlertid kraftigt mod udbredelsen af det calvinske psalter og dermed til dels mod de dertil kanonisk gældende melodier, selvom adskillige af dem som bekendt blev faste og umistelige ingredienser i luthersk salmesang. Kort før udgivelsen af "Melodeyen Gesangbuch" var denne reaktion kommet stærkt til udtryk i Leipzig-præsten Cornelius Beckers *Der Psalter Davids...Auff die in lutherischen Kirchen gewöhnlichen Melodeyen zugerichtet...*, 1602, hvori Becker vender sig imod Lobwassers oversættelser af de franske salmer og de "fremden Französichen und für die weltlüsternen Ohren lieblich klingenden Melodeyen". Det er uden tvivl et ekko herfra, man fornemmer i dette afsnit af fortalen, og som også kommer til orde i den danske "aflægger" af Beckers værk, nemlig Anders Christensen Arrebos *Kong Davids Psalter* (1623)/1627, hvilket jeg skal vende tilbage til nedenfor i forbindelse med omtalen af de danske udløbere af den hamburgske sangbog.

[6] *Samlingen udfylder et behov til gavn for skoledrengenes musikalske tidsfordriv.*
Det kan ikke afvises, at "Melodeyen Gesangbuch" også kunne tjene pædagogiske formål. Men forestillingen om, at skoledrenge skulle benytte deres fritimer til at indstudere de lutherske kirkesalmer flerstemmigt efter sangbogens noder, må vist anses som udslag af forlæggerens ønsketænkning.

[7] *Almindeligt defensorat for den i sangbogen anvendte enkle musikalske stil fremfor kunstfærdige udsættelser (jf. fortalens indledning). I øvrigt munder fortalen ud i endnu en retorisk vidtløftig anbefaling af sangbogen samt ønsket om, at dens udgivelse må blive til glæde og gavn for "den kristne læser".*
Af indholdet i dette sidste afsnit af fortalen må blot nævnes, at det åbenbart har været forfatteren magtpåliggende at fremhæve Hieronymus Prætorius som organistkredsens *primus inter pares* - næppe blot fordi han faktisk var den ældste, den mest produktive og på det tidspunkt mest velrenommerede af de fire nævnte "sogneorganister" i Hamburg. Måske skal forfatterens udtrykkelige omtale af Hieronymus Prætorius' særlige musikalske kompetence her opfattes som en diskret oplysning om, at han var den egentlige initiativtager til samlingens frembringelse.

Endelig: Hvis man ikke allerede ud fra stilen og indholdet i de foregående afsnit skulle have fået tanken, vil man ud fra den sidste passus og fortalens afsluttende "Amen" næppe kunne være i tvivl om, at dens ophav, Gabriel Husduvius, tilhørte den gejstlige stand. Men et forsøg på afdækning af dennes identitet er desværre ikke lykkedes.

Afsluttende bemærkninger til opsummering og kommentarer.

Læst i sin helhed giver fortalen det indtryk, at dens primære hensigt har været at fremme sangbogens udbredelse og dermed at sikre forlæggeren den størst mulige fortjeneste. Da der ikke var tale om nogen officielt forordnet sangbog, forestiller jeg mig, at den musikalsk indsigtsfulde og humanistisk velbevandrede præst, Gabriel Husduvius, af forlæggeren, Samuel Rüdinger, må have fået til opgave i denne fortale at appellere til den størst mulige potentielle aftagerkreds. Hvorvidt det forholder sig således, kan naturligvis ikke bevises, men i hvert fald synes Husduvius at have gjort sig store anstrengelser for i kraft af retorisk vidtløftighed at skabe interesse for bogen i vide kredse. Efter at han i de indledende afsnit har præsenteret selve samlingen, dens ophav, dens musikalske beskaffenhed og mulige praktiske anvendelse i *kirkelig sammenhæng*, inddrager han i fortsættelsen en række andre grupper i omverdenen, som måtte tænkes at have behov for denne herlige firstemmige sangbog, og for hvem denne kunne blive et uundværligt redskab i den kristne gudsdyrkelse. Han nævner *de enkelte husstande* (far, mor og børn!), *manden på rejse med sit følge* og *skolernes disciple* og slutter med forhåbningen om, at bogen vil blive til glæde og gavn for *kirker, skoler og hjem.*

Forfatteren formulerer sig både med sikker sans for en tales opbygning, med indsigt i musikkens art og funktion og krydrer fortalen med fornøjelige digressioner, der alt i alt skulle kunne vække "den kristne læsers" nysgerrighed og dermed animere købelysten.

Når jeg nu til sidst vender tilbage til stridsspørgsmålet, hvorvidt Husduvius i afsnit [3] udtaler sig om en faktisk forekommende brug af rent orgelledsaget menighedssang, skal jeg her blot - og i tilslutning til *Harald Göranssons* ovenfor citerede synspunkt - gentage, at teksten ikke giver belæg for den opfattelse, som de fleste af de ovenfor fremdragne musikhistoriske fremstillinger har videregivet. Som det er fremgået af mit strejflys i musiklitteraturen, er der tydeligvis sket det (ikke ualmindelige!), at en oprindelig forsigtigt refererende omtale af kilden (jf. Rietschel 1893 og Fransén 1940) efterfølgende gradvis ændrer form og forenkles og dermed kommer til at fremstå som en fastslået kendsgerning. Det er som bekendt, hvad der kan overgå en enkelt sentens, når den tages ud af sin sammenhæng. Og i dette tilfælde er der tale om et mønstereksempel herpå.

Men hertil kommer, at fortalen læst i sin helhed - hvad den fortjener! - temmelig åbenbart - og helt legitimt - har et agitatorisk sigte, som under alle omtændigheder i sig selv må gøre den kritiske læser skeptisk over for dens validitet som musikhistorisk kilde.

Det ligger uden for denne artikels snævre formål at komme ind på, på hvilket tidspunkt den orgelledsagede menighedssang, som vi kender den idag, slog igennem i den lutherske gudstjeneste. Emnet er omfattende, og vi behøver endnu dokumentarisk materiale til dets belysning. Formentlig er der tale om en diffus og gradvis proces, der har fundet sted i Tyskland og øvrige protestantiske lande i løbet af anden halvdel af 1600-tallet. For Danmarks og Sveriges vedkommende lader denne praksis sig næppe dokumentere før i tiden kort før og - især - i årene efter 1700.[7]

[7] For Sveriges vedkommende nøjes jeg her med at henvise til Harald Göransson op. cit. 1992 s. 172 samt sammes *Koral och andlig visa i Sverige*, Stockholm 1997 s. 42f. - Orglet som ledsageinstrument i dansk salmesang på Kingos tider kort omtalt i Henrik Glahn: *Salmemelodien i dansk tradition 1569 til 1973*, Kbh. 2000 s. 27.

Ekskurs

Om udnyttelsen af "Melodeyen Gesangbuch" i nogle danske salmekilder

I forlængelse af den foregående udredning vil det være på sin plads til slut at fremdrage de eksempler på brug af melodier, resp. satser fra "Melodeyen Gesangbuch", som findes i to danske og velkendte salmesamlinger fra Christian IVs tid. Den første og i salmehistorisk sammenhæng mest betydningsfulde er Anders Christensen Arrebos ovenfor nævnte *Kong Davids Psalter*, 2. udgave 1627, som til sine strofiske gendigtninger af de gammeltestamentlige salmer udelukkende benytter sig af "saadanne Melodier, som vdi *Cithara Lutheri* oc vore Psalmebøger findis/ oc ellers i vore Christelige Huse giengse ere...". og - udtrykkeligt - "icke vnder de fremmede Franske Toner". Dette svarer jo ordret til Husduvius' afvisning af brugen af "frembde Frantzösische Melodeyen". Men for begges vedkommende er ordvalget hentet fra Cornelius Beckers psalter, som er citeret ovenfor.

Som påvist af Lars Bülow Davidsen,[8] kan man ret præcist udpege de enstemmigt noterede melodier i Arrebos psalter, som har haft "Melodeyen Gesangbuch" som direkte forlæg. Mens den helt overvejende del af melodistoffet i psalteret støtter sig på de former, der i forvejen fandtes i Hans Thomissøns salmebog 1569, har Arrebo i følgende tilfælde overtaget diskantstemmen fra "Melodeyen Gesangbuch":

Ps. 1 Lycksalig er forvist den Mand = Es spricht der Unweisen Mund wohl (Hieron. Prætorius)
- 20 Herren vor Gud være dig blid = Es wolle uns Gott genädig sein (Hieron. Prætorius)
- 23 Herren hand er min Hyrde god = Was kann uns kommen an für Not (David Scheidemann)
- 33 Met lyst oc glæde siunger = Herzlich tut mich erfreuen (Hieron. Prætorius)*
- 68 Gud skal opstaa hans Fiender = Kommt her zu mir, spricht Gottes Sohn (Hieron. Prætoius)
- 87 Guds Tempel met stor Ære = Ich dank dir, lieber Herre (David Scheidemann)
- 103 Min Siæl velsigne Herren = Nun lob, mein Seel, den Herren (Joachim Decker)
- 137 Ved Floderne i Babylon = An Wasserflüssen Babylon (Joachim Decker)*

*Tidligste forekomst i dansk overlevering.

Udover de nævnte umiddelbart fra "Melodeyen Gesangbuch" overtagne melodier, tyder melodiske varianter i andre af Arrebos melodigengivelser, at han også her har ladet sig påvirke af formerne i Hamburg-sangbogen. Det drejer sig om følgende:

Ps. 35 Træt met dem mæctig Herre = Wacht auf, ihr Christen alle (David Scheidemann)
- 47 Alt Folcket klappe nu met Haand = Jesus Christus unser Heiland, der den (J. Decker)
- 49 O Hører til met største fljd = Christ, der du bist der helle Tag (J. Decker)
- 104 Loff min Siæl din Herr' oc Gud = Singen wir aus Herzensgrund (Jakob Prætorius)

Det andet eksempel på den hamburgske sangbogs udnyttelse i dansk salmeoverlevering møder vi i den unikke hebraisk-danske højsangsparafrase af præsten L.P. Thura, *Canticum Canticorum Salomonis*, der udkom i København i 1640 som en forsinket gave i anledning af den udvalgte Prins

[8] Anders Arrebo: Samlede Skrifter IV. *Melodierne i K. Davids Psalter 1627.* Udg. af Henrik Glahn. Indledning af Lars Bülow Davidsen: *Om melodistoffet i Arrebos psalter.* Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1981.

Christian (V) og Prinsesse Magdalena Sibylles bryllup i 1634. Samlingen indeholder i alt 30 firstemmigt udsatte melodier, hvoraf de fleste går tilbage til den klassiske lutherske tradition.
Tre af satserne til de danske parafraser er direkte overtaget fra "Melodeyen Gesangbuch":[9]
Thura: Ah-nu Ah-nu O Herre = Hilf Gott, dass mir gelinge (David Scheidemann)
-- : Stat op min Brud, min venniste = Kommt her zu mir, spricht Gottes Sohn (H. Prætorius)
-- :Jeg vil O Herre min Jeg vil = Jesus Christus unser Heiland, der den Tod (J. Decker)

Som illustration på den enkle kantionalstil, der præger størsteparten af koralerne i "Melodeyen Gesangbuch", har jeg valgt som afslutning at bringe David Scheidemanns udsættelse af *Hilf Gott, dass mir gelinge* ("Melodeyen Gesangbuch" nr. 38). Thura har overtaget den til brug for "Den Anden Sang oc Aandelig Samtale. Imellem Bruden oc Brudgommen". I *Canticum Canticorum* er det parafrase nr. 8, Højsangen kap. 2 vers 8-10, og den er lagt i munden på Bruden, der foredrager den (firstemmigt!) på den melodi, vi her hjemme i dag bruger til salmen *Han, som på jorden bejler* (DK 147).

Da det nu er *Hymnologiske Meddelelser*, der har givet plads til dette bidrag, kan jeg ikke nære mig for - forud for musikeksemplet - at citere hele teksten til denne parafrase, der kan give den interesserede læser et lille indtryk af stil og indhold i Thuras digtekunst[10] :

1

Ah-nu Ah-nu O Herre!
Gif Naad' i denne Stund
Lad lyckes kiere Herre!
Jeg hør'r Brudgommens Mund/
Hand kommer springende med hast
Ofuer de høye Bierge/
Den Folcket attraaer fast.

2

Hand kommen er/ oc kommer/
Oc opfylder sit Hus
Med Herlighed/ udrømmer
Synd/ slemheds sus oc dus.
See/ Kierist min er som en Raa/
Som Hindekalf gesvinde/
Til mig at løbe saa.

[9] Jf. afhandlingen *Laurids Pedersen Thura's Højsangsparafrase og dens melodier* fremlagt af Ed. Nielsen, Erik Dal, Henrik Glahn og Karen Skovgaard-Petersen i *Hymnologiske Meddelelser* 1988 nr. 5.
[10] Jeg takker professor, dr. theol. Eduard Nielsen, som venligst har forsynet mig med en udskrift af Thuras parafrase.

Messias staar bag Veggen/
Min Siel fryd dig der ved/
Giennem Sprinckel oc Decken
Glimter hans Kierlighed:
Ham seer du ey/ dog hand seer dig/
Elsker/ forsørger/ vocter/
Kalder saa mildelig.

Die xxxviii Melodey — Dauid Scheidemann comp.

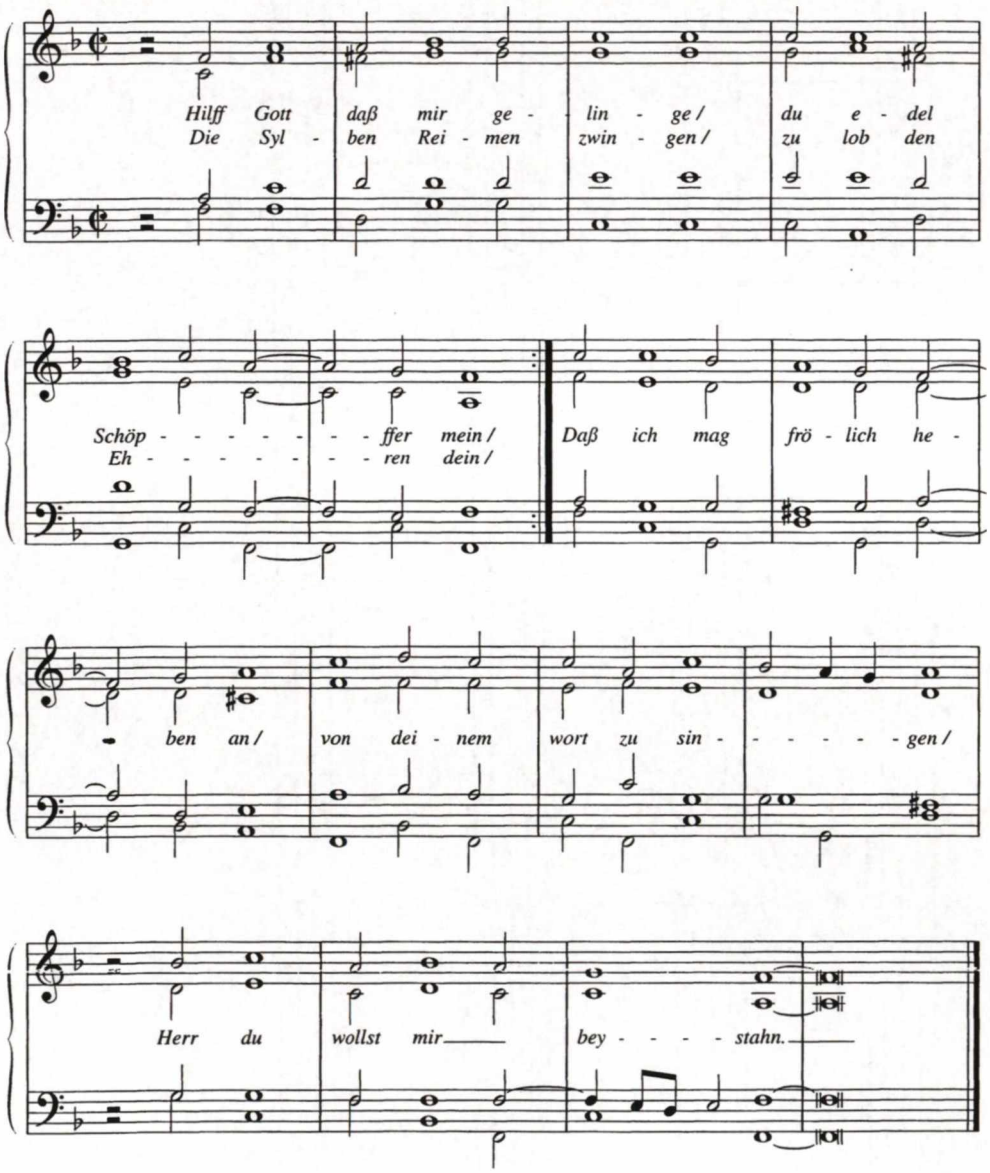

Til slut bringer jeg universitetslektor, mag. art. *Carsten E. Hatting* en hjertelig tak for ulejlighed med at læse manuskriptet til artiklen igennem og for gode råd og forslag til gavn for fremstillingen.

Jeg takker ligeledes *Hans Mathiasen* for udfærdigelse af ovenstående nodesats.

DEJLIG ER JORDEN!

Schlesisk melodi 18.årh.

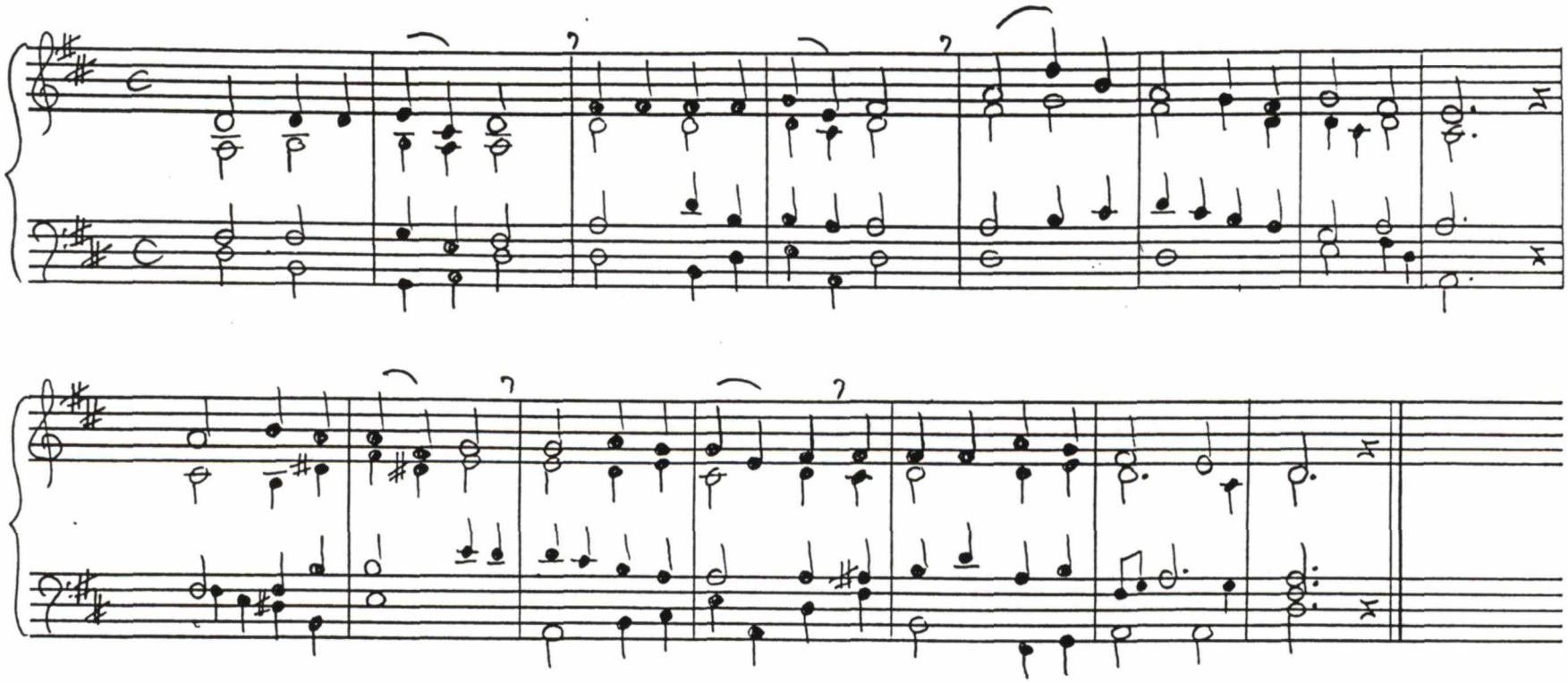

Dejlig er jorden!

Schlesisk melodi 18.årh., jfr. Erk-Böhme 2082 / Hoffmann von Fallersleben i "Schlesische Volkslieder" 1842 ("Schönster Herr Jesu") Z. 3976 / Berggreen 1853 ("Deilig er Jorden").
Melf.: Hoffmann von Fallersleben 1842.
Harm.: Bielefeldt 1900/1901.

PETER WEINCKE

Koralbog. Lærebog eller spillebog?

Nogle kritiske bemærkninger vedr. Koralbogsforslagets editionsteknik m.m.

Et enormt arbejde er blevet udført af salmebogskommisionens kirkemusikalske udvalg før udsendelsen af det store 2-binds koralbogsforslag. Der melder sig imidlertid straks en række spørgsmål, som har med satsernes design og beskaffenhed at gøre. Publikationen afslører et pædagogisk, kirkemusikalsk ambitionsniveau, der rækker fra angivelse af helt banale og overflødige vejrtrækningsangivelser til udarbejdelse af avancerede, men vanskeligt realiserbare generalbassatser med næsten uspillelige pedalpassager.

Dette faktum giver anledning til følgende spørgsmål : Er koralbogen skrevet som lærebog til konservatoriestuderende, der ikke er i stand til at ledsage en salmetekst eller er den skrevet for virtuose pedalfikserede koncertorganister? Eller er den skrevet for musikhistorikeren, der gerne vil boltre sig i fortidens harmoniske univers og endog ønsker et fyldigt noteapparat i den forbindelse?

NOTEAPPARAT

Noteapparatet er nemlig ganske fyldigt udarbejdet. Undertiden suppleres noter overtaget fra Den Danske Koralbog (DDK) med yderligere oplysninger. Efter angivelse af melodiens primærkilde og/eller tilstedeværelse i antologi oplyses dens første optræden i en dansk melodisamling. Man kan diskutere, om det yderligere var relevant at supplere med oplysninger om melodiens tilstedeværelse i andre danske samlinger, oplysninger som jo nu er let tilgængelige efter udgivelsen af Henrik Glahns melodiregistrant : "Salmemelodien i dansk tradition", Anis 2000. I hvert fald må det være relevant at få anført melodiens første og sidste tilsynekomst på dansk grund. Efter kildeoplysninger informeres der om forhold vedr. melodiføring og evt. harmonik, altsammen relevant for en publikation, som ikke bare er en spillebog men også et dansk kirkemusikalsk monument.
Noteapparatet er imidlertid ikke konsekvent gennemarbejdet, indimellem går man mere overfladisk til værks. I det følgende skal blot nævnes et par eksempler herpå.

I noteoplysningerne til **"Gud er her til stede"**, Joachim Neander, 1680 er det ikke nok blot at henvise til *"Melodisamling til 129 salmer 1981"* vedr. en melodi af så gammel dato. Man savner oplysning om, i hvilken melodisamling eller antologi Neanders melodi mødes første gang? 129 salmer 1981 kan ikke betragtes som nogen kilde eller historisk relevant antologi på lige fod med Zahn og Tucher.

Ligeledes er informationerne vedr. **"Så vældigt det mødte os"**, Stralsund 1665 ikke tilstrækkelige. Her mangler oplysning om, at melodien optrådte første gang i Danmark i *Rung 1857 (Tillæg til Weyses Choralbog, 50 Psalmemelodier, Kbh. 1857)* under navnet **"De hellig tre Konger"**, som variant af Stralsund 1665.
Hvis der ønskes et fyldigt noteapparat, bør dette indeholde gedigne kildehistoriske oplysninger. Det er ikke troværdigt, at man i visse tilfælde går meget grundigt til værks, i andre mere overfladisk.

NOTER, HISTORIK OG HARMONIK

Kirkemusikpædagogik, opførelsespraksis og gudstjenesteliv i Danmark er under stadig udvikling. Blot har mange efterlyst unge danske salmekomponister med en personlig og menighedsegnet melodik og harmonik.

Det er et faktum, at også det harmoniske sprog i dansk koralbogshistorie bestandig har været under udvikling eller forvandling, afhængig af den pågældende koralbogsudgiver og hans harmoniske univers. Dette fremgår tydeligt når man f.eks. studerer de første koralbøger i Danmark af Breitendich (1764) og Schiørring (1781/83) men også senere. Da f.eks. Weyse i 1839 udsendte sin "Choral-melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog", videreførte han en række af Zincks melodier fra dennes Choralbog 1801, men med helt nye harmoniseringer. Weyse så altså bort fra den originale sats og udviklede i stedet sin harmonik udfra sit eget (og tidens) stilistiske ideal.

I en lang række satser i det aktuelle koralbogsforslag er "kirkestilen" fra forskellige af Thomas Laubs samlinger og Den danske Koralbog fra 1954 videreført, men altså ikke videreudviklet efter "vor tids smag", hvis en sådan overhovedet findes? Man kan sige, at *udviklingselementet* i det aktuelle forslag undertiden blot består i *tilbageførelsen* til den oprindelige generalbassats. Det gælder f.eks. en koral som "Det mulmer mod den den mørke nat", hvor den set med vor tids øjne yderst akhavede og alt for dybt klingende oprindelige generalbassats fra Kingo's Aandeligt Sjungekor 1674 har ligget til grund for harmoniseringen. Ligeledes har man ved indlemmelsen af Freylinghausens melodi fra 1708 til salmen "Jeg går i fare, hvor jeg går" brugt Breitendichs generalbassats fra 1764 i stedet for at have foreslået en mere orgelidiomatisk harmonisering, eventuelt baseret på Breitendich.

Set i et overordnet perspektiv er det således tankevækkende, at det i sådanne tilfælde tilsyneladende er salmebogskommisionens intention at se bort fra almindelig historisk progression og i stedet iklæde salmetekst og koral sit ældste tøj, ofte uden hensyntagen til, at parametre som menighedssang, sprog, tone, rytme, tempo og klangopfattelse har ændret sig siden Breitendichs dage.

REFERENCER TIL PUNKTER I DEN ENKELTE SATS

I dette univers guides koralbogsbrugeren så rundt med både linje- og takt-angivelser (hvor der anvendes traditionelle taktstreger). Selvom det er et tiltalende træk, at redaktionen opererer udfra salmeversets tekstlinjer, er det ofte en besværlig og tung referencemetode, når anliggendet rent faktisk er af musikalsk art. Linjerne er dog ofte til at finde pga af de vejledende vejrtrækningstegn, som gennemgående falder sammen med linjeslutningerne i salmeteksterne. Den anvendte metode kan også være absolut hensigtmæssig, især hvis informationerne er af mere overordnet karakter, således som det f.eks. er tilfældet med Johann Crügers sats til **"Jesus livets sol og glæde"**. Af noterne til denne fremgår det, at der er meddelt en "rytmisk ændring i l.5 og l.6 (der hos Crüger er noteret som repetition) samt rytmisk forenkling af slutningen af l.7 (Melf. som hos Laub 1918)."

I en sats som Zinck's **"Jeg ved, på hvem jeg bygger"** giver redaktionen oplysninger om, hvor harmoniseringen skyldes Zinck og hvor den skyldes Laub. Man bør dog

konsultere både Zincks Koralbog fra 1801 og Laubs Dansk Kirkesang fra 1918 for at få det fulde overblik over, hvorledes tingene harmonisk hænger sammen. Af den nævnte sats' 41 anvendte akkorder (eller akkordkonstellationer) er kun halvdelen de oprindelige fra Zincks hånd. Den anden halvdel er Laubs. Ikke desto mindre er Zincks akkord-indflydelse i den aktuelle sats forøget i forhold til DDK 215, hvor noteapparatet mere beskedent blot meddeler "Harm. efter Zinck og Laub".

KOMPONISTREGISTER.

Udover den fyldige kildefortegnelse indeholder koralbogsforslaget også et komponistregister. Heri gives korte informationer om næsten alle komponister og sangbogsredaktører. Enkelte navne har man dog (endnu) ikke indhentet oplysninger om. Det gælder f.eks. *Prahl og Heinebuch*, fra hvis Koralbog (1895) er hentet en ny melodi til Koralbogsforslaget : **"Dybt hælder året i sin gang"** og videreført melodien **"Jesus, min drot"** fra DDK. Prahl og Heinebuch virkede som henholdsvis præst i Gammel-Haderslev og organist i Flensborg, hvilket man bl.a. kan få oplyst i Søren Sørensens *Kirkens Liturgi*, København 1969, side 92 og samme forfatters artikel *"Salmesang i grænselandet efter 1864. Om Prahl og Heinebuchs melodisamling (1892 og 1895) til den dansk-slesvigske salmebog"*, Dansk Kirkesangs Årsskrift 1977-78, p. 47ff.

UDRANGERET PÆDAGOGIK

Jeg skal herefter vende mig til publikationens pædagogiske aspekter.
Hvor pædagogisk skal bogen være, når den i forvejen formentlig er for stor en mundfuld for kirkemusikskolernes Basis-Uddannelse og når det omvendt er et faktum, at den nyuddannede diplomorganist trænes i at lave egne alternative satser til salmeledsagelse, formentlig uden særlige hensyn til en ny koralbog(!)?

Det er jo et faktum at koralbogsforslaget indeholder et væld af kommaer, pauser og vejrtrækningstegn, selvom det burde være en selvfølge at den engagerede kirkemusiker lytter til/læser salmeteksten mens han/hun spiller.

Fraserings/vejrtrækningsangivelser er jo ikke et nyt fænomen i dansk koralbogshistorie. Vi kan følge denne praksis helt tilbage til de første koralbøger, hvor man gjorde flittigt brug af fermater. Så sent som i Bielefeldt Koralbog 1900 finder vi rester af denne praksis.

Men med Thomas Laubs melodisamlinger og hans stærke fokusering på den sungne tekst forsvandt den udbredte vejrtrækningsinstruktion. Tilbage var ganske vist stadig fermater fortrinsvis i satser fra 16. og 17. årh. - formentlig som følge af en vis respekt for originalforlægget. Når Laub ellers fraviger brugen af vejrtrækningstegn, er det uden tvivl fordi han mere end nogen anden ville understrege, at det er den sungne tekst der er konstituerende for den musikalske udførelse.

Vejrtrækningstegnene i koralbogsforslaget er en misforståelse og hører ikke længere hjemme i en ny dansk koralbog, og slet ikke hvis de i forvejen falder sammen med

tekstens interpunktion. Genoptagelsen og genopdagelsen (?) af dette gammeldags virkemiddel afslører dels redaktionens unødigt pædagogiske holdning og dels dens manglende forståelse for, at dansk koral-opførelsespraksis nu engang med tiden har udviklet sig og derfor ikke længere har brug for disse velmenende, men for længst udrangerede pædagogiske pegefingre.

SLUTFERMATER OG PERSONLIG FORTOLKNING

Udover at angive frasering/vejrtrækningsplacering har fermaten set i et historisk perspektiv også været anvendt til markering af satsafslutning. Fermatens funktion i den forbindelse er at overlade til den udøvende musiker, hvornår den pågældende sats skal bringes til afslutning. Med andre ord : et virkemiddel hvor der også levnes plads til kirkemusikerens personlige fortolkning.

I koralbogsforslaget er et stort antal fermater fra DDK da også videreført uændret. Men også mange er fjernet i forbindelse med redaktionens ønske om at præcisere melodiernes slutnode, jfr. *Enstemmige Melodier*, side 6 (Forord) :

> *Melodiernes slutnode er angivet med den varighed, som den anbefales normalt at have. Spørgsmålet om udformningen af overgangen til næste vers har således ikke haft indflydelse på notationen af slutnoden.*

Der er ingen tvivl om, at redaktionen handler udfra velmenende pædagogiske hensigter, men man kan nok diskutere, om det i en ny koralbogsudgivelse er dens opgave at anbefale slutnodens "normale" varighed i stedet for blot at gengive melodiens afslutning så rytmisk klar og enkel som mulig.

Dette redaktionelle ønske er dog heller ikke (som det er tilfældet med andre sider af denne publikation) gennemført med gennemarbejdet konsekvens, og det er nærliggende at spørge, om der overhovedet har ligget nogle kriterier til grund for redaktionens valg/fravalg af fermater over slutnode.

Når der er særlig grund til at kaste sig over dette for nogen måske ret underordnede aspekt, er det fordi redaktionen her stikker hovedet frem med en pædagogisk attitude, der i visse tilfælde kan få uheldige konsekvenser for en hensigtsmæssig udførelse af den pågældende koral.

Redaktionen tillader sig nemlig i en række tilfælde at udspecificere en "anbefalet" varighed af koralens udklang, mens man i andre tilfælde respekterer fermatens placering over slutnode og den udøvendes sunde dømmekraft og evne til at afrunde koralen i forhold til metrum, tekst, akustik og menighedssang.

Som nævnt giver redaktionen dog i mange tilfælde afkald på sit tvivlsomme forehavende, bl.a. i en del af de satser, der er videreført med fermat over slutnode, f.eks. **"Ingen er så tryg i fare"** (Svensk melodi 19. årh.), og Rungs **"På Jerusalem det ny"** (se iøvrigt nedenfor).

Stærkt distraherende virker derimod redaktionens pædagogiske anvisninger i form af

f.eks. pause ved slutning i f.eks. **"Dejlig er jorden"** (Schlesisk melodi 18. årh.), helt grotesk i **"Den lyse dag forgangen er"** (Dansk folkevisemelodi 16. årh.) og meget kejtet i Barnekows **"For dig, vor Herre, som dage kun"**. Disse indgreb overfor koralernes sidste takt kan nemlig meget nemt misforstås som en angivelse af udformningen af overgang til næste vers, og det er de jo slet ikke ment som!

I Thomas Laub's **"I lemmer, hvis hoved har Himlen i vælde"** har komponisten ønsket en ubetonet helnode som sluttone (iøvrigt uden hensyn til koralens optakt). Satsens a la breve puls bringes roligt til afslutning med en helnode-akkord. Laub har tydeligvis ønsket en langt udklingende akkord her. Men redaktionen griber ind og ændrer sluttonen til *fjerdedel* med fermat Med andre ord : Komponistens lange helnode slutakkord (på Tonikavarianten) foreslås ændret til kort fermatteret fjerdedelsakkord, der ikke kan siges at angive *"den varighed, som den anbefales normalt at have"*. Hvis afslutningsfermaten havde været original var sagen en anden, men her modarbejder redaktionen sin egen hensigtserklæring.

Ser vi nu på en anden a la breve sats i melodisamlingen, Joachim Neanders **"Gud er her til stede"**, er situationen en lignende : Der sluttes på ubetonet helnodeakkord. Man kunne sagtens forestille sig, at redaktionen også her havde grebet fortolkende ind og afkortet både første afsnits helnodeslutning og satsens sidste helnodeakkord for helt præcist at angive *"den varighed, som den anbefales normalt at have"*. Udover vejledende vejrtrækningstegn har man imidlertid afholdt sig fra fortolkende indgreb.

Helt i modsætning hertil er der redigeret i Berggreens **"Kender du den livsens kilde"**, hvor diverse pauser er indføjet ved periodeslutninger, ligesom DDKs fermatterede helnodeakkord er reduceret til en punkteret halvnode + fjerdedelspause. I visse tilfælde går redaktionen altså handlekraftigt til værks, i andre forholder den sig passivt.

Følgende oversigt viser et udvalg af satser, hvori slutfermat er henholdsvis bevaret (normal tekst) og bortredigeret (understreget tekst) i forhold til DKK.
Der er foretaget gruppering efter henholdsvis metrum, sluttonens placering i takten samt evt. optakt ved start. Forslaget har i en række satser markeret afsluttende vejrtrækning i form af slutpause, hvilket er markeret som "+ slutpause".

I. 4/4, 1-slaget, optakt
Haslers : Befal du dine veje (4/4, 1-slaget, optakt)
König : Dig vil jeg elske (4/4, 1-slaget, optakt)
Kaiserswerth : Din rigssag (4/4, 1-slaget, optakt)
Carl Nielsen : Mit hjerte altid vanker (4/4, 1-slaget, optakt)

Lindemann : Min mund og mit hjerte (4/4, 1-slaget, optakt, + slutpause)
Nebelong : Den store hvide flok (4/4, 1-slaget, optakt, + slutpause)
Hoffmann : Den store mester kommer (4/4, 1-slaget, optakt, + slutpause)
Gade : Udrust dig helt fra Golgata (4/4, 1-slaget, optakt, + slutpause)
Flemming : Mægtigste Kriste (4/4, 1-slaget, + slutpause)

DEN LYSE DAG FORGANGEN ER

Dansk folkevisemelodi 16.årh.

*

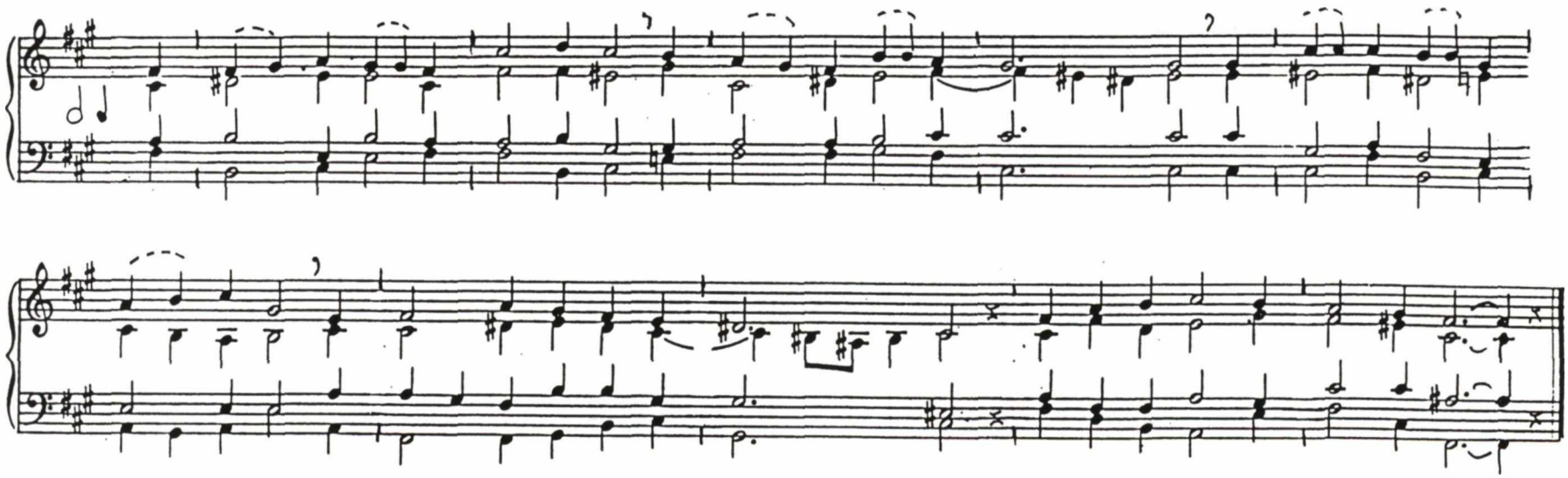

* *uregelmæssig tekst*

Den lyse dag forgangen er

Dansk folkevisemelodi, melodihenvisning hos Hans Christensen Sthen 1589 : "Jeg tiente mig udi Herrens Gaard" / Kingo 1699 ("Dend liuse Dag forgangen er").
Melf.: LVW 1936, der efter tidligere dansk tradition (Breit. 1764 og Sch. 1781) bringer melodien i tredelt takt (i modsætning til Kingo 1699 og senere danske koralbøger (fra Zinck 1801 til Laub 1918), der bringer melodien i lige takt).
Harm.: Wöldike 1936, der følger Laub 1902 nøje.

II. 4/4, 3-slaget, optakt
Kalhauge : Apostlene sad i Jerusalem (=Der stander et hus) (4/4,3-sl,optakt)
Zinck : Bryd frem, mit hjertes trang (4/4, 3-slaget, optakt)
Berggreen : At sige verden ret farvel (4/4, 3-slaget, optakt)
Isaac : Gud efter dig jeg længes (b) (4/4, 3-slaget, optakt)
Winding : Gud Helligånd! o kom (4/4, 3-slaget, optakt)
Berggreen : Naturen holder pinsefest (4/4, 3-slaget, optakt)
Rung : O, lad din Ånd nu med os væe (4/4, 3-slaget, optakt)(Enstem.mel.)
Carl Nielsen : Guds engle i flok (4/4, 3-slaget, optakt, + slutpause)

III. 2/4, 1-slaget, optakt
Weyse : Nu titte til hinanden (2/4, 1-slaget, optakt)
Hartmann : Til himlene rækker (2/4, 1-slaget, optakt)
Laub : Fred hviler over land og by (2/4, 1-slaget, optakt) + slutpause
Berggreen : Lyksalig, lyksalig, hver sjæl (2/4, 1-slaget, optakt) + slutpause

IV. 2/4, 1-slaget
Berggreen : Her vil ties, her vil bies (2/4, 1-slaget) + slutpause
Weyse : Lysets engel går med glans (2/4, 1-slaget)

V. 3/2, 1-slaget, optakt
Laub : Dig rummer ej himle (3/2, 1-slaget, optakt)
Carl Nielsen : Min Jesus lad mit hjerte få (= Er du modfalden) (3/2, 1-slaget, optakt)

VI. 6/4, 4-slaget
Laub : Dejlig er den himmel blå (6/4, 4-slaget)
Laub : Fuglen har rede (6/4, 4-slaget)
Norsk folkemelodi : Naglet til et kors (6/4, 4-slaget)
Laub : Morgenstund har guld i mund (6/4, 4-slaget)

VII. 6/4, 4-slaget, optakt
Laub : Alt, hvad som fuglevinger fik (6/4, 4-slaget, optakt)
Laub : At sige verden ret farvel (6/4, 4-slaget, optakt)
Balle : Det kimer nu (6/4, 4-slaget, optakt)
Dansk visemelodi/Kingo : Far verden, far vel (6/4, 4-slaget, optakt)

Af oversigten fremgår det, at der flere steder ikke er metodisk konsekvens i den måde, hvorpå dette specielle aspekt af editionsteknikken er behandlet. Det er naturligvis ikke hensigtsmæssigt for en publikation, der skal fremstå som et nyt dansk kirkemusikalsk monument. For det er vel redaktionens hensigt?

LIGATURER
Endelig skal de såkaldte ligaturer omtales, altså de steder hvor melodien er udformet

med mere end én tone per tekststavelse. De derved opståede ligaturer er "skåret ud i pap" for de kirkemusikalsk udøvende, men fremstår særdeles uskønt i en koralbog. Der er med andre ord tale om et urimeligt og unødvendigt pædagogisk virkemiddel, der ikke hører hjemme i en musikbog for professionelle musikere.

***

Ovenstående bemærkninger har koncentreret sig om nogle ganske få aspekter af koralbogsforslaget editionsteknik. Desuden er fremført nogle overvejelser omkring en ny koralbogs forhold til kirkemusikalsk udvikling, opførelsespraksis og pædagogik. Forslaget synes med sit imponerende omfang at ville tilgodese vidt forskellige interesser på een gang, men det er et stort spørgsmål, om det faktisk kommer helskindet igennem denne proces?

JENS LYSTER

Skillingsviser som kilder til Sthens salmer

og Sthens egne salmer som skillingsviser

Hvordan får en ung kapellan ved Skt. Olai i Helsingør under den udmarvende dansk-svenske syvårskrig råd til at købe en omfattende samling tyske andagts- og salmebøger, som synes at have været den nødvendige forudsætning for hans udstrakte virksomhed som oversætter af bønner, salmer og anden opbyggelig litteratur?

Den 20 årige Hans Christensen Sthen fik i 1565 ansættelse som rektor for byens latinskole og ombyttede året efter denne stilling med kapellaniet ved Skt. Olai og indtrådte igen et år senere i ægtestanden[1]. Så der var sikkert allerede barnemunde at mætte[2], da han i 1571 indledte sit forfatterskab med udgivelsen af "Christelige oc vdkaarne Bøner ... paa huer besynderlig dag vdi Vgen", en oversættelse af Johann Habermanns eller Johannes Avenarii bestseller "Christliche Gebet für alle Not vnd Stende". Til oversætterarbejdet må Sthen have brugt to forskellige udgaver af Habermanns bønnebog. Dels den hidtil ukendte 1. udgave fra 1565, dels den reviderede udgave 1567[3]. Som om denne investering ikke skulle være nok til en udgivelse, har Sthen skaffet sig forlæg til yderligere 22 bønner af andre navngivne forfattere, som han har oversat og føjet til sin Avenarius-oversættelse som et tillæg. Af disse 22 bønner kan de 21 føres tilbage til følgende bøger: Nicolaus Selneckers 800 sider store latinske udgave af "Pædagogia Christiana", Frankfurt a. M. 1565; Cyriacus Spangenbergs "Die geistliche Haustafel", Wittenberg 1556, og sammes

---

[1] Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog. Udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1994. I Efterskrift s. 179ff er en udførlig levnedsskildring og henvisninger til anden biografisk litteratur.

[2] I alt fald kan Sthen på sin 44 års fødselsdag den 25. november 1588 skrive, at Gud har "forlænt mig sexten Børn, store oc smaa...", hvoraf han den 9. sept. 1580 havde mistet de otte, jf. Sthens Skrifter I s. 105.

[3] "Christelige oc vdkaarne Bøner" indgår sammen med "En liden Haandbog" 1578 i Sthens Skrifter II, der forventes udgivet i 2002. Om de komplikationer, som Sthens Avenarius-oversættelse bereder forskningen, kan læses i Jens Lyster: Avenarii bønner i Sthens oversættelse. På sporet af den danske bønnebogs 1. udgave 1571, Kirkehistoriske Samlinger 1976 67-83. Heri er også en første redegørelse for kilderne til den danske bønnebogs tillæg.

folieudgave af "Ehespiegel ... in Sybentzig Braut Predigten", Strassburg 1567; Johannes Mathesius' "Postilla, Das ist Ausslegung der Sontags vnd fürnemesten Fest Evangelien, über das gantze jar", Nürnberg 1567, i folieformat, og samme forfatters "Oeconomia, oder Bericht vom Christlichen Hauswesen", 1564; Andreas Hyperius' "Elementa Christianæ religionis", Marburg 1565; Petrus Glasers "Geheimnus des Ehestandes", Dresden uden år, og sammes "Gesind Teuffel ... von des Gesindes vntrew", Franckfurt a. M. 1564; Georg Walthers "Trost der Eltern, wenn jre Kinder kranck werden", Wittenberg 1559. Da Sthen året efter, den 3. februar 1572, i embeds medfør deltager i borgmester Henrik Mogensens bryllup og gør sin debut som salmedigter med en oversættelse af Nicolaus Hermans *Hie für hie für, für eines frommen Breutgams thür,* synes han at hente denne salme i Johannes Mathesius' folieudgave af "Vom Ehestandt vnd Hausswesen, fünfftzehen Hochzeytpredigten", Nürnberg 1563[4]. Engang i løbet af 1570'erne må Sthen også have indkøbt Nicolaus Selneckers "Der ganze Psalter Davids", ligeledes en foliant, som han skulle gøre udstrakt brug af til sit samleværk "En liden Haandbog" 1578. Har Sthen virkelig i sine unge år ejet alle disse bøger og den endnu længere række andagtsskrifter, fra hvilke han har oversat tekster til sine udgivelser i helsingørtiden?

Hvorfra har den unge kapellan fået råd til disse bogindkøb?

Under arbejdet med at kortlægge Sthens forlæg har det ofte undret mig, at Sthen har gjort så sparsomt brug af de salmebøger og bønnebøger, der kunne tænkes at have været hans kilder. Hvorfor henter han således til "En liden Haandbog" kun en eneste lille nadverbøn fra den omfangsrige samling "Hortulus animæ", kun én bøn fra Johann Fabris "Vil schöner andechtiger vnd Christenlicher Gebet", kun én bøn fra "Kirchenordnung des pfaltzgraven bey Rhein", 1563, og kun én tekst fra Leonhart Werners "Der Geistliche Bysemknopf", Nürnberg 1573? Det samme besynderlige billede tegner sig, måske i endnu mere udpræget grad, ved Sthens udvælgelse af salmeforlæg. Hvorfor kan Sthen af Herman Wepses 121 salmer i "Nye Christlike Gesenge vnde Lede", Lübeck 1571, kun bruge en eneste: *Ick arme Sünder klage my seer* (Wack[5]. IV 1089)? Og hvorfor nøjes han med en eneste af Ambrosius Lobwassers salmer - *Selig ist der gepreiset* (Wack. V 49) - fra dennes "Psalter des Propheten

---

[4] Jens Lyster: It smuct epithalamion fra 1572. Hans Christensen Sthens debut som salmedigter, Hymnologiske Meddelelser 1982 92; Jens Lyster: Johannes Avenarius, Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für den dänischen Theologen und Kirchenliederdichter Hans Christensen Sthen (1544-1610). Vortrag an der Jahrestagung der Johannes Mathesius Gesellschaft in Beratzhausen 1999, Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern, Jahrg. 35-38, 2000/01, 36-49.

[5] Wack. henviser til Philipp Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis Anfang des 17. Jahrhunderts, I-V, Leipzig 1864-1877. Reprint Hildesheim 1964. Tal betegner tekstnummer.

Dauids", Leipzig 1576? Eftersom der i Helsingør næppe har været et ubegrænset antal tyske salmebøger til hans rådighed, kan det give god mening at spørge efter, hvor få tyske salmebøger Sthens har kunnet nøjes med for at kunne levere den snes salmeoversættelser, der kendes fra hans hånd? Skal vi udpege de tyske salmebøger fra årene inden 1578, hvor Sthens forlæg er fyldigst repræsenteret, må vi pege på "Hundert Christenliche Hauβgesang", Nürnberg 1569, med fire af Sthens salmeforlæg: Bernhart Kreczschmers *Bis mir gnedig, O Herre Gott* (Wack. IV 721), den anonyme *Du Sündrin, wilt du mit?* (Wack. IV 773), Ambrosius Blaurers eller Blarers *Mag ich dem tod nit widerstan* (Wack. III 659) og Hans Vogels *Singen wir aus hertzen grund* (Wack. IV 785) . En anden interessant salmebog er "Psalme, Geistlicke Lede vnd Gesenge", Stettin 1576. Ifølge Fischers Kirchenlieder-Lexicon[6] rummer den Nicolaus Hermans *Lobt Gott, jr Christen alle gleich* (Wack. III 1365), Blaurers førnævnte *Mag ich dem tod nit widerstan* og Vogels *Singen wir aus hertzen grund.* Også en anden nedertysk salmebog kommer på tale: "Geistlike Leder vnde Psalmen D. Martini Lutheri vnde anderer framen Christen", Rostock (Augustin Ferber) 1577. Ikke mindst fordi denne salmebog har den tidligst kendte forekomst af Lucas Bacmeisters pestsalme *ACh leue HEr im höchsten thron,* der figurerer i Sthens oversættelse i både "En liden Haandbog" 1578 og i hans trøsteskrift "En Predicken Cæcilij Cypriani" 1578. Også Blaurers *Mach ick dem Dodt nicht wedderstan* og Vogels *Singen wy vth herten grund* findes i rostocksalmebogen 1577[7]. Men hvorfor er Sthen så kræsen og udnytter sine kilder så dårligt? Hvorfor kan vi ikke finde lige præcis *den* tyske salmebog, der simpelthen har været *Salmebogen* for ham ved at rumme alle eller næsten alle forlæg til hans godt tyve oversættelser af tyske salmer?

Denne postulerede hovedkilde til Sthens salmeoversættelser lader sig næppe finde. Af den enkle grund, at den aldrig har eksisteret. Det er konklusionen af et lykkeligt fund i Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel i januar 1999.

Under en bredt anlagt søgning af udenlandske forlæg til Sthens tekster var jeg kommet ind på, at samtidige nedertyske udgivelser kunne være specielt interessante for mit projekt. Netop i Wolfenbüttel er sådanne nedertyske tryk talrigt repræsenteret. Ved hjælp af Borchling & Claussens "Niederdeutsche Bibliographie[8] kan man gå kronologisk frem og støvsuge et større område inden for

---

[6] Albert Friedrich Wilhelm Fischer: Kirchenlieder-Lexicon. Hymnologisch-literarische Nachweisungen über ca. 4500 der wichtigsten und verbreitesten Kirchenlieder II, Gotha 1879, 41; 45; 258f.

[7] Johannes Bachmann: Geschichte des evangelischen Kirchengesanges in Mecklenburg, insbesondre der Mecklenburgischen Gesangbücher, Rostock 1881, 60-68.

[8] Conrad Borchling & Bruno Claussen: "Niederdeutsche Bibliographie. Gesamtverzeichnis der niederdeutschen Drucke bis zum Jahre 1800", I-II, Neumünster 1931-1936.

andagtslitteraturen på overkommelig tid. Men jeg gjorde i Wolfenbüttel den forstemmende erfaring, at flere af mine bogbestillinger kom retur med oplysning om, at det ønskede skrift var utilgængeligt. Da det var sket nogle gange, opdagede jeg, at de utilgængelige skrifter alle fandtes i et bestemt samlebind med katalognummeret QuH 169.14. På en forespørgsel fik jeg den forklaring, at bindet eller indholdet var i en så skrøbelig forfatning, at der ikke måtte blades i det. En samtale med den magtfulde og myndige afdelingsleder, hr. Hogrefe, førte ikke til den ønskede dispensation. Hvordan det i grunden gik til, at der alligevel viste sig en udvej, står mig stadig ikke klart, men pludselig var Hogrefe venligheden selv og villig til at undersøge, om der skulle eksistere en mikrofilm af hele samlebindet? Og minsandten om det ikke var tilfældet!

Når man har gjort sig så store anstrengelser som i dette tilfælde med at skaffe en bog til veje og måske aldrig vil få den at se igen, siger det sig selv, at mikrofilmen af samlebindets indhold blev gennemgået med omhu. Indholdet bestod for det meste af skillingstryk, hvoraf mange kun var fragmenter, hvilket selvsagt gjorde læsningen besværlig. Allerede det andet skillingstryk i bindet - med signaturen QuH 169.14 (2) - vakte min interesse. Titelbladet manglede, men i Borchling & Claussen nr. 2231 har skillingstrykket fået den konstruerede titel "Vyff geistlike lede" (fem åndelige salmer) og skønnes at være trykt af Johann Balhorn den Ældre i Lübeck omkring 1580. Enten er denne datering anslået for tidligt, eller også har vi her et fragment af den hidtil ældste forekomst af Georg Nieges *Aus mynes Herten Grunde*, som ellers først kendes på prent i 1585-87[9]. Derfor er fragmentet af Nieges salme nu aftrykt som bilag 1 til nærværende artikel og kan sammenholdes med de aftrykte tekster i min artikel om denne salme og Sthens oversættelse heraf i Hymnologiske Medd. 1993 193-209. Den anden salme i trykket, "Dat Ander Ledt", er *DE Dach hefft sick geneget*, der ifølge Wack. V 517 tidligst synes kendt i 1597. Den tilskrives rigaprædikanten Paul Oderborn. Jeg mindes ikke at have truffet den på dansk, hvorimod den bør interessere vore svenske fagfæller, fordi den er kendt i Sigfred Aronus Forsius' svenske oversættelse *Daghen ifrån oss skrijder* allerede i "En liten Psalmbook" 1608[10]. Derfor er også den trykt med i bilag 1. "Dat Drüdde Ledt" er Ludwig Helmbolds *NV lath vns Godt dem HEREN*, Wack. IV 932, fra 1575, der er godt bevidnet på tysk og forresten også findes i Forsius' svenske oversættelse *NV låt oss Gudh wår HErra* i "En

[9] Wack. V 248-255; Malling II 278-280; Paul Althaus: Der Verfasser und die ursprüngliche Gestalt des Liedes "Aus meines Herzens Grunde" i Theologische Festschrift für G. Nathanael Bonwetsch, Leipzig 1918, 80-103.

[10] Emil Liedgren: Svensk Psalm och andlig Visa, Uppsala 1926, 234; Jens Lyster: En liten Psalmbok - en svensk 1600-talstradition, Hymn. Medd. 1975 124.

liten Psalmbook" 1608[11]. Den 4. og 5. salme er to mig ubekendte bordsalmer "Dat Benedicite Sangeswyse, Im Thone, Vader vnse im Hemmelryck, etc." *O Hemmelsche Vader güdige Godt, ick wachte vp dy fro vnd spad...* i tre strofer og "Dat gratias in dem süluen Thone" *DEm HEREN dancket vth Herten grundt, vnd lauet en tho aller stundt* i fire strofer.

Det 8. skrift i samlebindet - QuH 169.14 (8) - skulle vise sig rigeligt at belønne alle anstrengelser for at bringe det til veje. Det er et simpelt firebladstryk, hvoraf dog det første blad med flyveskriftets titel mangler. Fordi det skønnes så vigtigt for dansk hymnologi, er hele flyveskriftets bevarede tekst nu aftrykt i bilag 2. I Borchling & Claussen nr. 2224 har flyveskriftet fået den konstruerede titel "Dre geistlike Lede" (tre åndelige sange). Det skønnes dér at være trykt i Lübeck omkring 1580 af Johann Balhorn den Ældre.

Den første af de tre åndelige sange mangler formentlig strofe 1-6 og har trods megen søgen ikke kunnet identificeres, men synes ud fra de resterende tolv strofer at være en påmindelse om at betænke verdens forgængelighed og menneskets dødelighed og ved en henvisning til Fil 1,21 - "steruen ys myn gewin" - fortrøste sig til Kristus. "Dat Ander Ledt" *OCH Minsche andenck doch dynen Städt* er derimod genkendelig både i den danske og svenske salmetradition, idet vi her har et hidtil ukendt forlæg for Sthens *O Menniske tenck paa dine vilkaar*, trykt på dansk i "En liden Haandbog", Kbh. 1578[12], og optrykt hos Brandt & Helweg[13] nr. 236, en Sthen-salme, som Ernst Frandsen[14] regnede for original af den enkle grund, at der ikke i Wackernagels "Das Deutsche Kirchenlied" I-V kan opdrives noget tysk forlæg. Men Wackernagel er ikke fuldkommen, og netop nedertyske salmer er ikke så omhyggeligt registreret som meget andet. For svensk forskning har denne nedertyske tekst interesse, idet den er oversat som *O Menniskia tenck på tijn wilkoor* via Sthens danske oversættelse i "Några Psalmer, Andelige Wijsor och Lofsonger, vthsatte af LAVRENTIO JONÆ Gestritio Past. Hernösand", Sthlm. 1619[15].

---

[11] Liedgren 233; Lyster i Hymn. Medd. 1975 124.

[12] Vil snarest blive udgivet i sin helhed i Hans Christensen Sthens Skrifter II.

[13] C. J. Brandt og Ludvig Helweg: Den danske Psalmedigtning I-II, Kbh. 1846-47. Tal betegner tekstnummer.

[14] Ernst Frandsen: Hans Christensen Sthen. Studier i det 16. Aarhundredes danske Litteratur. Acta Jutlandica IV,1, Aarhus 1932, 90-93.

[15] Esbjörn Belfrage: Laurentius Jonae Gestritius' Psalmer, andelige visor och lovsånger, i Diktaren och hans formvärld. Lundastudier i litteraturvetenskap tillägnade Staffan Björck och Carl Fehrman, red. av Rolf Arvidsson, Bernt Olsson och Louise Vinge, Malmö 1975, 260f. Et eksemplar uden titelblad af Gestritius' "Några Psalmer" 1619 findes i Univ.Bibl. Kbh, nu Kgl. Bibl., men er ikke kendt i Collijns Sveriges Bibliografi 1600-talet sp. 427f.

Det var med fryd, det gik op for mig den formiddag i Wolfenbüttel, at jeg havde fundet et missing link i kortlægningen af kilder til "En liden Haandbog". Sthen skulle vel ikke også have gjort brug af skillingstrykkets tredie salme? I "En liden Haandbog" følger der umiddelbart efter den nævnte *O Menniske tenck paa dine vilkaar* en dialogsalme *LØfft op mit Kaarss min alkieriste Brud,* som i årevis har voldt mig kvaler. Sthen har givet den overskriften "En deylig oc gantske trøstelig Samtale, imellem Christo vor kiære Brudgom, oc en Christen Menniskes Siæl hans kiære Brud, om det hellige Kaarss hannem effter at bære her i Verden timelige, oc siden ære oc glæde hoss hannem at bekomme i Himmerige til euig tid". Ernst Frandsen s. 73 har fundet et tysk forlæg for dialogsalmen i en katolsk salmebog, trykt i Köln 1608 og aftrykt Wack. V 1475. For nogle år siden lykkedes det mig at opspore en endnu tidligere kölner-salmebog fra 1607[16] med samme salme. Men den tyske salme var dog stadig 30 år yngre end Sthens. Så der var god grund til at søge efter en mere samtidig kilde og derfor også ønske sig, at dette nyfundne nedertyske skillingstryk, der rummede ét af Sthens forlæg, også kunne levere to! Og minsandten om ikke mit fromme ønske gik i opfyldelse! Da jeg spolede mikrofilmen videre, viste det sig, at skillingstrykkets tredie salme hed *HEue vp myn Crütz myn tzarte Brudt*! Heureka! Her var forlægget for Sthens dialogsalme! Det kan læseren nu forvisse sig om ved at sammenligne den nedertyske tekst i bilag 2 med Sthens salme, der er aftrykt hos Brandt & Helweg nr. 234. Som tillægsgevinst kunne jeg nu med ret stor sikkerhed datere det nedertyske skillingstryk QuH 169.14 (8) til senest år 1578. Den førnævnte hr. Hogrefe modtog nyheden om det ændrede trykkeår uden synlige tegn på rørelse endsige begejstring. De tyskere forstår virkelig at skjule deres følelser. Men jeg vil ikke skjule,

Jam Testa-
ment vnd Auendtmale des
HERN / der rechtgelöuigen
Christliken Kercken bekentenisse / Ge-
sangeswyse. Im thone / Ach
Godt van Hemmel sehe
darin / rc.
Verbum durabit, Glossa peribit iners.
Dat Ander / Och Sünder wultu mit / Im
Thone / Susanna wultu mit / rc.

Figur 1. Dette skillingstryk er det 20. i samlebindet. Herfra kan Sthen have hentet inspiration til sin vise I Christne store oc smaa, jf. oversættelse nr. 10.

[16] Jf. Michael Härting i Kirchenmusikalisches Jahrbuch 50, Jg. 1966.

at det for mig var en stor dag med spændende perspektiver.

Endnu en glædelig overraskelse skulle samlebindet berede mig. Som det 20. skrift i bindet - katalognummer QuH 169.14 (20) - dukkede et komplet flyveskrift op, "Vom Testament vnd Auendtmale des HEREN", uden sted og år, indeholdende to lange salmer, hvoraf den anden hed *OCh Sünder Wultu mit* på melodi *Susanna wultu mit etc.* Se figur 1. Salmen kendes som tidligere nævnt med begyndelsen *Du Sündrin, wilt du mit?* i "Hundert Christenliche Hausgesang", Nürnberg 1569, men eftersom Sthen kun havde anvendt fire af nürnberg-salmebogens hundrede salmer, er det vel mere tænkeligt, at Sthen har hentet også denne salme fra et skillingstryk.

Denne begivenhedsrige formiddag med samlebindet QuH 169.14 i Wolfenbüttel overbeviste mig om, at Sthen som forlæg for sine salmer og sikkert også for en række af sine bønner og andre prosatekster har anvendt skillingstryk og andre beskedne tryksager, som han under små forhold har haft råd til at købe, når de blev falbudt i Helsingørs gader. To fordele har der været ved skillingstrykkene. Dels er de billige, dels rummer de nyheder - de foregiver det i alt fald! Og nyheder er gode for den, der køber med henblik på gennem oversættervirksomhed at skaffe sig en ekstraindtægt.

Hvis man opstiller en alfabetisk liste over Sthens salmeoversættelser og går ud fra den teori, at hans forlæg fortrinsvis er hentet fra skillingstryk, og at vi så vidt muligt skal søge efter sådanne, ser situationen således ud:

Sthens salmeoversættelser

1. *ACH kiere HERRE vdi høyeste tron,* "En liden Haandbog" 1578 bl. Dd5v, samme efterår også i Sthens pestskrift "En Predicken Cæcilij Cypriani" bl. I2v. Rostockprofessoren Lucas Bacmeisters pestsalme *Ach leue Her im höchsten thron,* der tidligst kendes i nedertysk form i "Geistlike Leder vnde Psalmen D. Martini Lutheri", Rostock dorch Augustin Ferber 1577, hvor den har overskriften "Ein Gebedt in der tydt der Pestilentzie, vth dem xcj. Psalm, in gesanges wyse gestellet. L. B.", antages at være fremkommet under den store epidemi i Rostock 1565-66, da 10.000 mennesker omkom. På højtysk kendes salmen i David Wolders "New Catechismus Gesangbüchlein", Hamburg 1598, s. 479, hvorfra teksten aftrykkes i Wack. V 541. Sthen har åbenbart ikke fundet Hans Thomissøns frie oversættelse *O Herre Gud i høyeste thron* - se "Den danske Psalmebog" 1569 bl. 264r - tilfredsstillende og gør nu et nyt forsøg, mere trofast mod det tyske forlæg. Hans Thomissøn må i 1569 selvsagt have kendt pestsalmen fra en kilde, der ligger forud for optagelsen i rostocksalmebogen 1577. Sthen kan have benyttet samme kilde, typisk et nu ikke mere bevaret flyveskrift. Netop voldsomme begivenheder såsom krig og pest

fremkaldte tit skillingstryk med bønner, anråbelser, bekendelser og gudelige belæringer.
Litt.: Wack.Bibl.[17] 953 s. 394; Johannes Bachmann: Geschichte des evangelischen Kirchengesangs in Mecklenburg, insbesondre der Mecklenburgischen Gesangbücher", Rostock 1881, s. 63; Niels Knud Andersen: Noter til Hans Thomissens salmebog, Hymn. Medd. 1983 81-83, hvor både Bacmeisters nedertyske og Thomissøns danske oversættelse er aftrykt.

2. *AF Høyheden oprunden er,* "En liden Vandrebog", tillægget fra 1590'erne. Sthens Skrifter I nr. T-41. Brandt & Helweg 267. Malling I 9-14. Philip Nicolais *Wie schön leuchtet der Morgenstern* (Wack. V 394) kendes tidligst fra det omfangsrige og derfor vel også bekostelige "Frewden Spiegel deß ewigen Lebens", Franckfurt 1599 s. 409. Tidsmæssige grunde taler for, at Sthen har kendt salmen tidligere og da formentlig fra et skillingstryk. Det er i den forbindelse værd at bemærke, at salmen snart udkom i det danske skillingstryk "Tuende Aandelige Viser, Den første paa Danske, den Anden paa Tydske, om Christo oc hans Aandelige Brud, som Doctor Philippus Nicolai dictede, vdsæt paa Danske aff Anders Rasmuβøn Gryderup", Kbh. uden år. Vi må have lov til at regne med, at en skæbne som dansk skillingsvise ikke nødvendigvis, men meget vel kan indikere en fortid som tysk skillingsvise.

3. *AH fromme Christne værer ved god Trøst.* "En liden Vandrebog" 1589. Sthens Skrifter I nr. 46. Det tyske forlæg *Ach lieben Christen, seid getrost* (Wack. IV 257. Wack 1841[18] nr. 511) af præsten i Freistadt, den fejrede poet Johannes Gigas, er tidligst kendt i "Geistliche Lieder", Franckfurt an d. Oder 1561, bl. 150 og sst. 1569 bl. 159. Kun 6 strofer. Dernæst i "Geistliche Lieder vnd Psalmen", Nürmberg durch Nicolaum Knorrn, 1566 bl. 144. Her står i str. 6,1: Wir wachen hie oder schlaffen ein..., hvorimod tidligste tekst skrev "Wir warten hie oder schlaffen ein" - interessant, for Sthen oversætter "Huad heller wi soffue eller vaage maa".
Men nok så vigtigt er, at salmen er udkommet i enkelttryk: "Ein schön News tröstlichs Lied, in Sterbens läufften: Durch M. Johann Gigas, Pfarrherrn etc" Augspurg, truckts Mattheus Franck u. år (Wack.Bibl. 881 s. 339). Dette flyveskrift findes i et samlebind (hist. F. VII, 2. Nr. 14) i Frankfurter Stadtbibliothek. Hvis det foruden salmen også indeholder en belæring om pesten af samme Gigas, er der

[17] Philipp Wackernagel: Bibliographie zur Geschichte des deutschen Kirchenliedes im XVI. Jahrhundert. Frankfurt a. M. 1855. Reprint Hildesheim 1961.
[18] Philipp Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied, Stuttgart 1841. Forløber for det senere fembindsværk. Nummereringen fra 1841 anvendes i både bibliografien og fembindsværket.

næppe tvivl om, at det er Sthens kilde. Sthen har nemlig i sit pestskrift "En Predicken Cæcilij Cypriani" Kbh. 1578 bl.a. "en kort oc summarisk Vnderuisning om Pestilentze" af "Joh. Gig." formet i fire spørgsmål, og denne undervisning kunne efter størrelse og form at dømme meget vel stamme fra et flyveskrift. Endnu et par flyveskrifter kunne komme på tale: "Drey schöne Geistliche Lieder, Das Erste, Hertzlich lieb hab ich dich O HErr. Das ander, Die gnad kompt Von oben her, Im Thon: Venus du vnd dein Kind. Das dritte Ach lieben Christen seydt getrost, Im Thon: Wo Gott der Herr nicht bey Vns helt", Nürnberg [o. 1570], durch Valentin Fuhrman u. år[19]. Desuden er der i note til Wack. IV 257 omtalt et flyveskrift trykt "Augspurg durch Mattheum Francken" med tre salmer, nemlig foruden den nævnte også *Wer inn dem schutz des Höchsten ist* (Ps. 91, Wack. III 604) og *Alleyn zu dir, HERR Jhesu Christ,* (Wack. III 201). Samme note oplyser, at der i Augsburg-flyveskrifterne er tilføjet en trinitarisk slutstrofe, hvad Sthen også har i sin danske oversættelse.

4. *Ah leffuende Gud ieg bekiender for dig.* "En liden Haandbog" 1578 bl. M3v. Brandt & Helweg nr. 232. Nicolaus Selneckers *Ach Gott, wie bin ich so vnwerdt,* Wack. IV 314, findes i Selneckers store folieværk "Der gantze Psalter Dauids", hvor hver gennemgang af de 150 Davidssalmer afsluttes med en prosabøn over den pågældende salme. I nogle tilfælde er der yderligere en poetisk tekst som den nævnte, der har overskriften "Ausslegung des ein vnd fünffzigsten Psalm Dauids". Da det kan godtgøres, at Sthen til "En liden Haandbog" 1578 har gjort flittigt brug af Selneckers prosabønner[20], tør vi regne for sikkert, at det er i "Der gantze Psalter Davids" og ikke i noget skillingstryk, at Sthen har fundet sit forlæg til nr. 4.

5. *ALlene paa Gud fortrøster ieg mig,* "En liden Haandbog" 1578 bl. Cc2r. Brandt & Helweg 231. Skaar[21] II s. 514f tilkender, men næppe med føje, Albert Hansen forfatterskabet p.g.a. akrostikon. Den nedertyske Albert Salsborchs akrostikonsalme *ALlein in Godt vortrüwen wil ich in myner Angst vnd nodt* (Wack. IV 167, Wack. 1841 nr. 454) findes i "Enchiridion Geistlicher Leder vnn Psalmen", Hamborch 1558, bl. 57v, med en overskrift "Ein nye Christlick Ledt, tho singen vnder dessen Noten, Edder vp de wyse, Nu laue myn Seel den HEren", der svarer ret nøje til Sthens og tillige sandsynliggør en fortid som skillingstryk.

---

[19] Eksemplar i Frankfurter Stadtbibliothek, samlebind Auct. Germ. L. 521; Wack.Bibl. 917 s. 367f.
[20] Jens Lyster: Johannes Avenarius, Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für Hans Christensen Sthen, Erbe und Auftrag, Jg. 35-38, 2000, 42f.
[21] J. N. Skaar: Norsk Salmehistorie I-II, Bergen 1879-80.

6. *Begaffue oss O HErre Gud, Met Fred i vore Dage,* "En liden Vandrebog" 1589. Sthens Skrifter I nr. 12,43-58. Sthen bygger næppe direkte på den latinske *Da pacem Domine in diebus nostris,* men snarere på en tidligere dansk oversættelse *BEnaade oss o Herre Gud,* Tausens salmebog bl. 139r, der gerne kan være førreformatorisk.

7. *DEn Mand skal salig vere,* "Geistlig Hussraad" 1592. Ernst Frandsen s. 73 følger Wack. V 49 og betragter gendigtningen af Ps 128 *Selig ist der gepreiset* som anonym. Men Oluf Friis har i Den danske Litteraturs Historie I, Kbh. 1945, 545f fundet ud af, at Ambrosius Lobwasser er forfatteren. Den findes i "Der Psalter deβ Königlichen Propheten Dauids, In deutsche reymen verstendiglich vnd deutlich gebracht ... Durch Ambrosium Lobwasser", Leipzig 1576, ekspl. Wolfenbüttel Tl 178.

8. *Det er baade gaat oc lader vel,* "It smuct Epithalamion" 1572. Hymn. Medd. 1982 91. Nicolaus Hermans brudesang *HIe für hie für, für eines frommen Breutgams thür,* Wack. III 1446, optræder første gang som den anden vise i skillingstrykket "Zwei Schöne Newe Lieder, wie man ein Braut Geystlich ansingen sol", Nürmberg durch Valentin Neuber 1556 (Wack.Bibl. 725 s. 277f), hvorefter den uden ændringer indgik i Hermans "Die Historien von der Sindfludt", Wittenberg 1562. Det er dog ikke fra "Die Historien...", Sthen har sit forlæg, men fra den moraliserende version, der kendes i Johannes Mathesius' "Vom Ehestand Vnd Hauβwesen, XVI. Hochzeyt Predigten, Wie man den heiligen Ehestand Christlich anfahen, seligklich volfüren vnd in allerley Hauβcreutz mit Gottes wort sich trösten, vnd auffrichten", Nürnberg 1569, eksemplar Wolfenbüttel QuH 90.2 (1), hvor der efter den 15. prædiken bl. 190v følger: "Wie man eine Braut ansingen sol, wenn man sie beyleget, Nicolai Hermanni Ioachimici". Det er en nærliggende mulighed, at også denne moraliserende version har været trykt som tysk kisteblad, og at Sthen bare har overtaget ideen til sin danske kistebladsudgivelse fra et tilsvarende tysk forlæg. Se figur 2.
Litt.: Jens Lyster: It smuct epithalamion fra 1572. Hans Christensen Sthens debut som salmedigter, Hymn. Medd. 1982 90-104; Henrik Glahn: Om Hans Christensen Sthens brudesang som musikalsk kilde, Hymn. Medd. 1982 105-110.

9. *HIertelig monne mig glæde,* "En liden Haandbog" 1578 bl. Y6v. Brandt & Helweg 241; Skaar 478; Malling III 388-398. Johann Walthers *Hertzlich thut mich erfrewen* (Wack. III 219; Wack. 1841 nr. 460) kendes tidligst fra et otte blade stort tryk "Ein schöner Geistlicher vnd Christlicher newer Berckreyen, Von dem Jüngsten tage, vnd ewigen Leben, Auff die Melodey vnd weise, Hertzlich thut mich erfrewen etc. Mit

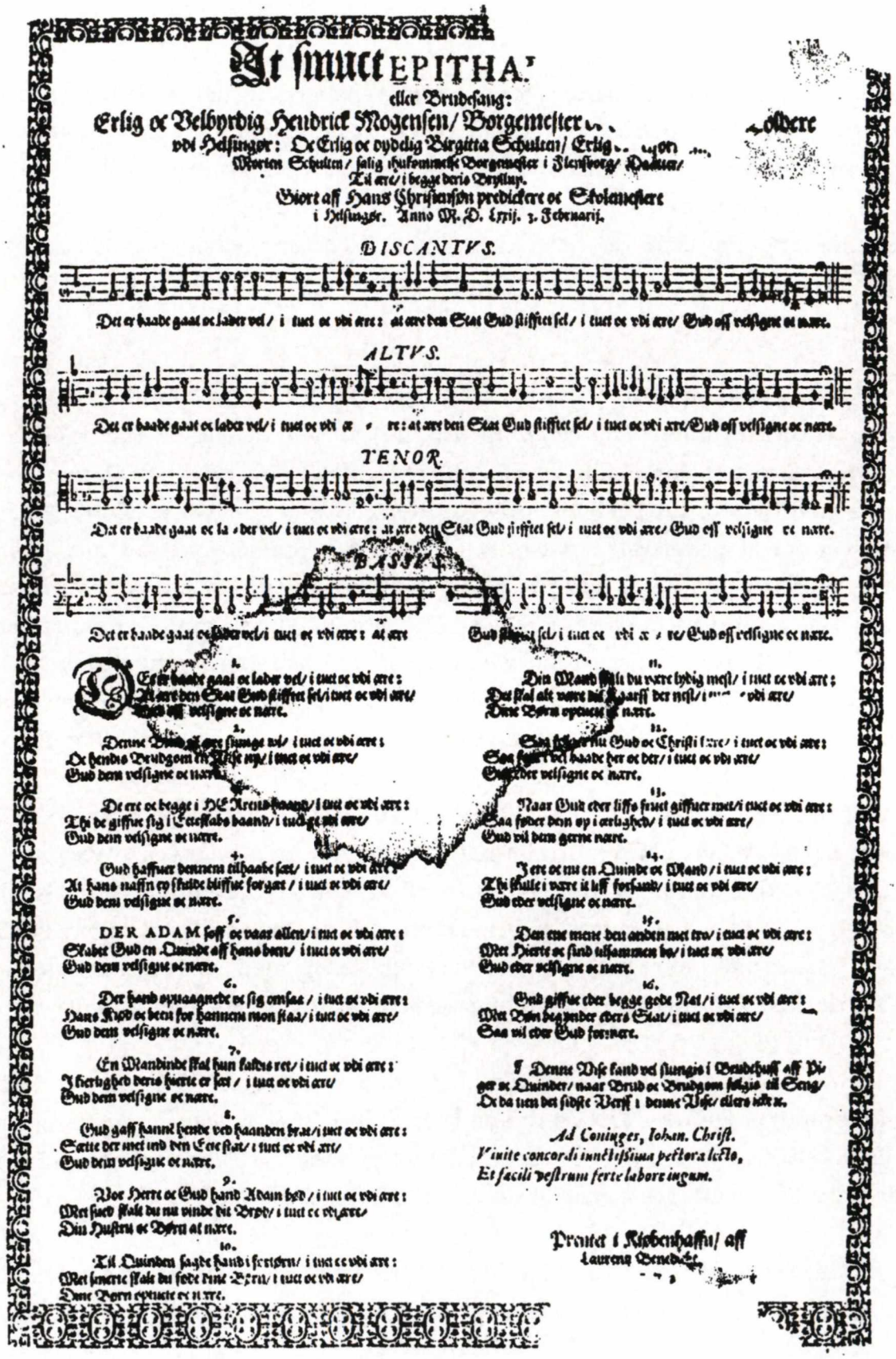

At smuck EPITHA

eller Brudesang:

Erlig oc Velbyrdig Hendrick Mogensen/ Borgemester ... oldere

vdi Helsingør: Oc Erlig oc dydelig Birgitta Schulten/ Erlig ... Morten Schulten/ salig ihukommelse Borgemester i Flensborg/ Hustrue/

Til ære/ i begge deris Bryllup.

Giort aff Hans Christiansøn predickere oc Skolemester

i Helsingør. Anno M. D. Lxxij. 3. Februarij.

DISCANTVS.

Det er baade gaat oc lader vel/ i tuet oc vdi ære: at ære den Stat Gud stiffiet sel/ i tuet oc vdi ære/ Gud off velsigne oc nære.

ALTVS.

Det er baade gaat oc lader vel/ i tuet oc vdi ære: at ære den Stat Gud stiffiet sel/ i tuet oc vdi ære/ Gud off velsigne oc nære.

TENOR.

Det er baade gaat oc lader vel/ i tuet oc vdi ære: at ære den Stat Gud stiffiet sel/ i tuet oc vdi ære/ Gud off velsigne oc nære.

BASSVS.

Det er baade gaat oc lader vel/ i tuet oc vdi ære: at ære Gud stiffiet sel/ i tuet oc vdi ære/ Gud off velsigne oc nære.

1.

DEt er baade gaat oc lader vel/ i tuet oc vdi ære:
At ære den Stat Gud stiffiet sel/ i tuet oc vdi ære/
Gud off velsigne oc nære.

2.

Denne Brud af ere slunge vel/ i tuet oc vdi ære:
Oc hendis Brudgom en Wise sige/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

De ere oc begge i NE Arens haand/ i tuet oc vdi ære:
Thi de giffue sig i Ecclesiæ haand/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

4.

Gud haffuer dennem tilhaabe sat/ i tuet oc vdi ære:
At hans naffn ey skulde blifftue forgæt/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

5.

DER ADAM soff oc vaar allen/ i tuet oc vdi ære:
Skabet Gud en Quinde aff hans bein/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

6.

Der hand opvaagnede oc sig omsaa/ i tuet oc vdi ære:
Hans Kiød oc been for hannem noen saa/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

7.

En Mandinde skal hun kaldes ret/ i tuet oc vdi ære:
I hierligheed deres hierte er sat/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

8.

Gud gaff hannd hende ved haanden bra/ i tuet oc vdi ære:
Sætte der med ind den Ære staa/ i tuet oc vdi ære/
Gud dem velsigne oc nære.

9.

Vor Herre oc Gud hand Adam bød/ i tuet oc vdi ære:
Med sved skale du nu vinde dit Brød/ i tuet oc vdi ære/
Din Hustru oc Børn at nære.

10.

Til Quinden sagde hand i fertrøn/ i tuet oc vdi ære:
Med smerte skale du føde dine Børn/ i tuet oc vdi ære/
Dine Børn opnære oc nære.

11.

Din Mand skal du være hydig mest/ i tuet oc vdi ære:
Det skal alt være dit Kaarff der mest/ i tuet oc vdi ære/
Dine Børn opnære oc nære.

12.

Saa skaffer nu Gud oc Christi ære/ i tuet oc vdi ære:
Saa giffer del baade her oc der/ i tuet oc vdi ære/
Gud eder velsigne oc nære.

13.

Naar Gud eder liffs frugt giffuer met/ i tuet oc vdi ære:
Saa føder denn op i ærlighed/ i tuet oc vdi ære/
Gud vil dem gerne nære.

14.

I ere oc tue en Quinde oc Mand/ i tuet oc vdi ære:
Thi skulle i være it liff forsand/ i tuet oc vdi ære/
Gud eder velsigne oc nære.

15.

Den ene mane den anden met tro/ i tuet oc vdi ære:
Met Hierte oc sind tilsammen bo/ i tuet oc vdi ære/
Gud eder velsigne oc nære.

16.

Gud giffue eder begge gode Nat/ i tuet oc vdi ære:
Met Børn begynder eders Stat/ i tuet oc vdi ære/
Saa vil eder Gud formere.

¶ Denne Vise kand vel sluttis i Brudehuus aff Piger oc Quinder/ naar Brud oc Brudgom skiøis til Seng/ Oc da tuen det sidste Verff i denne Vise/ ellers ikke.

Ad Coninges, Iohan. Christ.
Vnite concordi innêlissima pectora lecto,
Et facili vestrum ferte labore iugum.

Prentet i Kiøbenhaffn/ aff
Laurens Benedict.

Figur 2. Sthens debut som gudelig visedigter skete med dette fornemt trykte kisteblad i foliestørrelse med både ramme og noder. Jævnfør oversættelse nr. 8. Eksemplar Rigsarkivets klevenfeldtske samling, København.

einer newen Melodey gezieret. Durch Johan Walthern, In jtziger betrübten zeit Im vnd allen Christen zu trost gemacht", Wittemberg, durch Georgen Rhawen Erben 1552. Eksemplar i Brit. Museum, London, 3436.k.9. Genoptryk heraf kendes fra Marburg 1555, Dresden 1557, Nürnberg 1561, Regensburg 1566 og flere skillingstryk uden sted og år. Især de tryk, der hedder "Ein *gar* Schöner ... Bergkreyen..." (Wack.Bibl. 830 og 833 s. 316f) er interessante i vor sammenhæng, fordi Sthens overskrift lyder "En *gantske* trøstelig Aandelig sang oc Vise...".

10. I Christne store oc smaa, "En liden Haandbog" 1578 bl. Cc5r. Brandt & Helweg 237. Den ukendte forfatters *DU Sündrin, wilt du mit?* er aftrykt Wack. IV 773 efter "Hundert Christenliche Haußgesang" Nürnberg 1569 (Wack.Bibl. 908), men der kan næppe være tvivl om, at Sthens forlæg er den i bilag 3 aftrykte version *OCh Sünder wultu mit* fra et nedertysk flyveskrift. Sthens "Ach Syndere vilt du met" i str. 4,1 svarer bedst til den nedertyske tekst "OCh Sünder wultu mit", ligesom også den danske tekst "Gud hannem sin naade sende", str. 26,4, og "Hand vil hannem naadig vere", str. 27,4, synes at være en genklang af den nedertyske slutstrofes "so wert Godt de HERR de Roden fyn/ wech warpen *vnd dy gnedich syn...*", hvor den højtyske tekst har "so wird der HERR die Ruten sein/ weg werffen in das fewer nein...".

11. I JEsu Naffn saa fare wi, "En liden Vandrebog" 1589, Sthens Skrifter I nr. 33. Brandt & Helweg 260. Nicolaus Hermans *In Gottes Namen fahren wir,* Wack. III 1437, optræder med 3 strofer i "Das ander theil" bl. 140 af "Gsangbüchlein Geistlicher Psalmen, Hymnen, lieder vnd gebet, Durch etliche diener der Kirchen zu Bonn, fleissig zusammen getragen", 1561, (Wack.Bibl. 823), medens Leisentrits salmebog 1573 2. del bl. 49r bringer en tekst, der er tættere på Sthens, bl.a. ved at have 4 strofer.

12. JEg arme Syndere maa vel klage mig, "En liden Vandrebog" 1589, Sthens Skrifter I nr. 48. Brandt & Helweg 256. Hermann Wepses *ICk arme Sünder klage my seer* (Wack. IV 1089; Wack. 1841 nr. 695) kendes tidligst fra dennes "Nye Christlike Gesenge vnde Lede, vp allerley ardt Melodien", Lübeck 1571 (Wack.Bibl. 923 s. 370).

13. JEg veed et euigt Himmerig, "En liden Vandrebog" tillægget fra 1590'erne. Sthens Skrifter I nr. T-42. Brandt & Helweg 264. Skaar I 105. Malling II 465-468. Den anonyme *Ich weiss ein ewiges Himmelreich,* Wack. V 738, er aftrykt som "Das dritte Liedt. Im Thon: Es ligt ein Schlößlein in Oesterreich, etc" i "Drey schöne Newe Geistliche Lieder. Gedruckt im Jahr, 1613." Vi må antage, at Sthen har kendt og

benyttet et tidligere oplag af dette skillingstryk. Wack. V 726 note oplyser, at skillingsvisetrykket fra 1613 indgik i et samlebind i von Meusebachs bogsamling, hvorfra den sidst i 1800-tallet indlemmedes i Königl. öffentliche Bibliothek i Berlin med signaturen Yd 7853. Wack. oplyser videre, at flere af skillingstrykkene i samlebindet er optryk af ældre salmer. Salmen findes ifølge Fischers Kirchenlieder-Lexicon I 355f også i "Christliches Gesangbüchlein" Hamburg 1612, men uden den afsluttende 10. strofe. Sthen har den 10. strofe.

14. JEg vil din Prijß vdsiunge, "En liden Vandrebog" tillægget fra 1590'erne. Sthens Skrifter I nr. T-33 s. 150-153. Georg Nieges *VOn meines hertzen grunde* (Wack. V 248-255; Malling II 478-483) kendes i Nieges manuskript fra 1582 og trykt i hans "Creutzbüchlein" 1585-87. At denne salme på et tidligt tidspunkt optræder i skillingstryk, oven i købet et nedertysk og skønsmæssigt dateret o. 1580, bevidnes nedenfor i bilag 1. På højtysk kendes dette skillingstryk: "Ein Schöner Morgengesang. Auss meines Hertzen grunde, sag ich dir lob vnd danck, etc. Im Thon: Ein mal gieng ich spatzieren, etc. Noch ein Geistlich Lied: Hertzlich lieb hab ich dich O HErr etc." Nürnberg bey Johann Lantzenberger 1601 (Wack. I CCCLXII s. 623; Wack V 249 note). Litt.: Paul Althaus: Der Verfasser und die ursprüngliche Gestalt des Liedes "Aus meines Herzens Grunde" i Theologische Festschrift für G. Nathanael Bonwetsch, Leipzig 1918, 80-103; Jens Lyster: Hvem har oversat Jeg vil din pris udsjunge?, Hymn. Medd. 1993 193-209.

15. Kand ieg nu Døden ey lenger modstaa, "En liden Haandbog" 1578 bl. Y4v. Brandt & Helweg 233. Ambrosius Blaurers *Mag ich dem tod nit widerstan* (Wack. III 659; Wack. 1841 nr. 582) kendes i et flyveskrift fra Nürnberg 1550 med elleve salmer, hvor den indgår som "Das Siebend Lied, von bereyttung zum Tode, auff das er, als ein bitter Kraut, dem Christen leycht werde" (Wack.Bibl. 1095 s. 481). Derefter i "Geistliche Lieder D. Mart. Lut.", Franckfurt an der Oder, durch Johan Eichorn 1561, 1562 og 1569 (Wack. I CXXVI, s. 453, og CLXVII, s. 477, og Wack.Bibl. 839 s. 321), i tillægget "Geistliche Lieder, dere etliche von alters her" bl. 69v i "Kirchengeseng" 1566 (Wack.Bibl. 877-878 s. 336-338) og i "Hundert Christenliche Haußgesang", Nürnberg 1569 (Wack.Bibl. CMVIII). Fischer II 45 anfører også "Psalme, Geistlicke Lede vnd Gesenge", Stettin 1576. Litt.: Markus Jenny: Geschichte des deutschschweizerischen evangelischen Gesangbuches im 16. Jahrhundert, Basel 1962, 283f.

16. Løft op mit Kaars min alkieriste Brud, "En liden Haandbog" 1578 bl. Ee4v. Brandt & Helweg 234. Den i Wack. V 1475 aftrykte tekst fra "Catholische Geistliche Gesänge, Vom süssen Namen Jesu ... Von der Fraternitet S. Ceciliæ Zu Andernach...Collegirt", Cölln 1608, *Christ spricht zur Menschenseel vertraut/ heb auff dein Creutz, mein liebste Braut,* afviger kendeligt fra Sthens nedertyske forlæg *HEue vp myn Crütz myn tzarte Brudt,* der er aftrykt under bilag 2 og nærmere beskrevet i begyndelsen af denne artikel.

17. Nu ville wi siunge oc vere glad, "En liden Haandbog" 1578 bl. S3r. Brandt & Helweg 235. Malling III 496-498. Nicolaus Hermans *Lobt Gott, jr Christen alle gleich* (Wack. III 1365; Wack. 1841 nr. 483) kendes tidligst i "Die Sontags Euangelia vber das gantze Jar, In Gesenge verfasset, Für die Kinder vnd Christlichen Hausveter, Durch Nicolaum Herman im Jochimsthal" Wittemberg durch Georgen Rawen Erben 1560 bl. Q som den første salme under overskriften "Drey Geistliche Weinacht Lieder, vom Newgebornen kindlein Jhesu, für die kinder im Joachimstal", hvilket sandsynliggør, at de tre salmer har hørt sammen og udgjort et skillingstryk. Denne mistanke styrkes ved, at det af Paul Ebers fortale fremgår, at Hermans salmer er digtet tidligere og derfor allerede er i brug. Fischer II 41 anfører, at salmen også findes i "Psalme, Geistliche Lede vnd Gesenge", Stettin 1576. Litt.: Handbuch zum Evangelischen Kirchengesangbuch, hrsg. v. Christhard Mahrenholz und Oskar Söhngen m. fl., Band III, 1. Teil, Liederkunde Lied 1 bis 175, Göttingen 1970, 175-177.

18. O Menniske tenck paa dine vilkaar, "En liden Haandbog" 1578 bl. Ee1v. Brandt & Helweg 236. Ukendt forfatters *OCH Minsche andenck doch dynen Städt,* der er trykt som "Dat Ander Ledt" i det ovenfor omtalte nedertyske skillingstryk med tre salmer, eksemplar Wolfenbüttel QuH 169.14 (8). Se bilag 2.

19. SIunge wi aff Hiertens grund, "En liden Haandbog" 1578 bl. G6r. Brandt & Helweg 240. Skaar 602. Malling IV 352-354. Rektor Hans Vogels *Singen wir aus Herzen Grund* er forfattet i 1554 og aftrykt i Wack. IV 785 (Wack. 1841 nr. 673) efter "Hundert Christenliche Hauβgesang", Nürnberg 1569, nr. 79 (Wack.Bibl. 908). Vogels salme blev forinden trykt som "Ein ander Gratias" i flyveskriftet "Schöner geistlicher Lieder Achte", Erfford 1563 (Wack. I DXXIV s. 776f). Derefter i "Geistliche Lieder, D. Mart. Luth.", Franckfurt a. d. Oder, Johan Eichorn, 1569 bl. 207v (Wack.Bibl. 906 s. 358, Wack. I s. 477 og IV 785). På nedertysk i "Enchiridion Geistliker Leder vnde Psalmen", Magdeborch 1571, som *Singen wy vth herten grundt* (Wack.Bibl. 924; Fischer

II 258f). I "Geistliche lieder vnd Psalmen", Kopffenhagen 1571 (Wack. I CLXXXII s. 487f) bl. H3v som "Eine Dancksagung nach Essens". I "Etliche Deutsche vnd Lateinische Geistliche Lieder ... abends vnd morgens, Item vor vnd nach dem essen", Leipzig 1573 (Wack. I CXCI s. 491f). Desuden i de udaterede "Zwey schöne Geistliche Lieder", Nürnberg, Valentin Newber (se note til Wack. IV 785), og samme bogtrykkers "Vierzehen schöne Geistliche Lieder" og "Vierzehen schöne Geystliche Lieder", Nürmberg, Hans Koler (Wack.Bibl. 799-800 s. 308f) og "Neun Schöne Geistliche Lieder", Nürnberg, Friderich Gutknecht (Wack.Bibl. 729 s. 279), og "Negen schöne Lede", Lübeck, Johan Balhorn (i Borchling & Claussen nr. 2226 dat. til o. 1580), ekspl. Wolfenbüttel QuH 161.23 (15). I "Geistlike Leder vnde Psalmen", Rostock, Augustin Ferber, 1577, (Wack.Bibl. 953 s. 394; Bachmann 60-68) i rubrikken "Na dem Ethende" som "Ein ander Leed, im Thon: In natali Domini". Fischer II 258f kender salmen fra en salmebog 1568 af Johan Eichorn, fra "Psalme, Geistlicke Lede vnd Gesenge", Stettin 1576 (Wack.Bibl. 949 s. 390f) og "Geistliche Lieder, Psalmen, vnd Lobgesenge", Nürnberg 1575 (Wack. I s. 499). Fischer henviser også til Mützells "Geistliche Lieder", Berlin 1855, nr. 559. Til mel. ang. "In natali domini" se Wack. I 319-323. I August Jakob Rambachs "Anthologie christlicher Gesänge aus allen Jahrhunderten der Kirche", 1. Theil, 2. Bd. 143f aftrykkes teksten efter "Geistl. Lieder, Lüb. 1577. No. 26. mit Wegl. der 5ten Str." Sthens forlæg må imidlertid have haft den 5. strofe.

Hvor Nürnberg 1569 i str. 5,1 har "Das Wasser muß geben Visch," har Rostock 1577, Newber-trykket, Franckfurt a. d. Oder 1569 og Kopffenhagen 1571 "Dat Water *dat* moth geuen Visch,", hvilket svarer til Sthens "Vandet *det* maa giffue Fisk". Balhorn-trykket har "Dat water moth *yo* geuen Visch". Af andre læsemåder kan nævnes: 3,5 Ob es ist] Aber er ist Kopffenhagen; öuerst ydt ys Balhorn. - 3,6 mangel es doch nirgend find] mangel doch an niergend es find Kopffenhagen; mangel an nenem dinge vindt Balhorn. - 3,7 bald es an die Welte kömpt] beth ydt yn desse Werldt kumpt Balhorn; også Newber, Franckfurt 1569 og Kopffenhagen 1571 har "bis" i st. f. "bald". De tilgængelige tyske forlæg har kun seks strofer, hvorfor den 7. strofe må tillægges den danske oversætter. Litt.: Reinhold Jauernig: Der Dichter des Liedes "Singen wir aus Herzens Grund", Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 1963 137f.

20. Til Gud alleene min forhaabning staar, "En liden Vandrebog" 1589. Sthens Skrifter I nr. 50. Ambrosius Lobwassers akrostikonsalme *Allein zu Gott mein hoffnung steht,* Wack. IV 1301, er trykt i dennes "Bewerte Hymni Patrum, vnd anderer Gottseligen

Menner ... aus dem Latein ins Deutsche mit gleichen Reimen gebracht...", Königsperg 1578 bl. 107v som nr. 39 med overskriften "Acrostichis".

21. *VErdslig ære, hoffmod oc pract,* "En liden Trøstscrifft " 1581. C. J. Brandts Udvalg af Hans Chr. Sthens Salmer og Aandelige Rim, Kh. 1888 30f. Michael Weisses *Weltlich ehr vnn zeitlich gut* (Wack III 368, Wack. 1841 nr. 352) tryktes i "Ein New Geseng buchlen" 1531 bl. K9v og derefter i "Ein Gesangbuch der Brüder in Behemen vnd Merherrn", Nürnberg 1544 bl. 139v og "Kirchengeseng", Prag 1566 bl. 270. I Valentin Babsts "Geystliche Lieder", Leipzig 1545 II nr. XXII. "Psalmen vnd Geystliche Gesang", Zürych 1570 (Wack.Bibl. 913 s. 364). På nedertysk i "Geistlike Leder vnde Psalmen", Rostock 1577. Af det tyske forlægs ti strofer anvender Sthen kun otte. Og det i en meget fri gendigtning af Weisses tekst, der er på 7 linier med rimmønsteret a a b c c b b, medens Sthen har 6 linier og a a b c c b. Str. 6-8 er helt Sthens egne. Kan Sthens forlæg mon være et andet end Weisses salme? Det ligner ham ikke at interessere sig for så gamle sager. Interessant i vor sammenhæng er, at denne og en anden af Weisses salmer, *Es wird schier der letzte tag herkommen,* optræder i skillingstrykket "Vom Jüngsten Tage ein schön new Gesang, auβ heiliger Götlicher schrifft gezogen. Der Ander Gesang, Weltlich ehr vnd zeitlich gut. Im thon, Cedit hiems. Gedruckt zu Nürnberg durch Friderich Gutknecht" uden år, Wack.Bibl. 687. Litt.: Markus Jenny: Geschichte des deutschschweizerischen evangelischen Gesangbuches im 16. Jahrhundert, Basel 1962, 56; 275.

22. *Ver mig naadig, o HERre sød,* Hans Thomissøns "En Ny Psalme-Bog" Kbh. 1586. Brandt & Helweg 242. Bernhart Kreczschmers *BIs mir gnedig, O Herre Gott,* Wack. IV 721, kendes tidligst fra skillingstryk: "Zwey schöne Newe Geistliche Lieder, Das Erste, warumb betrübst du dich mein hertz. In dem thon, Frölich bin ich auβ hertzen grund. Ein Ander Geistlich Lied, Biβ mir gnedig O Herre Gott. Im thon, Ob ich schon arm vnd ellend bin", Nürenberg, Durch Valentin Newber [o. 1561] og samme skillingstryk, Nürnberg, durch Friderich Gutknecht (Wack.Bibl. 821-822 s. 314). Salmen er også aftrykt som "Das dritte" af de sikkert samtidige "Neun Schöne Geistliche Lieder", Nürnberg, Friderich Gutknecht uden år (Wack.Bibl. 729 s. 279. Eksemplar i samlebind Auct. Germ. L. 521 i Frankfurter Stadtbibliothek) og som "Dat Drüdde Ledt" i "Negen schöne Lede", Lübeck, Johan Balhorn (i BC nr. 2226 dat. til o. 1580), ekspl. Wolfenbüttel QuH 161.23 (15). "Negen schöne..." kan ikke være forlæg p.g.a. str. 2,5: "ym Hemmel hoch dar bauen". Tidligste forekomst i en salmebog er som allerede nævnt i "Hundert Christenliche Hauβgesang", Nürnberg

1569, nr. 17 (Wack.Bibl. 908), der dog har afvigende læsemåder i str. 1,4; 3,3 og 5,3, der udelukker den som Sthens kilde. Derefter i "Geistliche lieder vnd Psalmen", Kopffenhagen 1571 bl. H1r (Wack. I s. 487f). Wack. IV 721 aftrykker teksten fra "Zwei schöne... Nürnberg, Fr. Gutknecht", som svarer udmærket til Sthens oversættelse.

Konklusion på ovenstående undersøgelse bliver, at 13 af de 22 salmer (nr. 3, 8-10, 13-19, 21-22) uomtvisteligt kendes som tyske skillingsviser, hvortil kommer to (nr. 1 og 2), der af tidsmæssige grunde må formodes at have haft en udbredelse enten som skillingsviser eller i afskrifter inden deres optagelse i en salmebog. Også nr. 5 med betegnelsen "Ein nye Christlick Ledt" kan tænkes at have været skillingsvise. De øvrige salmer (nr. 4, 6-7, 11-12 og 20) kender jeg ikke som skillingsviser, men det siger ikke alverden. Kun en lille del af 1500-tallets skillingsvisetryk er bevaret til vore dage. Så der kan udmærket have eksisteret endog sejlivede skillingsvisetraditioner, som vi nu ikke længere har det ringeste spor efter. I Hymn. Medd. 1982 har jeg s. 177-187 fulgt de sparsomme spor efter en dejlig vise om synden, der kendes som et fragment, trykt af Laurentz Benedicht i 1593, og pietetsfuldt bevaret på Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem. Vi ville kun have kendt stroferne 11-15 af denne vise, hvis ikke der tilfældigvis på Karen Brahes Bibliotek i Odense havde eksisteret et komplet eksemplar af et optryk fra København 1645. Ethvert af de sikkert mange optryk fra den mellemliggende tid er i dag ganske forsvundet.

Hvis nogen skulle have sin tvivl om, hvorvidt noget godt kan komme fra så beskedne tryk som skillingsviser, behøver vi kun at henvise tvivleren til Martin Luthers tidligste salmedigtning. Ud fra forskellige indicier såsom

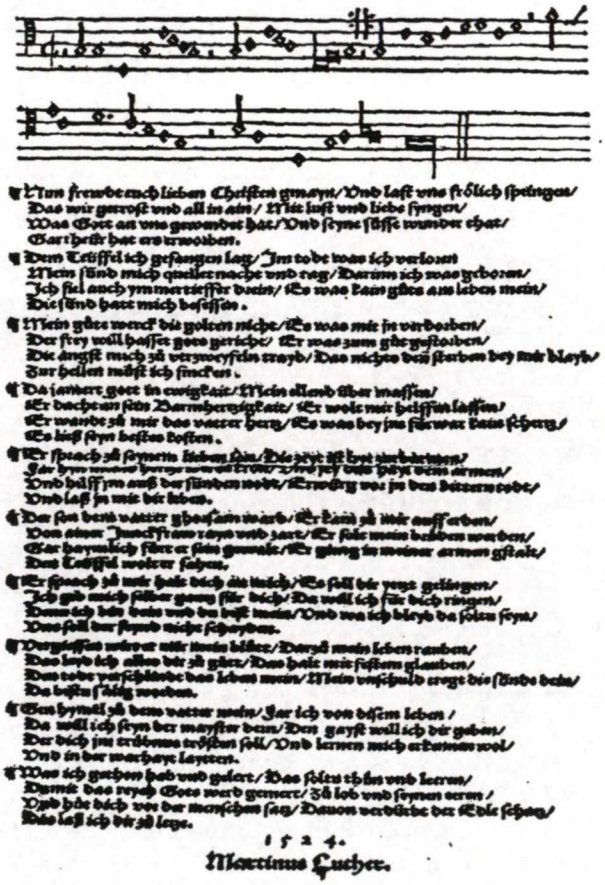

Figur 3. En række af Martin Luthers mest kendte salmer så første gang tryksværte som skillingsviser. Her et primitivt etbladstryk med Nun frewdt euch lieben Christen gmayn, trykt i Augsburg 1524. Eksemplar Heidelberg Univ. Bibl. cod. Pal Germ. 793.

overskrifter, årsangivelser, bevarede eftertryk m.m. antog først W. Lucke og efter ham Gerhard Hahn, med større eller mindre sikkerhed, at en række af reformatorens salmer må være udgivet som skillingstryk, inden de blev optaget i de tidlige salmebøger. Det gælder salmer som *Nun freut euch, lieben Christen gmein* og *Ein neues Lied wir heben an*[22]. Den førstnævnte salme kendes i et på Heidelberg Universitätsbibliothek bevaret etbladstryk fra Augsburg 1524. Se figur 3. Den anden findes i Bayerische Staatsbibliothek, München, som skillingstryk: "Ein neu Lied von den zweyen märterern Christi, zu Brüssel von den Sophisten zu Löwen verbrannt. Diß Lied zeyget an, warumb die gotlosen Sophisten die rechten Christen umbpringen", Nürnberg o. 1530. Bevaret er også et etbladstryk med "Ain lobgesang auff das Osterfest [und] Der lobesang Christ ist erstanden, g[ebessert]", Augsburg 1524, og et fire blade omfattende skillingsvisetryk med "Das Vater unser, Kurtz Außgelegt, unnd in gesangweiß gebracht...", Augsburg 1539 eller 1540[23]. Lucke hævder, at før den 6. maj 1524 har man i Magdeburg sunget både *Es wollt uns Gott genädig sein* og *Aus tiefer Not*, og altså må folk have kendt dem fra skillingstryk. Også *Christ lag in Todesbanden* og *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand* og *Jesus Christus, unser Heiland, der von uns den Gottes Zorn wandt* og *Gelobet seist du Jesus Christ* skønnes at have fået deres tidligste udbredelse som skillingsviser. Det var den jævne mand, der købte skillingsviserne, og derfor kan man ifølge Lucke uden overdrivelse sige, at jo mere elsket en salme var, jo ringere er sandsynligheden for, at den kan foreligge for os som skillingstryk, og sandsynligheden for, at originaltrykket kan være reddet, er lig nul! Også den ældste kendte udgivelse med luthersalmer, den såkaldte "Achtliederbuch", der blev udgivet på initiativ af nürnbergbogtrykkeren Jobst Gutknecht ved årsskiftet 1523/24, med fire af Luthers salmer, må vel betegnes som et skillingsvisetryk, der igen er en opsamling af endnu tidligere og i dag delvis ukendte skillingsvisetryk, der allerede var blevet udbredt fra Wittenberg[24].

---

[22] W. Lucke i D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe) 35. Band, Weimar 1923 9ff; Martin Luther. Die deutschen geistlichen Lieder, hrsg. von Gerhard Hahn, Tübingen 1967, IX-X.

[23] Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers. Veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, Insel Verlag [1983] 294-301. For nyttig henvisning til denne og den foregående titel takker jeg Hans Blosen, Institut for Germansk Filologi.

Sthen som skillingsvisedigter

Hvis der er hold i påstanden om, at Sthen som fattig kapellan i overvejende grad har skaffet sig tyske forlæg for sine salmeoversættelser ved indkøb af *tyske* skillingsviser, kunne man forestille sig, at han tilsvarende har bragt sine egne nye oversættelser til torvs som *danske* skillingsviser. Det er der også visse ting, der tyder på.

Sthens debut som salmedigter skete i 1572 med brudevisen *Det er baade gaat oc lader vel* (nr. 8; figur 2), der blev trykt med noder af Lorenz Benedicht som etbladstryk eller kisteblad[25]. Således kaldet, fordi det med tekst og træsnit på kun den ene side af bladet kunne klæbes op på indersiden af et kistelåg. Vi kender ikke prisen for dette smukke kisteblad, men mon ikke det også kan kaldes et skillingstryk?

Derudover har vi ikke fra Sthens levetid bevaret noget skillingstryk med hans salmer. Men det er muligt at sandsynliggøre eksistensen af flere sådanne.

I den duodezudgave af Hans Thomissøns salmebog, som Lorenz Benedicht lod udgive i 1586, og som sikkert hed "En Ny Psalme-Bog" ligesom den senere udgave fra 1592[26], findes Sthens bordsalme *Siunge wi aff Hiertens grund* (nr. 19) på bl. 208v med denne overskrift: "En merckelig Loffuepsalme, for vort Liffs ophold, oc Guds runde laan, Vdset aff Tydske. M. H. C." Denne titel har Benedicht ikke hentet fra "En liden Haandbog" 1578, hvor overskriften er rettet ind efter bogens sammenhæng og lyder "It smuct Gratias at siunge effter Maaltid,

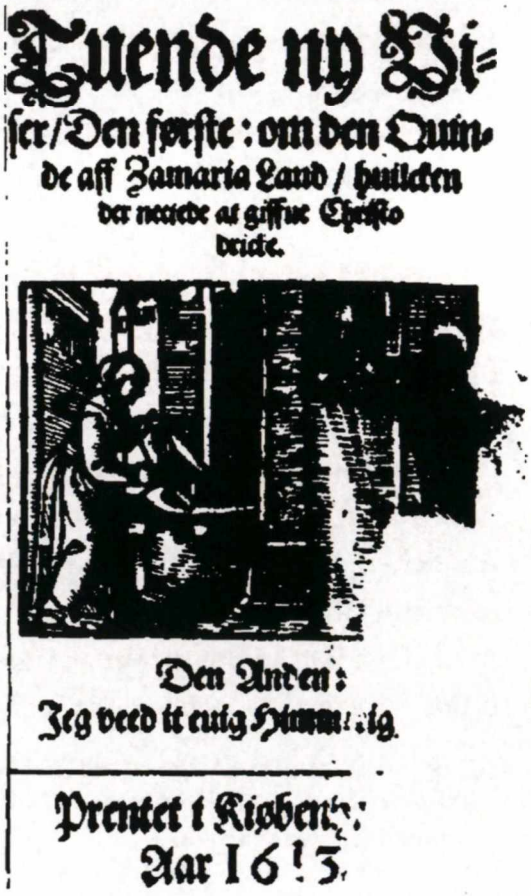
Tuende ny Vi-
ser/Den første: om den Quin-
de aff Samaria Land / huilcken
der neiede at giffue Christo
drycke.

Den Anden:
Jeg veed it euig Himmerig.

Prentet i Kiøbenh:
Aar 1613.

Figur 4. Fra tiden kort efter Sthens død er bevaret disse Tuende ny Vijser, Kbh. 1613, med den anonyme En Quinde aff Samariæ Land og Sthens JEG veed it euig Himmerig, oversættelse nr. 13. Defekt eksemplar Kgl. Bibl. Kbh. 4,-321-8. Formentlig er dette et genoptryk i en hundredårig række af genoptryk.

---

[24] Lucke s. 14: Konrad Ameln: Das Achtliederbuch vom Jahre 1523/24, Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 2. Jg. 1956, 89-91; i Weimarausgabe bind 35 375-382 anføres 24 tyske enkelttryk eller sammenstillinger af enkelte luthersalmer fra de tidligste reformationsår.

[25] Sådanne tryk er omhyggeligt beskrevet og registreret i V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870, Munksgaard 1961. Danske Folkeminder nr. 71.

[26] Lauritz Nielsen Dansk Bibliografi nr. 1429 og 1432.

H. C." Forskellen må skyldes, at nr. 19 har foreligget som skillingsvise inden tilblivelsen af "En liden Haandbog". Måske er skillingsvisen endda trykt af Benedicht, siden han foretrækker den frem for Haandbogen. Noget tyder på, at nr. 19 fortsatte sit liv som skillingsvise uafhængig af "En liden Haandbog". Da Sthens "En liden Vandrebog" blev udvidet med et tillæg bestående af traditionelle salmer, kom også nr. 19 til at indgå i dette tillæg[27], men med denne besynderlige titel: "En anden rundelig Loffsang, for Guds runde Laan". At det er skillingsvisen, der stadig spøger i denne titel, behøver vi ikke være i tvivl om. Slet ikke, når vi bliver vidende om, at en bestemt læsemåde i Thomissøn 1586 str. 7,3: "Gud trøste dem som *sorrig*fuld er" fortsætter i Vb-T14, hvorimod "En liden Haandbog" i alle ti bevarede udgaver har "Gud trøste dem som *sorg*fuld er".

Thomissøn 1586 bringer flere af Sthens salmer. Fem af disse (nr. 1, 5, 9, 15, 18) har Benedicht hentet fra sit eget genoptryk af "En liden Haandbog" Kbh. 1584[28]. Nok så interessante i vor sammenhæng er dog de resterende tre. Nr. 22 fra listen over Sthens oversættelser, *VEr mig naadig O HERre sød* har overskriften "En Christelig Vise oc sang, som er en Bøn oc bekiendelse for Gud. M. H. C. S." Den vides ikke tidligere at være trykt, og Sthen optog den aldrig i sine egne skrifter. Eneste grund til at tilregne ham den er initialerne over salmen. Enten har Benedicht modtaget *VEr mig naadig O HERre sød* i håndskrevet form direkte fra Sthen eller han har lånt den fra et i dag ukendt skillingstryk. På mere sikker grund er vi med de sidste to Sthensalmer i Thomissøn 1586. *GVds Naade ieg altid prise vil* bl. 254v har

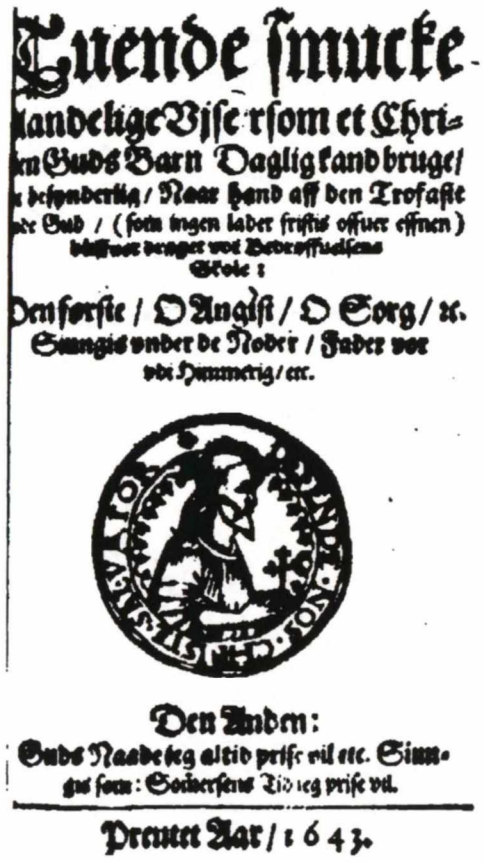
Tuende ſmucke-
andeligeViſe rſom et Chri-
mGuds Barn Daglig kand bruge/
bſonderlig/ Naar hand aff den Trofaſte
Gud / (ſom ingen lader friſtis offuer effnen)
Skole:
Den forſte / O Angiſt / O Sorg / ꝛc.
Sungis under de Noder / Fader vor
vdi Himmerig/ etc.
Den Anden:
Guds Naade ieg altid priſe vil etc. Sungis ſom: Godherſens Tid ieg priſe vil.
Prentet Aar / 1643.

Figur 5. Sthens kristeligt forvendte "Guds Naade jeg altid prise vil" som skillingsvise i 1643 og stadig med sin verdslige visemelodi.

[27] Se Vb-T14 i Sthens Skrifter I 120f.

[28] En Liden Haandbog... Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. Anno Saluatoris 1584. Jeg fandt dette unikke eksemplar i Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel i februar 1974 og har kort omtalt fundet i Jens Lyster: Hans Thomissøns salmebog - mutatis mutandis. Et bidrag til Dansk Salmebogshistorie 1569-1608 i Hvad Fatter gjør... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal, Herning 1982 327. Udgaven betegnes som nr. 1530a i Erik Dals supplementsbind til Lauritz Nielsens Dansk Bibliografi 1482-1600, Kbh. 1996.

overskriften "Guds Naade ieg altid prise vil. Oc siungis, som, Sommersens tid ieg prise vil. M. H. C. S." Den efterfølges umiddelbart af *IT trofast Hierte O HERre min* bl. 255r med overskriften "It trofast Hierte O HERRE min. Kand siungis, som den gamle Vise, It trofast Hierte aff all min act etc." Dette i sig selv antyder intet om skillingstryk. Mistanken, ja visheden herom opstår, ved at de sidste to salmer optræder i samme rækkefølge - som T-36 og T-37 - i selskab med en tredie salme - T-35 - i tillægget til "En liden Vandrebog"og dér har følgende overskrifter: "En ny Vise, tagen aff det 22. Capittel Matthæi, om den Konge som giorde sin Søns Bryllup, etc. Oc siungis som den gamle Vise, Der vaar en Konge i Dannemarck, etc." *HImmerigis Rige lignis maa* (T-35); "Den anden Vise, Sommersens tid ieg prijse vil, Christelige forandret" *GVds Naade ieg altid prjse vil* (T-36); "Den tredie Vise, Et trofast Hierte, etc. Ocsaa Christelige forandret." *ET trofast Hierte, O HErre min* (T-37)[29]. Alene titlerne "En ny Vise...", "Den anden Vise...", "Den tredie Vise..." gør det indlysende, at vi her står over for sporene efter et skillingstryk. Forekomsten af de to af viserne i Thomissøn 1586 gør, at vi kan datere det postulerede skillingstryk til tiden før 1586. T-36's fortid som skillingsvise røber sig mange år senere, idet salmen i 1643 indgår i "Tuende smucke aandelige Vjser, som et christen Guds Barn daglig kand bruge etc. 1. *O Angist, O Sorg etc.* 2. *Guds Naade jeg altid prjse vil*"[30]. Se figur 5.

Sidste del af tillægget til "En liden Vandrebog", T33-42, kan formentlig betragtes som et skrabsammen fra en række nu tabte skillingstryk med Sthens nye salmer fra 1580'erne og 90'erne. Tydeligt forekommer det mig at være ved T-42 "En Aandelig Vise, aff Tydske paa Danske vdsæt, Ieg veed et euigt Himmerig, etc." *JEg veed et euigt Himmerig* (nr. 13). Hvorfor skal vi have at vide, at netop denne salme og ikke også den forudgående T-41 *Af Høyheden oprunden er* er oversat fra tysk? Der er med andre ord ikke anlagt samme redaktionelle linie på T-41 og T-42. Den mest sandsynlige forklaring må være, at overskriften til T-42 er overtaget uforandret fra et i dag ukendt dansk skillingstryk. Som der er argumenteret for under nr. 13, har denne salme en tysk skillingsvise som sit ophav og er så at sige forudbestemt til en debut som dansk skillingsvise inden sin indlemmelse i Vandrebogen. Men den fortsatte sit liv som skillingsvise. I "Tuende ny Viser. Den første: Om den Quinde aff Zamaria Land, huilcken der nectede at giffue Christo dricke [Brandt & Helweg 555]. Den Anden: Jeg veed it euig Himmerig. Prentet i Kiøbenhaffn Aar 1613." Se figur 4. Samme flyveskrift genoptryktes i Kbh. 1686 og oftere uden sted og år[31].

---

[29] Sthens Skrifter I 154-161.
[30] Trykt uden sted. Bibliotheca Danica Bind V, Kbh. 1963, sp. 54.
[31] Bibliotheca Danica I, Kbh. 1877, sp. 362.

Tvende deylige og Aandelige
Nye Psalmer,
Den Første:
Oversat af Tydsken paa Dansk,
Og begynder saaledes:
Min Siæl og Sind lad GUD
kuns raade, ꝛc.
Kand sjunges under den Tydske Melodie:
Wer nur den lieben Gott läßt walten.
Den Anden:
Hvem skal jeg klage mit Sorrig-
fuld Mod, ꝛc.
Siunges som:
GUD Fader udi Himmerig, sin Villie
han os kiendte.
Imprimatur: See Udtog af Psalmebogen.
Trykt i dette Aar.

Figur 6. Sthens "Hvem skal jeg klage mit Sorrigfuld Mod" kunne stadig i 1700-tallet sælge skillingsviser som "ny salme".

En anden salme fra Sthens tillæg, der kunne tænkes at have haft en fortid som skillingsvise, fordi den fik et efterliv som sådan, er T-40, "En klagelig oc dog trøstelig Sang oc Vise, for en Person der suag oc til Alders kommen er. Siungis met de Noder, Som: Jeg vaar mig saa lidet et Barn" *HVem skal ieg klage mit sorgfuld Mod*[32]. Engang formentlig i 1730'erne dukker den op i "Tvende deylige og Aandelige Nye Psalmer, Den Første: Oversat af Tydsken paa Dansk, Og begynder saaledes: Min Siæl og Sind lad GUD kuns raade, etc. ... Den Anden: Hvem skal jeg klage mit Sorrigfuld Mod, etc. Siunges som: GUD Fader udi Himmerig, sin Villie han os kiendte. Trykt i dette Aar." Jeg har i anden sammenhæng behandlet den første salme i dette skillingstryk ret indgående[33]. Det er en svensk oversættelse af Georg Neumarks *Wer nur den lieben Gott lässt walten*, og den må trods titelbladets oplysninger være oversat fra svensk til dansk, og det i perioden 1691-1738. Den er sammenstillet med Sthens mere end hundrede år ældre salme, som jo på ingen måde lever op til titelbladets falbyden af "Nye Psalmer". Men formentlig har også denne salme af Sthen levet i skillingsvisetraditionen og har derfor været ved hånden, da Neumarks svensk-danske oversættelse trængte til selskab. Af det første register i "En liden Vandrebog" synes at fremgå, at T-40 (sammen med T-38) har haft sin plads bagest i den egentlige Vandrebog[34]. Men herfra er den/de åbenbart på et tidspunkt flyttet over i Vandrebogens tillæg. Flytningen kan være sket ved, at Sthen selv har udeladt dem af Vandrebogen, men på et senere tidspunkt er de via skillingsviser indlemmet i tillægget.

Også Sthens salmer fra selve Vandrebogen dukker op som skillingsviser: "Tvende aandelige Sange: 1. En Morgen-Psalme: Den mørke Nat forgangen er etc., 2. En Aften-Psalme: See Soelen svandt I Vester Kandt etc." uden sted 1714[35]. Aftensalmen er langt yngre end Sthens morgensang, der er aftrykt i Vandrebogen nr.

---

[32] Sthens Skrifter I 165-168.

[33] Jens Lyster: Georg Neumarks forsynssalme, Hymn. Medd. 1992 107-116. Skillingstrykkets titelblad er gengivet fotografisk s. 110.

[34] Sthens Skrifter I s. 176 (T-46) og kommentarer hertil s. 209 og 317.

37. Sammenstillingen af de to salmer er altså sen. Aftensalmen er skrevet af den norske Samuel Olsen Bruun (o. 1660-1694, biograferet i Malling VI 136f) og findes som nr. 2 i "Dend Siungende Tids-fordrif", der siden 1690 tryktes utallige gange.

"Tvende smucke aandelige Psalmer: 1. Jeg stod mig op en Morgen-Stund etc. 2. Een Trøste-Psalme, at siunge baade Morgen og Aften: Lystig af Hiertens Grunde" uden sted 1724[36]. Den første er af Sthen fra Vandrebogen nr. 41. Den anden må betegnes som kun lidt yngre, idet "En Trøstpsalme at siunge Afften oc Morgen" *LYstig aff Hiertens grunde* findes i Anders Rasmussen Gryderups "Merckelige Bøner oc Psalmer" 1613 bl. 118r (Brandt & Helveg 387). Salmen kendes på svensk allerede i 1601[37].

"To skiønne Aandelige Viser, Den Første Om Iomfru Thore Som saadan begyndes: Iomfru Thore lille, gaar sig i Afvelgaard; Og Den Anden Om Verdens Svig og falske Venner, Ieg gick mig udi Rosens Lund. Siungis med den Thon: Vag op, vag op udi Guds Navn", Tryckt Aar 1719. Senere udgaver er "Trykt i dette Aar" og "Kiøbenhavn, Trykt hos L. N. Svares Efterleverske, i store Kannikestrædet No. 39"[38]. Kan Sthen have haft noget med visen om Jomfru Thorelille at gøre? Dens 9. strofe synes skrevet med udsigt over Øresund: "Saa bad hun godt for Skibene, i Sundet monne gaa: "Herre Gud han lade dem en god Vind vel faa!" Gud unde os Himmerige alle!" Den anden vise er i alt fald Sthens fra Vandrebogen nr. 44.

Af salmer, som er kendt fra "En liden Haandbog", dukker Sthens oversættelse nr. 16 *Løft op mit Kaars min alkieriste Brud* op i dette sene tryk: "Tvende skiønne ny aandelige Vijser. 1. Gud Fader Søn og Aand. 2. Er en deylig og gandske trøstige Samtale imellem Christo voris kiere Brudgom, og et Christen Minniskis Siæl, hans kieriste Brud, etc. Løft op mit Kaarsz min kieriste Brud", Kbh. 1697. Om denne salme har denne undersøgelse understreget, hvorledes den kommer til Sthen som tysk skillingsvise. Derfor bør det ikke overraske, at den lever videre som en dansk sådan.

Om ovenfor anførte række danske skillingstryk med Sthens salmer gælder, at jeg ikke har haft stunder til en minutiøs gennemgang af deres tekster. Det kan derfor vel

---

[35] Bibliotheca Danica I sp. 367.

[36] Bibliotheca Danica V sp. 59.

[37] Trykt bl. D7v i "Någhra nyttigha Andelighe Loffsånger och wijsor", Stockholm 1601, tillæg til "Then Swenska Psalmboken", Stockholm A. Gutterwitz 1601. Dernæst bl. 162r i "Een liten PSalmbook", Rostock 1602, der også bl. 164r anfører Lustigh aff hiertans grunde som melodikilde til en ny salme, jf. Jens Lyster: En liten Psalmbok - en svensk 1600-talstradition, Hymn. Medd. 1974 166. Liedgren 235 aftrykker str. 1-3 af LUstigh aff Hiertans grunde.

[38] Danmarks Gamle Folkeviser, udgivne af Svend Grundtvig. Anden Del, Kbh. 1856, nr. 102 s. 552-554, aftrykker visen om Jomfru Thorelille og anfører de kendte tryk. Hertil kan jeg føje, at et eksemplar af trykket fra L. N. Svares Efterleverske også findes i Sorø Akademis bibliotek; Bibl. Danica I sp. 370 og V sp. 59.

tænkes, at de ved en nærmere undersøgelse vil vise sig at være lige så sekundære i forhold til Sthens andagtsbøger, som jeg nedenfor skal demonstrere det ved et endnu ikke nævnt skillingstryk fra 1624 indeholdende Sthens oversættelse nr. 9.

Skillingstrykket som primærkilde

Af den hidtidige lovsang til skillingstrykkets pris kunne man få det indtryk, at skillingstrykket giver os usvigeligt sikre underretninger om nye salmers ufordærvede skikkelse og tidligste form, inden de blev lagt på salmebogsredaktørens væmmelige prokrustesseng. Det er imidlertid ikke min agt at opfordre til kritikløs omgang med skillingsvisernes form. Selv om jeg gerne vil slå et slag for et fornyet studium af skillingsviserne, skal man tage sig i agt for at mene, at skillingsvisen altid kommer før salmebogen. Undertiden kan det være omvendt.

På Norges Nationalbibliotek i Oslo findes et fornemt samlebind kaldet Peder Ravns Visebog med en stor samling sjældne skillingstryk fra 1500- og 1600-tallet. En fotostat af hele samlingen er nu tilgængelig på Kgl. Bibl. (53-109-8°). I fotostatens bind III nr. 69 er der dette unikke skillingstryk: "En gantske trøstelig Aandelig Sang oc Vise Om den yderste Dag, oc om de Vdualdis Glæde, etc. Oc siungis med den Thone: Hertzlich thut mich erfrewen, die liebe Sommerzeit, etc. Prentet i Kiøbenhaffn, Aar 1624." Trykket viser sig at rumme mere end titlen lover. Ikke kun Sthens *HIertelig monne mig glæde*, nr. 9, med alle 24 + 7 strofer, men også den "aabenbarlige Bekiendelse, som alle wrætferdige Dommere, oc andre wmilde oc wgudelige Menniske, skal giøre oc giffue offuer sig selff paa Dommedag...", der i "En liden Haandbog" findes umiddelbart efter nr. 9. Spørgsmålet er nu, om disse to lange poetiske tekster har haft en symbiose som skillingstryk allerede inden "En liden Haandbog" 1578? Det er imidlertid ikke tilfældet. Takket være variantudskrifter over samtlige ti endnu bevarede udgaver af "En liden Haandbog" er det muligt at fastslå, at de to tekster i skillingstrykket tydeligvis er i familie med de sene Haandbogsudgaver Kbh. 1609, 1610, 1616 og 1625. Og af strofe 3,3 og 15,1 i nr. 9 fremgår utvetydigt, at det er "En liden nyttig Haandbog" Kbh. 1610, der har ligget til grund for skillingstrykket fra 1624. Så netop i dette tilfælde var skillingstrykket ikke udtryk for eksperimenteren i nyhedssektoren, men tværtimod for en forsigtig genudgivelse i uddrag af en salgssucces.

Almindeligvis må vi dog nok regne skillingsviserne for det eksperimenterende stadium i afprøvningen af nye tekster. Når Lorenz Benedichts "En Ny Psalme-Bog" 1586 bl. 251r bringer den anonyme og ikke før sete "En Christelig Sang, vdi Kaarss oc Forfølgelse" *VDi min store Angist oc Nød*, Brandt & Helweg nr. 364, må det være

Fig. 7. I 1582 afprøvede Lorenz Benedicht "Vdi min store Angist oc Nød" som skillingsvise for tre år senere at indlemme den i "En Ny Psalmebog".

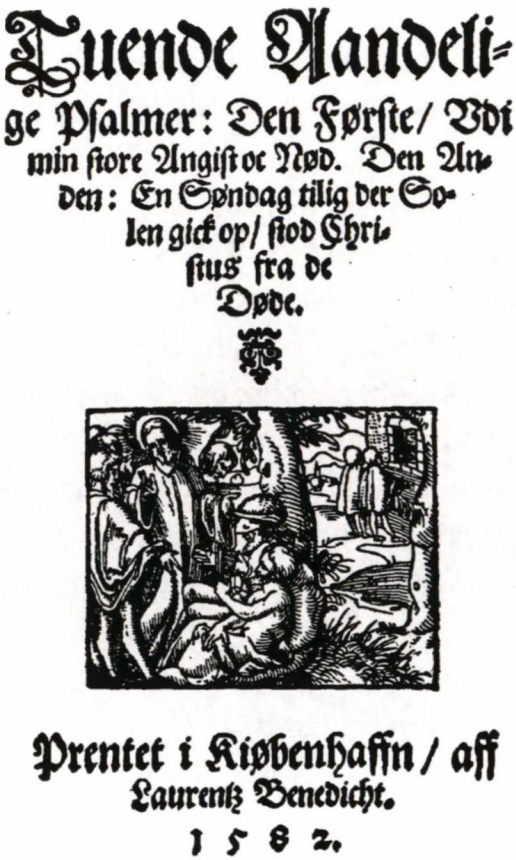
Tuende Aandeli-
ge Pſalmer: Den Førſte/ Vdi
min ſtore Angiſt oc Nød. Den An-
den: En Søndag tilig der So-
len gick op/ ſtod Chri-
ſtus fra de
Døde.

Prentet i Kiøbenhaffn / aff
Laurentz Benedicht.
1 5 8 2.

rimeligt at antage, at Benedicht kan have fundet denne tekst i et skillingstryk. Og ganske rigtigt! I Karen Brahes store samling af flyveskrifter på Landsarkivet i Odense - fotostat af hele samlingen står nu på Kgl. Bibl. (sign. 53-109-8°) - dukker dette unikke tryk op: "Tuende Aandelige Psalmer: Den Første, Vdi min store Angist oc Nød. Den Anden: En Søndag tilig der Solen gick op, stod Christus fra de Døde. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1582"[39]. Endnu et eksempel på, at bogtrykker Benedicht trækker på sine egne skillingsviser og udgivelser, når han udgiver salmebøger med nyheder.

Når landet ligger sådan, er der et andet og endnu ældre skillingstryk i Karen Brahes flyveblade, der trænger sig på og kræver en stillingtagen, nemlig nr. 19 i bind I: "To Aandelige Viser: Den første, Vil Gud vor HERRE ey met oss staa. Den anden, Mit hierte hui gremmer du dig. Vdset paa Danske, aff M: Hans Thomissøn. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Matz Vingaard 1576"[40]. Begge salmer findes i Th 1569, bl. 297r og 235r. Jeg har sammenlignet[41] de mange små afvigende læsemåder i skillingstrykket ikke bare med Th 1569, men også med de to efterfølgende oktavudgaver af Th, udg. B fra muligvis 1571 og udg. C fra sikkert 1575, men det er umuligt at udpege en af oktaverne som forlæg for skillingstrykket. Den mest nærliggende forklaring er derfor nok, at Matz Vingaards skillingstryk fra 1576 er et optryk af et skillingstryk fra før 1569. Der er med dette skillingstryk sikkert tale om en prøveballon, som Hans Thomissøn har sendt op engang i 1560'erne for at få indtryk af, hvordan hans oversættelser af tyske salmer ville blive modtaget. Denne prøveballon svævede siden videre som genoptryk.

---

[39] Lauritz Nielsen Dansk Bibliografi nr. 1435.
[40] Lauritz Nielsen Dansk Bibliografi nr. 1656.
[41] ved hjælp af min omfattende variantundersøgelse af de tidlige Th-udgaver, Hymn. Medd. 1995 212-218.

For nu at ende denne undersøgelse med Sthens salmer bør til sidst nævnes de to nye tekster, "Alphabetum Biblicum. Det er, It Bibelske Geistligt ABC" og "Alphabetum Poëticum morale. En Poetiske ABC", som afslutter 1589-udgaven af "En liden Haandbog", og hvormed Sthen introducerer alfabetsalmerne på dansk. Vi har ingen viden om, at disse to tekster, hvoraf den første siden indgik som en salme i Joachim Moltkes "En Ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog", Kbh. 1654 s. 708, nogensinde har eksisteret som skillingstryk hverken i Tyskland eller herhjemme. Men der er på den anden side heller ingen tvivl om, at alfabetsalmerne som genre fik deres debut i reformationsårhundredet netop som skillingstryk, hvoraf vi kender adskillige især fra Nürnberg i perioden 1540-1560[42]. Også det tyske forlæg for det her i landet uhyre udbredte "Gyldene ABC", *Alleene paa Gud sæt Haab oc Lijd*, har utvivlsomt i sin tidligste form været et skillingstryk. Wackernagel V 516 og Malling VIII 167 kender ganske vist tidligst denne salme fra "Greifswalder Gesangbuch" 1597. Men det for denne undersøgelse igangsættende samlebind i Wolfenbüttel QuH 169.14 skulle også på dette punkt bidrage med en nyhed. Som det 54. skrift i samlebindet fandt jeg et fragment af et upagineret skillingstryk med manglende titel, men til alt held med hele alfabetsalmen og trykkeåret bevaret: "Gedrücket im 1583. Jare." Dvs. at 14 år før den højtyske alfabetsalme i Greifswalder Gesangbuch har der eksisteret denne nedertyske skillingsvise: *"Allein vp Godt dem HErn vortruw/ Vp Minschen hülpe gar nichts buw..."*. Den nedertyske ABC-salme dukker igen op som skillingsvise i "Twe nye Christlike Leeder", 1612, Wack. V 730. Det er altså fra samme årti som denne skillingsvise "Dat Gülden Abc", at Sthens to alfabettekster optræder på dansk.

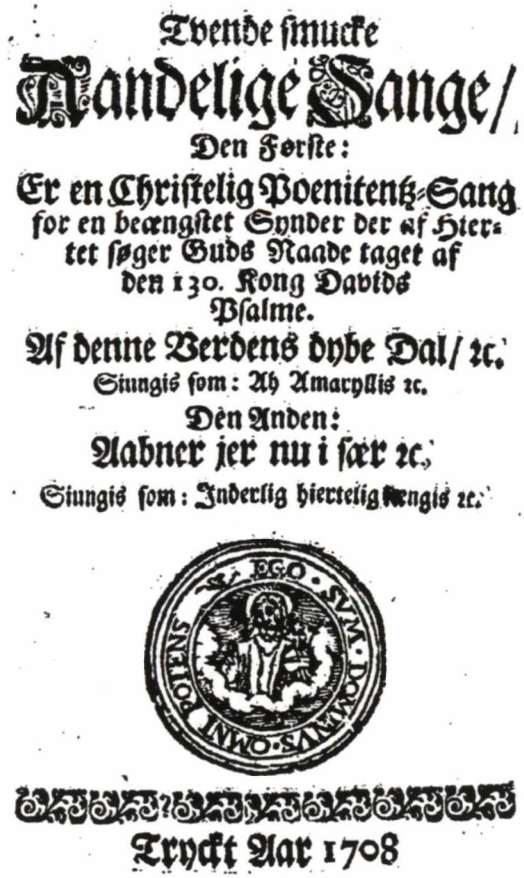
Tvende ſmucke
Aandelige Sange/
Den Første:
Er en Christelig Poenitentz-Sang
for en beængſtet Synder der af Hiertet søger Guds Naade taget af den 130. Kong Davids Pſalme.
Af denne Verdens dybe Dal/ ꝛc.
Siungis ſom: Ah Amaryllis ꝛc.
Den Anden:
Aabner jer nu i ſær ꝛc.
Siungis ſom: Inderlig hiertelig ꝛc.
Tryckt Aar 1708

Figur 8. Er "Af denne Verdens dybe Dal" og "Aabner jer nu i sær" taget fra henholdsvis Peder Nielsen Kjøges "Vandrebog udi Riim" Kbh. 1693 og Samuel Olsen Bruuns "Dend Siungende Tids-Fordrif" 1690 (eller et senere oplag), eller hører disse skillingsviser snarere til forudsætningerne for de to nævnte skrifter? "Tvende Smucke Aandelige Sange" kendes i tryk fra 1707 og 1708, det sidste i forfatterens eje.

[42] Wack. III 891-894; 1137; 1176; 1231. Wack.Bibl. 570-574; 601-602.

Om Sthen har hentet dem fra tyske skillingsviser og oversat dem, eller om han selv har udarbejdet dem fra grunden af, kan vi ikke vide. Ejheller, om hans alfabettekster har været falbudt som skillingsviser inden deres optagelse i "En liden nyttig Haandbog" 1589. Men uanset hvad synes det uomtvisteligt, at Sthen også her bygger på en skillingsvisetradition.

Hvorvidt disse overvejelser om skillingsviserne kan blive hymnologisk forskning i andre perioder af kirkehistorien til gavn, må komme an på en prøve. Kunne således sene skillingstryk med Brorsonsalmer - som f.eks. "Tvende ganske nye aandelige Sange: Om Afskye for Verden: Bort Verden, af mit Sind etc..., Trykt i dette Aar" - tænkes at pege bag om "Troens rare Klenodie" og de kendte Brorsontryk tilbage til de unge år i København, Løgumkloster og Randerup, som vi véd så lidt om? Kan vi komme bag om den norske Samuel Olsøn Bruns "Dend siungende Tids-Fordrif"1690, som vi vel kun kender fra oplag efter forfatterens tidlige død i 1694, ved at studere de bevarede skillingstryk med hans salmer, f.eks. *O Gud, hvi tier du saa stil* i "En meget smuck aandelig nye Sang" 1706? Eller samme digters *Aabner jer nu i sær* i "Tvende smucke Aandelige Sange" 1708? Se figur 8. Eller i hvilket omfang kan studiet af Petter Dass' salmer hjælpes på vej ved inddragelse af bevarede skillingstryk med den norske digters tekster? Så længe skillingsviserne ikke er minutiøst kortlagt, kan vi ikke vide, hvilke nye muligheder studiet af dem kan åbne for.

Bilag 1-3 til ovenstående artikel

En stor tak skal rettes til Hans Blosen, Institut for Germansk Filologi, Århus Universitet, for gode råd til gengivelsen af de nedenfor aftrykte nedertyske tekster.
I skillingstrykkene er teksterne uden strofetælling og trykt som prosa, dvs. fortløbende og uden linieskift. Så strofetælling og linieskift er mit ansvar. Med hensyn til det lille åbne "e", der optræder over vokaler i nedertyske tekster, og som i nogle tilfælde betyder omlyd (Umlaut), men i andre tilfælde markerer en lang vokal, har jeg valgt, eftersom dette tegn ikke er tilgængeligt blandt symbolerne i mit pc-program, at erstatte det med ¨, der almindeligvis bruges til at markere omlyd, men i min tekstgengivelse altså også anvendes, når det højtstillede "e" markerer lang vokal.

Bilag 1. Wolfenbüttel QuH 169.14 (2):
[Borchling & Claussen nr. 2231: Vyff geistlike lede, Lübeck um 1580. Johann Balhorn d. Ältere. Georg Niege: Aus meines Herzen Grunde. Jf. Wack. V 248-255. Paul Oderborn: Der Tag hat sich geneiget. Jf. Wack. V 517, der har en strofe mere, men en verselinie mindre. Oversat til svensk 1608 af S. A. Forsius jf. Hymn. Medd. 1975 124. Vedr. Nieges morgensang og Sthens oversættelse *Jeg vil din Prijβ vdsiunge*, henvises

til Hymn. Medd. 1993 193-209]. Kun de to første af de fem tekster er gengivet nedenfor.

[A2r:] 5. ..... uen/
vp dat de Bösewicht/
in dissem Jamerdäl/
syne valsche Tück nicht öue/
Lyff vnd Seel nicht bedröue/
noch bring tho vngeuall.
6. Godt wil ick laten raden/
denn he all dinck vormach:
He wert ydt ock wol maken/
als ydt em geuallen mach/
Vp em myn Höpning gestelt/
Myn Seel/ myn Lyff vnd Lëuen/
sy Godt dem HErn ergeuen/
He mäckt wo ydt em geuelt.
7. Nu willen wy dancken vnd lauen/
dem HEren alle tydt:
Vor syne groten Gauen/
de he vns hefft bereidt/
bidden syne Güdicheit/
Dat he na dissem Lëuen/
den Hemmel vns wold geuen/
de Fröuwd vnd Salicheit.
8. Vnsem Keyser woldst ock geuen/
vnd allen Predigers främ:
Ein gesundt vnd langes Lëuen/
tho ehren dynem Näm/
Vp dat se mögen fry/
dyn Gödtlick Wordt vns leren/
woldst se samptlick bewaren/
vor valsche Ketterye.
9. GOdt wold gnedich beschermen/
den Rädt vnd gantz Gemein:
De Ryken mit den Armen/
se synt junck/ oldt edder klein/
in synem Schutz allein/
Vor Pestilentz vnd Hunger/
vor Krych/ Armodt vnd kummer/
wo[l] na dem Willen syn.
[A2v:] 10. Darup spreken wy Amen/
vnd twyueln nicht daran:
Godt gifft vns allthosamen/
wat wy gebëden han/
Darup wy mit vnser Handt/
grypen an dat Werck mit fröuwden/
dartho vns Godt hefft bescheden/
in vnsem Beroep vnd Stand.
11. Darümm O leuen Christen/
weset steds dartho bedacht:
Hödet juw vors Düuels listen/
weset nüchtern vnd wacht/
Vnd biddet flytichlick/
dat vns Godt wolde geuen/
by em salich tho lëuen/
yümmer vnd ewichlick/ AMEN.

Dat Ander Ledt.

DE Dach hefft sick geneget/
de Nacht heruör geghan:
GOdt sy gebenedyet/
de vns beschüttet hat/
dörch syne milden Güde/
erhöldt vns Lyff vnd Seel/
woldst vns alltydt behöden/
vors Düuels list vnd wöten/
vor allem vngeuall.
2. Nichts ys vp disser Erden/
dat dar bestendich blifft:
Allein de Güd des HEren/
waret beth in Ewicheit/
steith allen Minschen apen/
Godt vorleth de Sünders nicht/
darup sett ick all myn hapen/
ick hebb ydt recht gedrapen/
myn trost vnd thouorsicht.
[A3r] 3. Em hebb ick my ergeuen/
allhyr in disser Weldt:
Idt ys vmm des Minschen lëuendt/
glyck als ein Bloem vp dem Veld/
des Morgens in dem Douwe/
ys se van Varuen schön/
bald wert se affgehouwen/
als menger deith anschouwen/
vordörret van stunden an.
4. Vorgiff my leue HERE/
all myne Missedädt:
Ick hebb gesündigt sehre/
ick bidde dy vmm Gnad/
denn wultu my thoschriuen/

all myne Sünd vnd Schuldt/
wor schal ick vor dy blyuen/
myn Geweten deith my dryuen/
ick hebb den Dodt vorschüldt.
5. Ick bidd dat du my gnedich/
vmm Christi willen syst:
Mäck my van Sünden leddich/
giff my den hillgen Geist/
de my vnderwyse vnd lere/
de my regere vnd vöre/
vp dat ick nümmermehre/
van dy werde voruöret/
dyne Gnade sta my by.
6. Myn Lyff/ myn Seel/ myn Lëuendt/
Huß/ Ehr vnd all myn Gudt:
Wat du my heffst gegeuen/
dat befehl ick dy O HER/
in dyne Gödtliken Hende/
behöd my gnedichlick/
Du woldst nicht van vns wenden/
giff my ein saligen Ende/
vnd nim my in dyn Ryck/ Amen.

Bilag 2. Wolfenbüttel QuH 169.14 (8):
[Borchling & Claussen nr. 2224: Dre geistlike Lede, Lübeck: Johann Balhorn der Ältere, um 1580. Henvisning til Wilhelm Jannasch: Geschichte des luth. Gottesdienstes in Lübeck von den Anfängen der Reformation bis zum Ende des Niedersächsischen als gottesdienstlicher Sprache (1522 bis 1633), Gotha 1928 94 nr. 10] Hele fragmentet er aftrykt. Ud fra et skøn over omfanget antages fragmentet at begynde med den første vises 7. strofe. Jf. den anden og tredie vise med Sthens oversættelser nr. 18 og 16.

[bl. A2r:]
[7.] Men drecht einen na dem andern hin/
wol vth den Ogen vnd dem Sinn/
De Werldt de vorgith vnser bald/
sy Junck edder Oldt/
ock vnser Ehren mennichfoldt.
[8.] Ach HERR lehr vns bedencken wol/
dat wy synt sterfflick allthomäl/
Ock wy allhyr neen blyuent han/
möten all daruan/
Gelert/ Ryck/ Junck/ Oldt edder schön.
[9.] Dat mäckt de Sünd O trüwe Godt/
dardörch ys kamen de bitter Dodt/
de nimpt vnd frith all Minschen Kindt/
als he se vindt/
fragt nicht wes Stands edder Ehren se synt.
[10.] Ick hebb ein weinich gude Dag/
myn daglick Brodt ys möye vnd klag/
Wen*n* myn Godt wil so wil ick mit/
henuarn im fred/
steruen ys myn gewin/ vnd schadt my nicht.
[11.] Vnd efft my schon myn Sünd anficht/
dennoch wil ick vortzagen nicht/
Ick weth dat myn getrüwe Godt/
vor my in den Dodt/
synen leuesten Sön gegeuen hat.
[12.] Desüluig myn HERR Jesu Christ/
vor all myne Sünd gestoruen ys/
vnd vpgestanden my tho gudt/
der Hellen glodt/
gelöschet mit synem düren Blodt.
[13.] Dem lëue/ dem sterue ick alltydt/
van em de bitter Dodt my nicht scheidt/
Ick lëue edder [A2v:] sterue/ so bin ick syn/
he ys allein/
de enige Trost vnd Helper myn.
[14.] Dat ys myn trost tho aller tydt/
in allem Crütz vnd truricheit/
Ick weth dat ick am Jüngsten dag/
än alle klag/
werde vpstän vth mynem Graue.
[15.] Myn leue frame trüwe Godt/
all myne Bene bewaren doth/

Dar wert nicht ein vam Lyue myn/
sy groth edder klein/
vmmkamen noch vorlaren syn.
[16.] Mynen leuen GOdt van Angesicht/
werd ick anschouwen/ daran twyuel ick nicht/
in ewiger fröuwd vnd salicheit/
de my bereidt/
em sy Loff/ Pryss in Ewicheit.
[17.] O Jesu Christe Gades Sön/
de du vor vns heffst genoech gedän/
Ach schlut my in de Wunden dyn/
du bist allein/
de enige Trost vnd Helper myn.
[18.] Amen myn leue frame Godt/
bescher vns allen ein saligen Dodt/
Help dat wy mögen all thoglyck/
bald in dyn Ryck/
kamen vnd blyuen ewichlick.

Dat Ander Ledt.

OCH Minsche andenck doch dynen Städt/
wo dy Godt van der Erden [bl. A3r:] geschapen hat/
So machstu gering den Homodt entflehen/
vnd de Othmodt an dyn Herte tehen.
2. Wat könd ydt dem Minschen vorschlan/
dat syn Lëuendt möchte dusent Jaer stän/
so en doch de Dodt int leste vorschlindt/
Wat ys syn Lëuendt mehr als ein Windt?
3. Des Lychams lust vnd der Werldt städt/
einem Minschen wo gering vorschmadt/
wen*n* he der nodt angedencket/
wo de Lycham in de Erde wert gesencket.
4. Des Minschen Lëuendt vnd ein Blome fyn/
synt sehr gelyck/ so dat ys schyn/
Hüden van varue schön gestalt/
Morgen bleeck vnd gering affualt.

De Dodt.

5. Dem Gerichte so my ys gescheen/
kanstu O Minsche nicht entgehen/
Ach Minsche sehe an vn*d* doch wil vorstän/
wo gering Man/ Frouw/ Oldt vnd Junck vorghan.

De Dichter.

6. Den Pawest/ Keyser/ Köninck vnd alle Hern/
kan de Dodt mit synem gesichte voruern/
Hyrümm vormydt Homodt vnd alle quadt/
dat ys veel helliger Lerer rädt.
7. All ys ein Minsche gesundt vnd sterck/ [bl. A3v:]
doch ys syn Lëuendt gelyck dem schwerck/
dat vor der Sünnen ring vorgheit/
wente syn Lëuendt sehr vnwisse steith.
8. O veel wert der bedragen twar/
de dar dencken tho lëuen mennich Jaer/
vnd steruen doch in korter stundt/
vnd ere Seelen stygen thor Hellen grundt.
9. Des Minschen Lëuendt ys dem scheme gelyck/
hastigen vorschlingt/ so en de Dodt beschlickt/
ock vnuorsichtigen vnd schnell vorgheit/
so he mendt dat he noch vaste steith.
10. Och Minsche gedenck doch an mit flyth/
den wissen Dodt/ de vnwissen tydt/
wenn du noch bist van krefften gesundt/
yegen den Dodt dy berede tho aller stundt.
11. Gedenck wo greßlick ys der Hellen pyn vnd schwar/
ach ewich ys so lang/ glöuet my vorwar/
Dancke Gade Allmechtich tho aller tydt/
do gudt vnd dat quade vormydt.
12. So kanstu entghan der Hellen pyn/
vnd machst ewich by Gade in fröuwden syn/
Dat vns dat alle mög gedyen/
des help vns Jesus Marien Sön rein/
Amen.

Dat Drüdde Ledt.

HEue vp myn Crütz myn tzarte Brudt/
volg my na/ gha dy süluen vth/
Als ickt [bl. A4r:] gedragen hebb vor dy/
heffstu my leeff so volge my.

Seele.

2. O Jesu leueste HERE myn/
ick bin junck vnd tzeter sehr/
Ick hebb dy leeff dat ys yümmer war/
men dyn Crütz ys my veel tho schwar.
Christus.
3. Ick was junck do ick dat droech/
klag nicht du bist sterck genoech/
Wenn du bist van Leue kalt/
so heffstu des Crützes neen gewaldt.
Seele.
4. O HERR wo schold ick lyden sölcken dwanck/
der Dag synt veel/ Dat Jaer ys lanck/
Ick bin dyns Crützes gär vngewart/
nu beschede my myn alderleueste Brüdegam tzart.
Christus.
5. Vngewanen beschwert den modt/
lydt vnd schwych dat wert wol gudt/
Myn Fründt du schalt myn Crütze dragen/
vnd schalt dy dar nicht vör vortzagen.
Seele.
6. Wy lesen in der hillgen Schrifft/
dyn Jock ys söte/ dyn Börd ys licht/
Wo bistu nu so vngelyck/
nu beschede my myn alderleueste Brüdegam ryck.
Christus.
7. Ick schla vnd hele wene ick wil/
ick geue Arbeidt vnd Gudes veel/
Ick geue arbeidt vnd darby rast/
nu trüw an my/ so steistu vast.
Seele.
8. O HErr dat kan ick nicht än dy/
darümm [bl. A4v:] so kum tho hülpe my/
Wente du jo süluest heffst gesecht/
än my so vormöge gy gär nicht.
Christus.
9. Du meinst in den Rosen tho baden/
du möst noch in den Dörnen waden/
Drechstu nicht dat Crütze myn/
so möstu lyden der Hellen pyn.
Seele.
10. O HErr ehr ick schold dyn Ryke vorlesen/
wold leuer vnder dat Crütze kesen/
O HErr giff my macht vnd lydtsamheit/
vnd Castie my/ ydt sy my leeff edder leidt.
Christus.
11. Ick bin de ware Wynstock fyn/
de my na volget schal mit my syn/
Als ick em sy [vo]rgeghan/
so schal em de Hemmel apen stän.
Seele.
12. O HERR schenck vns den eddeln söten Wyn/
ja dat wy mögen mit dy syn/
Ja dat wy mögen mit dy syn/
all dörch de blödigen Wunden dyn.
Christus.
13. All wem dith Ledt tho Herten gheit/
de dencke wat ick em hebb bereidt/
My süluen geue ick em tho lohn/
all mit den Engeln de ewig Kroen.
Seele.
14. O HERR hyrümm roep ick alltydt tho dy/
nu wes wol schnell vnd kum tho my/
Wes wol schnell vnd blyff by my/
in wat nöden vnd wor ick sy/ AMEN.

Bilag 3: Wolfenbüttel QuH 169.14 (20):
"Vam Testament vnd Auendtmale des HEREN/ der rechtgelöuigen Christliken Kercken bekentenisse/ Gesangeswyse. Im thone/ Ach Godt van Hemmel sehe darin/ etc. Verbum durabit, Glossa peribit iners. [Petrus Böyus Stormariensis' *HERR Christ dyns Testamentes wordt*] Dat Ander/ Och Sünder wultu mit/ Im Thone/ Susanna wultu mit/ etc." Jf. Sthens oversættelse nr. 10 og figur 1.

[bl. A3v:]

Dat Ander Ledt.

OCh Sünder wultu mit/
och Sünder wultu mit/
Wy willen thom HEren Christo ghan/
vnd vangen ein nye Lëuendt an/
darümme ick dy bidd.
2. Gha Sünder ydt ys tydt/
gha Sünder ydt ys tydt/
dewyl apen steith des Brüdegams Dör/
so kum du Sünder vnd tridt heruör/
sunst werts dy werden leidt.
3. Ifft du red nicht schön bist/
yfft du red nicht schön bist/
so wert dy doch de Brüdgam nicht/
vorstöten van synem Angesicht/
de Heylandt Jesus Christ.
4. Wente he süluen so sprickt/
wente he süluen so sprickt/
Kämpt her/ kämpt her/ kämpt her tho my/
all de gy synt beschweret hyr/
än hülp lath ick juw nicht.
5. Bedröuede Hert sehe an/
bedröuede Hert sehe an/
wo de HERR angenamen hat/
all de van Sünden leten aff/
vnd hebben Bote gedän.
6. Als Maria Magdalen/
als Maria Magdalen/
O du arme Sünderin/
de HERR Christ warp dy nicht darhin/
do du tho em dedest ghan.
[A4r:] 7. Petrus du hillger Man/
Petrus du hillger Man/
mit hülp vnd trost erschenen ys/
dyn leue HERE Jesu Christ/
do zu heffst Bote gedän.
8. Saulus Paulus genandt/
Saulus Paulus genandt/
do he voruolgde de Christen Lüd/
ydt wart em ock van herten leidt/
do he Christum erkendt.
9. De HERR thom Scheker sprack/
de HERR thom Scheker sprack/
Holdt dy an my mit gantzem flyth/
hüdt werstu syn im Paradyss
mit my dar schick dy na.
10. Hyrher gehört thoglyck/
hyrher gehört thoglyck/
Dauid de Könincklike Prophet/
de ock van herten Bote ded/
vnd fragde na Gades Ryck.
11. Sölcke Exempel ertelt/
sölcke Exempel ertelt/
bedenck du arme Sünderin/
vnd legg dyn Sündig lëuendt hen/
vnd do wat Godt geuelt.
12. Wo du Sünder Bote deist/
wo du Sünder Bote deist/
so werden de leuen Engelin/
auer dy ock hertlick frölick syn/
du werst syn ere lust.
13. Idt wert ock wol geuallen/
ydt wert ock [A4v:] wol geuallen/
dem waren leuen trüwen Godt/
de nicht lust hefft an des Sünders dodt/
Bo[t]e dohn schal wyth erschallen.
14. Dith Ledtlin ys gemacht/
dith Ledtlin ys gemacht/
der Sündtliken Susanna fyn/
daruth lehr vordan framer syn/
vnd hebbe Godt in acht.
15. Do du als Susanna ded/
do du als Susanna ded/
do se tho Sünden wart gereitzt/
hefft se desüluen van sick gewyst/
s[ö]lcks Christen wol ansteith.
16. Wo sölcks van dy geschicht/
wo sölcks van dy geschicht/
so wert Godt de HERR de Roden fyn/
wech warpen vnd dy gnedich syn/
vnd wert dy straffen nicht.

Anne Marie Petersen: *Kom min due. Hans Adolph Brorson og hans salmer.* Odense Universitetsforlag, Odense 2000. 128 s. 150, - kr. (Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures vol. 44)

Anne Marie Petersens lille skrift om Brorson som salmedigter søger først at sætte ham ind i en ramme dannet af antik og middelalderlig litteratur og filosofi, renæssancens emblematik og forskellige pietistiske retninger fra og med Trediveårskrigen og ind i oplysningstiden; her trækker forfatteren på kortfattet og velkendt håndbogsstof. Dernæst gennemgås hans digtning efter L.J. Kochs tekstkritiske trebindsudgave - kronologisk, for så vidt det da er muligt at bestemme tilblivelses- og trykketidspunkt nøjagtigt. Da mærkeligt nok mange af de relativt få oplysninger, vi har overleveret om Brorsons indre liv, kun giver en halv besked, bliver der rum for Anne Marie Petersens tese om, at han i sine digte har haft held til at besværge sine egne onde ånder i form af den tvivl og de anfægtelser, netop pietismen kunne fremmane (s. 19). Hun konstaterer indledende, at Brørson behersker barokkens stilgreb og altså besidder *natura* (talent), *usus* (træning) og *ars* (kendskab til poetik). Da han tilsyneladende afviger herfra i de "enfoldig og i hast sammenskrevne" julesalmer i 1732-heftet, vil forfatteren tage den således udtrykte (måske) falske beskedenhed med "lidt forbehold" (s. 25). Faktisk er undervurderingen af autor-jeget en topos igennem hele middelalderen også i Danmark - både Svend Aggesen, Saxo og Rimkrønikeforfatterne forsyner deres danmarkshistorier med dette fortegn, og Maria-digtere forsikrer om deres ringe evne til at skrive i virkeligheden ganske vellykket panegyrik.

Anne Marie Petersen fortæller om nogle af Brorsons salmer i nedslag, som må være bestemt af kunstnerisk kvalitet, noget vagt forstået fx som "stor poesi" og "stor lyrik" (s. 64 og 72) modsat "lidt for stærk en march" og "ganske groft sprog" (s. 53 og 72). Kan det end virke lidt tilfældigt på den, der kender hele korpus, er der dog i reglen valgt salmer, som man i hvert fald nødigt ville undvære i en så kort helhedsfremstilling. Ved historiske kommentarer på leksikon- og ordbogsniveau gør Anne Marie Petersen sig især umage for at forebygge misforståelser hos den moderne læge læser, fx i forbindelse med ord og begreber som "juleglæde", "fornøye", "bedugget". At Brorson for så vidt før Grundtvig har idé om julesorg (s. 27), om end ikke glosen, har dog allerede den i litteraturlisten unævnte litteraturprofessor Ejnar Thomsen behandlet i to radioforedrag 1939-40 (tr. i den posthume essaysamling *Skribenter og Salmister*, 1957). Fra 1. salmehefte springes - med identikation af de følgende følgende - til hovedværket, hvori de indlemmes, *Troens rare klenodie*, 1739. Det afføder mange gode karakteristikker af sider af Brorsons digteriske univers, støttet til speciallitteratur af bl.a. Steffen Arndal og Erik A. Nielsen. Brorsons særprægede gammeltestamentlig-erotiske billedsprog og hans bibelske natursyn behandles sobert og med litteraturhistoriske tilbageblik på det foregående århundrede (Arrebo, Kingo) og udblik til samtiden (Holberg, Stub). Overalt tages stilling til forhåndenværende trykte tekstanalyser og fortolkninger, og selv om det hele næppe nogen gange fører til omvæltende nylæsninger, føler man sig konstant i kyndige hænder. Anne Marie Petersen gør sig på fortjenstfuld måde stor umage for at være fair over for den ofte misforståede og karikerede pietisme. Sidst i arbejdet er der korte oversigter over Brorson-reception og ditto-forskning fra og med 1816, hvor romantikken opdagede ham, samt slutord om kommende opgaver at kaste sig over.

Anmelderen er naturligvis ikke enig med Anne Marie Petersen i alt. Hendes opfattelse af, at Brorson skulle have digtet sig ud af en personlig åndelig usikkerhed, kan i sagens natur ikke dokumenteres, og hendes gennemgang af *Troens rare Klenodie* underbetoner vist, at Brorson organiserede sine originalsalmer og oversættelser efter et kolossalt skema over alle de psykologiske tilfælde, som en sjælesørger kunne komme ud for - førsteudgavens 7 dele falder i alt i 61 afsnit (som øges i senere udgaver), hvad der afspejles i en detaljeret

indholdsfortegnelse. Den citerer Anne Marie Petersen i ny og næ, men der er mere orden på Brorsons lyriske univers, end hun giver læseren indtryk af. Det finmaskede net, Brorson kaster ud efter sine sognebørn og andre syndere, er resultatet af intellektuel refleksion. Mon ikke den poetiske udformning af de mange psykiske kategorier og underkategorier i sig selv har stimuleret digterpræstens arbejdslyst, fordi det var en forudgivet konkret opgave, han havde kald og pligt til at løse? Det systematiske arbejde kan have fået ham til at glemme de personlige fysiske og åndelige skrøbeligheder, kunne man hævde som en modtese til Anne Marie Petersens - men den er som hendes ubeviselig. Tankegangen ville dog være tidstypisk - således har Brorsons 10 år ældre forfatterkollega, Ludvig Holberg, berettet, at han målbevidst satte sig for at udfylde en række digteriske genrer og videnskabelige *specimina*, som hidtil ikke havde eksisteret på dansk (jf. udtalelser citeret i Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*, III, 1953, s. 22). Anne Marie Petersens opfattelse af samme Holberg som moralist (s. 26) er lidt af en dansklærerkliché, al den stund forskningen i de sidste 50 år har lagt vægt på Holbergs fascination af det irrationelle - den, som eksempelvis giver sig litterært udtryk i vilde farcer og parodier, der får egenværdi ud over det persiflerede stof, til tider strejfende det absurde. Holbergs af ham selv gang på gang markedsførte moralisme er en konvention på en tid, hvor skønlitteraturen endnu ikke har frigjort sig fra kirkens og skolens overherredømme. Holberg var langtfra nogen ensidig fornuftens talsmand. Tidligt i sin karriere havde han defineret mennesket som et dyr, man netop ikke kan definere - når man vel at mærke vover sig uden for det bibelsk-kristne grundsyn. Religiøst endte Holberg med at opgive en forstandsmæssig harmonisering af Guds godhed og verdens onder for i stedet at hengive sig til den åbenbarede tro. Anne Marie Petersen ser en lighed mellem Brorsons salme mod verdslige juleforlystelser og Holbergs komedie *Jule-Stue*: de to skribenter var "dybest set ude i samme ærinde" (s. 26). Nej da, trods fællesstof er forskellen væsentligere, Brorson var en ærlig og arg modstander af mere eller mindre hedenske juleskikke, mens Holberg udnyttede dem i alle tænkelige detaljer til sin måske største scenesucces, hvad han selv berettede om i sit *Epistola I* fra 1728: ikke blot publikum, men også skuespillerne havde svært ved at beherske deres latter, så forestillingen kunne bringes til ende. Sigende nok slutter netop denne Holberg-komedie uden de vante spidsborgerlige moralerim.

Den markante forskel mellem Kingos på barokvis repræsentative "jeg" og Brorsons personligt individualistiske "jeg" (s. 30) forbliver også en påstand hos Anne Marie Petersen - og en forkert efter anmelderens opfattelse. At Brorsons jeg i højere grad skulle være hans eget intime, end Kingos er det, er ikke sandsynligt. De to store salmister skriver begge rollelyrik i forskellig stil med et typisk syndigt jeg i centrum. Kingos passionshistoriske salme fra *Vinter-Parten*, 1689, om Peters tårer og omvendelse er helt igennem i jeg-form, hvor jeget først er apostlen, dernæst den synder, der i nutiden synger teksten om ham. Brorsons to salmer i *Troens rare Klenodie* om den store synderinde (s. 71), som kan suppleres med den umiddelbart foregående salme om Manasse, fordi alle er versificerede psykologiske monologdigte, vidner om en beslægtet poetisk praksis. Men denne form aflokker desværre ikke Anne Marie Petersen litteraturhistoriske kommentarer; her kunne man ellers belyse overgangen fra pietismens ransagende sjælesorg til verdslig, mere eller mindre fiktiv bekendelseslitteratur, - navne som Goethe, Johannes Ewald og Jens Baggesen gennemlevede som børn eller unge en pietistisk periode.

De æstetiske analyser af enkeltsteder i teksterne er begrænset til ret få - og genkommende - stiltræk. På s. 32 hævdes det, at sproget i Brorsons første julesalmer er "talesprogsnært, uden inversion eller uforståelige billeder", skønt der tre linjer tidligere fra én salme alene citeres hele to inversioner: "til os kom" og "sig fra synden vende" (s. 31). Forvirrende for læge læsere er det også, at Anne Marie Petersen anser figuren allegori for "i sin natur bevægelig" som en sammentænkning af flere betydningsplaner, der gør det muligt at opdage nye sammenhænge og opnå ny erfaring, hver gang man synger en tekst. Dette er

"modsat symbolet" (s. 32) - som følgelig må være ubevægeligt, entydigt og til at indse og opfatte med klarhed straks. Der er det rigtige i sagen, at dette er det 18. århundredes egen terminologi, hvad bl.a. Bengt Algot Sørensen har behandlet i sin disputats *Symbol und Symbolismus*, 1963, men den forvirrede læser, der slår op i en moderne stilistik eller håndbog, vil her få her det omvendte at vide: allegori er en transponering eller overførsel af begreber til ét og samme niveau, som kun har én rigtig udtydning, mens symbolet kendetegnes ved at være i princippet uudtømmeligt, i hvert fald fler- eller mangetydigt (på engelsk "ambiguous"). At kalde det bekendte Horatsiske *carpe diem* ("nyd dagen") for et baroktopos (s. 40) er at undervurdere dets slidstyrke før det 17. århundredes slutning; en Brorsonsk advarsel mod at opsætte omvendelsen og tilskyndelse til at vinde del i nåden i rette tid (s. 56) karakteriseres lidet træffende med, at "Det er carpe diem-tonen, der lyder" - Anne Marie Petersen mener selvsagt, at Brorson går imod den Horatsiske opfordring, men hendes formulering er for indforstået, og i øvrigt er den historiske situation en anden end antikkens. I pietismens debat om, hvorvidt der for det enkelte menneske er fastsat en bestemt frist (termin) for omvendelse, efter hvis udløb fortabelsen venter, svarede Brorson nemlig ubetinget ja. Hans arme nabo i Ribe, Ambrosius Stub, fastholdt derimod i en gendigtning af Jesu tredie korsord, at "Naadens Lyes staaer tændt til Livets det er slukt. / Og til vor Døds Minut er Himlen aldrig lukt." Anne Marie Petersen vil finde et Kierkegaardsk Øieblik i omvendelsessalmen "Ach! Vidste du..." (s. 71), mens salmen selv er den bedste tilkendegivelse af Brorsons klare stillingtagen i denne terminismestrid.

Anne Marie Petersen gør høfligt formulerede indvendinger mod tidligere forskere. Fx kalder hun ved "Op! al den ting"s strofe 8 om fiskene i havet, hvor salmisten i ånden "seer saa mange munde", L.J. Kochs supplerende kommentar "som skal mættes" for "lidt uforståelig". Hun foreslår i stedet, at fiskenes åbne munde mod himlen er en stum lovprisning af Gud: "Manglende lyd er som manglende ord ingen hindring" (s. 66). Men umiddelbart før anfører Anne Marie Petersen selv flere citater af naturforståelsen i Anders Arrebos epos *Hexaëmeron* - hun kunne i dennes digtning over "Første Vges siette Dag" have fundet smukke verslinjer, hvor Arrebo i sin vante bredde skildrer havets dyreliv og må undres over det hensigtsmæssige i Guds skaberværk, der lader enhver blive mæt, "uden Sorg oc megen daglig møde [*møje*]" (Arrebos *Samlede skrifter*, I, 1965, s. 220); det posthume tryk fra 1661 anviser endog kilden, Davids salme 104, hvor fiskevrimmelen omtales i vers 25 og Guds fodring af dem alle i vers 27-28 - hvilket da nok også er hjemmel for Kochs forklaring. Og - men det er en biting - solens "blanke" rige skinner næppe som "blankpoleret messing" (sammesteds), for "blank" kan i tiden simpelt hen betyde "lys, klar" (jf. Kochs note). I øvrigt skriver Anne Marie Petersen behageligt kultiveret, selv om man enkelte gange kan gribe hende i partisk og derfor mindre videnskabeligt ordvalg som i udtrykket "barokkens retoriske finurligheder" (s. 15), hvor "finesser" ville have været rimeligere. Tryk- og sprogfejl runder næppe snesen, men Bo Kampmann Walther er altså definitivt alfabetiseret forkert i litteraturlistens opstilling. Et kort digt- og navneregister kunne have erstattet de stærkt nedfotograferede kopier efter Det danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave af så kendte sager som "Den yndigste rose", "Op! al den ting", "Her vil ties" og "Den store hvide Folk", selv om en filolog altid må fryde sig ved at se den ægte vare - er det så end uden noteapparat (fordi det er afgiftspligtigt).

Kom min due er ikke og giver sig bestemt heller ikke ud for at være værket om den originale danske lyriker Brorson. Bogen er en lystvandring gennem en flok tekster, som kenderne kan glædes ved at blive generindret om. Den, der begynder en Brorson-læsning her, får på overskuelig plads en kompetent og pædagogisk veldisponeret indføring, tilmed nydeligt produceret.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Anmeldelse: Lisbeth Smedegaard Andersen, "Bag vinger af løvfald", 21 nye salmer med 18 nye melodier. Forlaget Anis, 1999.

"*Bag vinger af løvfald*" er titlen på Lisbeth Smedegaard Andersens seneste samling af salmer, udgivet på forlaget Anis, 1999. Og som altid er der tale om en række særdeles gennemarbejdede salmer, hvor det sprogligt-tekniske og teologien harmonerer, og hvor sproget bærer præg af omhu. Udgivelsen præsenterer 21 nye salmer med 18 nye melodier af henholdsvis Peter Lange, Erik Haumann, Preben Andreassen og Jakob Lorentzen. De fleste af salmerne knytter sig til evangelieteksten ved forskellige af kirkeårets søndage. Således er en række af salmerne fortolkninger af evangelieteksten til søndagene i advent, helligtrekonger, påske, pinse og trinitatis. Enkelte salmer er årstidssalmer; Adventssalmen, januarsalmen og salmen til år 2000. Det betyder, at salmerne naturligvis forholder sig meget tæt til de bibelske beretninger, men at de ikke af den grund er parafraser over de pågældende evangelier. Lisbeth Smedegaard Andersen indkredser derimod grundidéen i hver enkelt af søndagens tekster og digter sig frem til en personlig fortolkning. Dertil kan siges, at det må gælde for en række af salmerne, at man skal lytte efter, når evangelieteksten bliver læst op, for at få det fulde udbytte af salmerne.
Centralt for salmernes tema er menneskets skrøbelighed og det moderne menneskes oplevelse af forladthed, fremmedhed, håbløshed og angst. Denne menneskets erfaring modsvares af evangeliet om Jesu' komme på jord, hans død, opstandelse og evige nærvær. Salmernes tematiske indhold iklædes en sprogdragt, der er særlig karakteristisk for Lisbeth Smedegaard Andersens salmer, nemlig naturens billedverden. Allerede titlen, "*Bag vinger af løvfald*", løfter sløret for naturen som det gennemgående element i salmernes billedsprog. Og som også i hendes tidligere salmer er påstanden, at bestemte årstider og tilstande i naturen svarer til stemninger og holdninger i mennesket: Mennesket fornemmes som kuldslået, sindet som mørkt og frossent, de menneskelige relationer som golde og øde - en natur, der skriger på sin forløsning: sommeren, varmen og lyset:

1. "Nu vintrer det om os - det isner/ når frostvingen strejfer en kind/ og sollyset falmer, som visner/ det langsomt i kulde og vind./

2. Men advent er nu - når du kommer/ skal grangrene kranse din vej/ det blir som en forsmag på sommer/ hvor hjerterne venter på dig".

En yndet metafor er tjørnen, der ofte optræder i Lisbeth Smedegaard Andersens salmer, og her er "*Bag vinger af løvfald*" ingen undtagelse:

"*Vel er mørket mægtigt/ men hvor Kristus er/ ser vi klart Guds visdom:/ Tjørnens sidste bær/ vidner rødt om høsten/ under frost og rim/ gemmes næste sommer/ skjult som spæde kim*" (4. strofe fra "*Vintermørk er dagen*") og

"*Lyde går så langt gennem natten/ stjernehimlens brændende tjørn/ hvælver sig om alt det skabte/ og fortabte/ her hos os/ sukker som hos sovende børn*" (1. strofe fra salmen med samme titel).

I en artikel i *Hymnologiske Meddelelser* (nr. 3 /1997) begrunder hun brugen af tjørnen og refererer til dens dobbelttydighed: "*Stikkende og utilnærmelig erindrer den om Guds ord til Adam om agerjordens beskaffenhed: "med møje skal du skaffe dig føde af den alle dit livs dage; torn og tidsel skal den bære dig". Men i juni blomstrer den. Hvidtjørnen bliver til en åbenbaring af lys og skønhed*". Og med hendes særlige naturmetaforik forstår man den hyppige brug af tjørnen: som inkarnationen af den vintermørke, nøgne og kolde natur, der venter på sin forløsning: sommerens varme.
Generelt er salmerne i "*Bag vinger af løvfald*" særdeles billedrige, og man fornemmer at salmedigteren holder af at lege med både sprog og fantasi:

1. "Fanget ind af lyset/ under høje træer!/ Finde byen åben/ i det milde vejr./
2. Fanget ind af ordet/ om Guds egen søn/ høre spurve kvidre/ i en bladløs røn./
3. Fanget ind af lyset/ ramt af kærlighed/ vingeløs at kende/ nuets evighed.
4. Fanget ind af håbet/ i det milde vejr/ går du selv iblandt os/ under byens træer"

Den syngende fornemmer tydeligt en bevægelse i salmen: Først fanges vi ind af ordet - og så fanges Gud ind af håbet. Legen med sproget kommer ind imellem også til udtryk ved, at ordene fra den forrige linie bindes over til det første ord i næste linie:

"*1. De sov kun lidt om natten/ og stod op, før det blev gry/ og deres skridt gav genlyd/ i den morgenstille by*
2. med salvekrukke gik de/ til hans grav, men fandt den tom/ for han stod op ved natte-/ tid, endnu før lyset kom.
3. Med tørre urter kom de/ da de vendte sig igen/ sprang træer ud i duft og regn/ hvorend de kigged hen
4. var jorden hvid af blomster/ skønt den før var gold og bar/ hvor deres fødder trådte/ blev der liv, hvor intet var".

Overbindingerne mellem stroferne og mellem de enkelte vers er et fint metrisk greb, der skaber en legende bevægelse i salmen. Ordene slynger sig i en ubrudt kæde, der formmæssigt således tangerer

arabesken. Men man kan forestille sig, at det må give nogle forståelsesproblemer, når menigheden skal synge salmen, fordi man skal søge tilbage til forrige linie, for at få meningen klar.
Ind imellem giver legen med sproget sig også udtryk i nogle lidt "kringlede" billeder; "*Så tomt der blev, da du/ gik bort og overalt/ står blæsten vinterskarpt/ om skygger støbt i salt/- så tavst og så tomt/ kun haglbyger rasler en vindtør musik/ i bjælder af blik*" eller metaforen om "*sprækker i nedbrudte hegn*?" fra salmen "*Hvem råber i byernes gader*?". For læseren - eller den syngende - forekommer billederne svære at se for sig. Afslutningsvis skal fremhæves en salme, der viser, hvor elegant og enkelt Lisbeth Smedegaard Andersen formår at digte - med den kendte svenske folketone som melodi (som også Johannes Johansens salme "Som korn fra mange marker" synges på) og igen med naturen som indgangsdøren til salmens univers: I enkle naturmotiver knyttes fortid, nutid og evighed sammen:

"*1. I går var hveden moden/ i dag står skoven hvid/ om lidt vil lærker kvidre/ om sol og forårstid./ Der råbes mellem grave/ om nu'ets evighed/ mens vinden lægger støvet/ til ro et ukendt sted.//*

2. Vi tæller vore dage/ der hober sig til år/ og stædigt vokser stakken/ af det, vi ikke når./ De store ord blir mindre/ og planer hentes ned/ fra flugt mod morgenstjerner/ til døsig aftenfred.//

3. Derfor på ugens morgen/ må vi her hen igen,/ hvor kirken åbner døren/ som for en gammel ven./ Og ord får atter mening/ skønt vi har slidt dem ned/kan de forundret synge om håb og kærlighed.//

4. Her døber vi de spæde/ vi knytter hjertebånd/ og beder, at de døde/ må leve i Guds hånd./ De lærte os om troen/ der rakt fra slægt til slægt/ gir ordet hjertets visdom/ og eftertankens vægt.//

5. Om alle vore drømme/ forsvinder i det blå,/ og skyggerne blir lange/ og mørket banker på/ skal kirken stædigt vidne/ om troen, der består/ og føjer dage sammen/ i evighedens år."

Lone Vesterdal.

Anmeldelse: Melodierne til Lisbeth Smedegaard Andersen: *Vinger af løvfald*, 21 nye salmer med 18 nye melodier. Forlaget Anis.

Ovennævnte samling har nye melodier af Peter Brenøe Lange, Erik Haumann, Preben Andreassen og Jakob Lorentzen. Derudover benyttes en allerede kendt melodi af Th. Laub *Med sorgen og klagen hold måde* til salmen *Nu vintrer det om os*. En salme er uden melodiangivelse, *En røst råber i ørkenen*, og endelig synges salmen *I går var hveden moden* på den svenske melodi til *Nu blomstertiden kommer*. 12 af de 18 nye melodier er komponeret af Peter Brenøe Lange, organist ved Slagslunde og Ganløse Kirker, 3 af Erik Haumann, organist ved Risskov Kirke, 2 af Preben Andreassen, organist ved Brøndbyvester Kirke og en af Jakob Lorentzen, organist ved Holmens Kirke. Fælles for melodierne er en sangbar melodik, understøttet af et mere karakteriserende akkompagnement.

Peter Langes 12 melodier repræsenterer forskellige stilarter indenfor den dansk sangtradition gennem de sidste 80 år, spændende fra Oluf Ring /Thorvald Aagaard-inspirerede melodier som *I nattens sidste drøm* og *Alt var så klart, dengang du kom* over Kai Normann Andersen-prægede melodier som *Lyde går så langt gennem natten* til den bløde "kirkerock", kunne man måske kalde det, i salmerne *Adventssalme* og *Du skabte os til dig, o Gud*. Lisbeth Smedegaard Andersens lyrik virker ikke umiddelbart vanskelig at afpasse en melodi efter, hun arbejder bevidst med stavelsesantal og rim. Et særkende i flere af hendes digte er overbindingen fra en verslinje til den næste: *Så tomt der blev da du / gik bort og overalt / står blæsten vinterskarpt / om skygger støbt i salt / så tavst og så tomt / kun haglbyger rasler en vindtør musik / i bjælder af blik.* Det kræver en særlig stillingtagen til linjelængder og naturlige vejrtrækningsophold fra komponistens side. I følge vejrtrækningstegnene i noderne har Peter Lange i sin melodi til ovenstående tekst valgt at overbinde mellem 3. og 4. linje, således at den melodiske linje danner sammenhæng til strofens 6. linje, der også er lang. Kontrasten mellem de korte linjer (1., 2. og 5.) og de lange (3./4. og 6.) giver melodien en fin balance. Melodiens betingelser i øvrigt er, at der trækkes vejr midt i en forståelsesmæssig sammenhæng, men det har man nu set før bl.a. i Ambrosius Stubs *Uforsagt, hvordan min lykke* vers 6: *Søde Gud! lad mig din nåde / altid have her! Du må / gerne for min lykke råde* ... Ved oplæsning ville overbinding være naturlig, i fællessang må det hensyn vige for en regelmæssig vejrtrækning. En anden tekst, der sprogligt lever af sammenbindingen af verslinjer, "Emmaus" *Da han døde,* er mere problematisk som sungen tekst. Hver strofe udgøres af en lang prosasætning, der er knækket over i 5 verslinjer: *Da han døde / var der ingen i husene / de stod skjult bag bakken / rørte ikke hinanden / og gik ingen i møde.* Det kunne måske opfattes som en særlig trøsteløs illustration, at melodien i strofe 5 (*Da han mødte / dem på vejene genkendte / de ham ikke. Bitre / talte de om skuffelsen / og tav længe om skammen.*) modarbejder både tekstbetoninger og sproglig sammenhæng, så ordene tilsidst står helt splittede fra hinanden. Men historien handler trods alt om glæden over at genkende Kristus og skulle nødig ende i den rene fremmedgjorthed. Det er ikke sikkert, det er en salme, der skal have en melodi.

Peter Langes melodier bevæger sig på et akkompagnement med mange raffinementer og er meget dygtigt komponeret. Engang imellem hænger klichéerne en anelse for løst, og resultatet bliver mere harmonisk end Lisbeth Smedegaards tekster lægger op til. En melodi behøver ikke altid havne hjemme på grundtonen. Den må godt engang imellem efterlade fornemmelsen af, at noget står åbent.

Det gør den i højere grad hos Erik Haumann, der er repræsenteret med 3 melodier. Tonesproget er her nøgternt med et kirketonalt præg, der brugt på denne måde snarere afspejler modernitet end middelalder. Melodierne er enkle, akkordgrundlaget i større

eller mindre grad dissonerende, skabt mere lineært end bundet til meloditonen. I hans melodier er vejrtrækningstegnene undgået, og han selv undgår på en måde også at tage stilling til vejrtrækningerne i forbindelse med de føromtalte linjeoverbindinger (eksempelvis "Påskelørdag" *Det gik så let at dømme / ham, da først man fik begyndt*) ved at skabe en fortløbende rytme i melodien. Samme rytme genfindes i Haumanns melodi til "Påskedag" *De sov kun lidt om natten*, hvor den føjer sig bedre efter tekstbetoningerne.

Preben Andreassen er repræsenteret med to melodier. En i "kirkerock"-stil, synkoperet, rytmisk eller hvad vi nu kalder det, til salmen"Gråspurvevisdom", der afspejler strofe 2's linje om "munterhed og ufornuft" udmærket. Han har således valgt at lade melodien afspejle disse ord frem for første strofes sidste linjer om "kuldeskred / fra glæde til bekymrethed". Hans melodi til "En pottemagerlignelse" er en visemelodi, der som flere af Peter Langes glider meget let og harmonisk afsted.

Jakob Lorentzens melodi til salmen "År 2000" *Som vand, der strømmer ned* er melodisk i Ring/Aagaard-stil med en smuk og enkel sats, der illustrerer det strømmende vand ved gentagne toner (som Chopin i *Regndråbepræludiet)*, og som benytter 1. linjes melodi i understemmerne længere inde i satsen.

Lisbeth Smedegaard Andersens tekster er præget af usædvanlige ordsammenstillinger, som ikke umiddelbart kan opløses indlysende: "vinger af løvfald", "midnatstimens bred". Det er et modernistisk, associationsrigt sprog, der kræver alvor og eftertanke og ikke for hurtige konklusioner. Det vil igen sige melodier, der ikke er for entydige rent stemningsmæssigt. De skal være så tilpas objektive overfor teksten, at de kan bære den bevægelse, som går gennem teksten. Denne samlings melodier er meget repræsentative for de forskellige stilarter, der komponeres salmemelodier udfra i dag. Lisbeth Smedegaard Andersens tekster kan bære en meget forskellig musikalsk dragt, alt efter hvor megen vægt, man lægger på netop det modernistiske i sproget.

Birgitte Ebert

Forfatternes adresser

Domorganist Birgitte Ebert
Hømvej 4
DK- 6760 Ribe

Professor em. Henrik Glahn
Dantes Plads 3
DK- 1556 København V

Universitetslektor Flemming Lundgreen-Nielsen
Upsalagade 22, I. tv.
DK- 2100 København Ø

Sognepræst Jens Lyster
Notmark præstegård
Notmark 4
DK-6440 Augustenborg

Cand.mag. Lone Vesterdal
Nr. Stenderupvej 31
DK- 6000 Kolding

Organist, mag.art. Peter Weincke
Kathrinevej 27
DK- 2900 Hellerup

Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkring 50 sider

Udgives af Salmehistorisk Selskab, Københavns Universitet, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K., Danmark. Tlf. 35 32 36 23.

Organ for Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN

Medlemskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, 1150 København K., giro 2 20 11 19.
Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af tidsskriftet.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:

Universitetslektor, dr.phil. Steffen Arndal,
Savmøllevej 5, DK-5690 Tommerup. Tlf. 64 76 29 01

Sognepræst, ph.d. Peter Balslev-Clausen, formand,
Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup. Tlf. 39 62 79 27.

Universitetslektor, cand.theol. Jørgen I. Jensen,
Steenstrups Allé 17, DK-1924 Frederiksberg C. Tlf. 35 37 39 73.

Forretningsfører, merkonom Vagner Lund, kasserer,
Caroline Amalievej 27, DK-2800 Lyngby. Tlf. 45 88 48 65.

Sognepræst, cand.theol. Jens Lyster, næstformand,
Notmark præstegård, Notmark 4, DK-6440 Augustenborg. Tlf. 74 47 31 44.

Universitetslektor, organist, mag.art. Torben Schousboe,
Tryggevældevej 132, DK-2700 Brønshøj. Tlf. 31 28 02 05.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Styringsgruppe for Nordisk Institut for Hymnologi (Nordisk redaktionskomite):

Professor, teol.dr. & fil.dr. Karl-Johan Hansson
Fredsgatan 12 A 21, SF-20100 Åbo, Finland. Tlf. 2 265 4284

Førsteamanuensis, cand.phil. Sigvald Tveit
Øvre Smestadveien 53B, N-0378 Oslo, Norge. Tlf. 22 14 20 99.

Professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen,
Egernvej 43, DK-2000 Frederiksberg. Tlf. 38 34 99 72.

Professor, fil. & teol. dr. Pétur Pétursson,
Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavik, Island. Tlf. 5 62 90 09.

Professor teol. & fil.dr. Sven-Åke Selander
V. Häggviksv. 17, S-236 32 Höllviken, Sverige. Tlf. 40 45 35 77.

Sekretariat:
Nordisk Institut for Hymnologi - NORDHYMN,
Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion:

Provst, ph.d. Peter Balslev-Clausen (ansvarshavende). Tlf.39 62 79 27
Domorganist Birgitte Ebert, Hømvej 4, DK-6760 Ribe. Tlf. 75 44 10 02
Cand.theol.Laura Lundager Jensen, Panumsvej 53, DK-2500 Valby. Tlf. 36 44 80 12
Forretningsfører, merkonom Vagner Lund (redaktionssekretær). Tlf. 45 88 48 65
Sognepræst, Ove Paulsen, Tofthøjvej 37, DK-9280 Storvorde. Tlf. 98 31 84 70
Cand.mag. Lone Vesterdal, Nr.Stenderupvej 31, DK-6000 Kolding. Tlf. 75 56 51 28

Eftertryk tilladt efter aftale med forfatterne og med angivelse af kilde.

02449 KHC 303 000
OVE PAULSEN
TOFTHØJVEJ 37
9280 STORVORDE 9280 o 6/ 3 1

Det Samfundsvidenskabelige Fakultets ReproCenter